

F. KOROVKIN

# VANA-AEG



EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

Arh. eks.

ARH







F. KOROVKIN

# VANA-AEG

ÕPIK KESKKOOLI  
V-VI KLASSILE

ARHIIVKOGU

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS  
TALLINN 1959

Originaali tiitel:

Ф. П. Коровкин,

ИСТОРИЯ ДРЕВНЕГО МИРА.

Учебник для 5—6 классов средней школы.

Издание второе.

Утверждён Министерством просвещения РСФСР.

Учпедгиз, Москва, 1958

*Tõlkinud P. Freidin.*

Tõlge kinnitatud

Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2

Tartu Riikliku Ollkeoli  
Raamatukogu

44881

ARHIIVKOGU

## SISSEJUHATUS.

### § 1. Vana-aja ajalugu.

Millest jutustab vana-aja ajalugu? IV klassis tutvuvad õpilased meie maa rahvaste ajaloo viimase kahe-kolme aastatuhande jooksul. Nii meie maal kui ka teistes maades aga kestab inimeste elu juba sadu tuhandeid aastaid. Inimeste elust minevikus jutustab *vana-aja ajalugu*. Ta jutustab meile, kuidas muistsed inimesed suure vaevaga endale toitu muretsesid, kuidas nad tuld kasutama ja metalle töötlemise õppisid, kuidas nad muid tähtsaid avastusi ja leiutusi tegid, kuidas ühed inimesed rikastusid, teised aga vaesusid, kuidas töörahvas oma rõhujate vastu võitles.

Kust saavad teadlased teada muistsete inimeste elust?

**Jäljed muistsete inimeste elust.** Muistsed inimesed ehitasid elamuid, valmistasid mitmesuguseid esemeid, tegid kividele joonistusi. Tulekahju ja maavärisemise puhul, samuti teise piirkonda ümberasumisel olid nad sunnitud oma elamud maha jätma. Tolm, liiv ja tuhk matsid lagunened elamud ja mahajäänud asjad, vahel aga ka hukkunud inimesed. Nende kohale kuhjus sageli mitme meetri paksune mullakiht.

Palju esemeid leidub ka muistsetes haudades. Vana-ajal panid inimesed koos kadunuga sageli hauda ka esemeid, mida ta eluajal oli kasutanud, sest arvati, et ta neid ka pärast surma vajab.

Teadlased avastavad muistsete inimeste asupaiku ja haudu ning teostavad *väljakaevamisi*. Leitud asju uurides ja neid hilisematega võrreldes saavad teadlased teada, millega inimesed tegelesid, missugused olid nende elamud, kombed, kuidas järk-järgult muutus nende elu. Leitud inimluudest saame teada, missugused muistsed inimesed olid. Teadust, mis uurib muistsete inimeste elu nende asulate jäänuste, nende haudade ja esemete järgi, nimetatakse *arheoloogiaks*. Arheoloogia tähendab eestikeelses tõlkes «teadust muinsustest». Arheoloogiaga tegelevaid teadlasi nimeta-

takse *arheoloogideks*. Väljakaevamistel leitud muistsete inimeste tarbeesemeid säilitatakse *muuseumides*.

**Kirjalikud teated muistsete<sup>o</sup> inimeste elust.** Viis-kuus tuhat aastat tagasi töötasid inimesed mõnedes maades välja kirja-märgid; tekkis kiri. Inimesed kirjeldasid nende eluajal toimunud sündmusi, panid kirja vana-aja kuningate käsud, märkisid üles viljasaagi suuruse ja palju muud.

Meie ajani on säilinud palju muistseid üleskirjutusi. Kuid neid lugeda oli väga raske; inimesed olid muistsete inimeste keeled ja ka kirjamärkide tähenduse ära unustanud.

Teadlased tegid ära väga suure töö vana-aja rahvaste kirja lahtimõtestamiseks. Oskus lugeda muistset kirja rikastas meie teadmisi vana-ajast.

---

Millest jutustab vana-aja ajalugu? Kuidas saavad teadlased teada inimeste elust kauges minevikus?

## § 2. Ajaarvamine ajaloos.

**Meie ajaarvamine.** Mõnda sündmust kirjeldades märkisid muistsed inimesed sageli ära aasta, millal sündmus oli toimunud. Nad arvutasid, kui palju aastaid oli selle sündmuseni möödunud mõnest teisest nende maa ajaloos eriti tähtsast sündmusest, näiteks pealinna asutamisest. Pealinna asutamise aastat nimetati esimeseks aastaks.

Ligikaudu kaks tuhat aastat tagasi levisid jutud Kristuse elust. Kuigi Kristus ei ole iialgi elanud, uskusid paljud inimesed siiski neid lugusid ja pidasid Kristuse sündimist tähtsaks sündmuseks. Kristuse sünniaastat, mis samuti oli välja mõeldud, hakati nime-tama esimeseks aastaks. Vähehaaval levis ajaarvamine sellest aastast enamikus maailma maades, sealhulgas ka Venemaal. Seda ajaarvamist kasutatakse samuti meil NSV Liidus. Sellest esime-sest aastast kuni Suure Oktoobrirevolutsioonini oli möödunud 1916 aastat ja käes oli 1917. aasta. Arvestage välja, kui palju täisaastaid on möödunud esimesest aastast käesoleva ajani ja näidake ära, missugune aasta on praegu.

Seda aega, mis on möödunud esimesest aastast meie päevini, nimetatakse *meie ajaarvamiseks*; lühendatult kirjutatakse seda aga *m. a. j.*

**Sada aastat moodustab sajandi.** Me elame XX sajandil. Meie

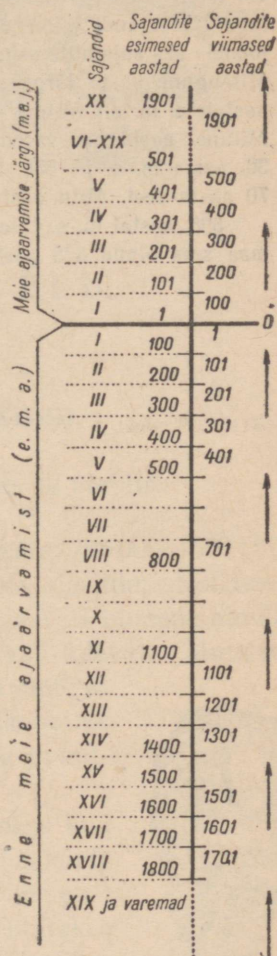
ajaarvamise algusest on möödunud 19 sajandit ja praegu on meil kahekümnenda sajandi teine pool.

**Ajaarvamine enne meie ajaarvamist.** Palju sündmusi on toimunud enne meie ajaarvamise algust. Mõne sellise sündmuse aja kindlaksmääramiseks öeldakse, et see on toimunud nii- ja niipalju aastaid *enne meie ajaarvamist*. Lühendatult märgitakse seda *e. m. a.* Mida suurem on aasta enne meie ajaarvamist, seda varem on sündmus toimunud.

Spartacuse juhtimisel toimunud ülestõus algas 73. aastal e. m. a. ja lõppes 71. aastal e. m. a. Lahutades 71 73-st, saame teada, et ülestõus kestis ligi kaks aastat. Selleks et teada saada, mitme aasta eest ülestõus lõppes, on tarvis ülestõusu lõpust meie ajaarvamiseni möödunud aastate arvu liita nende aastate arvuga, mis on möödunud meie ajaarvamise algusest käesoleva ajani: 71 aastat + 1958 aastat = 2029 aastat. Arvestage välja, mitme aasta eest see ülestõus algas.

Aega enne meie ajaarvamist jaotatakse samuti sajandeiks ja aastatuhendeiks. I sajandi alguseks e. m. a. oli 100. aasta e. m. a. ja lõpuks — 1. aasta e. m. a. Spartacuse ülestõus toimus I sajandi esimesel poolel e. m. a.

Maailma üks esimesi riike tekkis umbes 3200. aastal e. m. a. Mitu sajandit tagasi see toimus? Riigi tekkimisest kuni meie ajaarvamiseni möödus ligikaudu 32 sajandit ja meie ajaarvamise algusest on möödunud 19½ sajandit. Järelikult tekkis see riik 51½ sajandit tagasi (32 sajandit + 19½ sajandit = 51½ sajandit).



«Aja joon».

«Aja joon». Vertikaaljoon — «aja joon» — on jaotatud sajandeiks. «Aja joon» ristuv jäme joon tähistab meie ajaarvamise algust. Ülalpool seda joont on ära toodud sajandid meie ajaarvamise järgi, allpool joont — sajandid enne meie ajaarvamist. Vasakul vertikaaljoonest on märgitud sajandite esimesed

aastad, paremal — sajandite viimased aastad. VI—XIX sajand meie ajaarvamise järgi on tähistatud punktiiriga.

Joonestage vihikusse «aja joon» ja lahendage seda kasutades järgmised ülesanded. Leidke «aja joonel» koht, mis vastab Spartacuse ülestõusu ajale. Missugusel sajandil oli 525. aasta e. m. a.? Kas see aasta oli sajandi esimesel või teisel poolel? Nimetage III sajandi esimene ja viimane aasta m. a. j. Nimetage III sajandi esimene ja viimane aasta e. m. a. Märkige oma vihikus «aja joonel» ära sajandite esimesed ja viimased aastad seal, kus nad pole ära toodud. Missugune aasta järgnes 410. aastale m. a. j.? Missugune aasta järgnes 480. aastale e. m. a.? Mitme aasta eest oli 117. aasta m. a. j. ja 117. aasta e. m. a.? Milline aasta oli varem ja kui palju varem: kas 30. aasta e. m. a. või 30. aasta m. a. j.? 538. aastal e. m. a. kaevati maa sisse mündid ja leiti üles 70 aasta eest. Mitu aastat olid need maa sees?

398. aastal m. a. j. leiti aare, mis oli maa sisse kaevatud, kusjuures aare oli maa sees olnud 875 aastat. Missugusel aastal kaevati aare maa sisse?



## ÜRGINIMESTE ELU.

### I PEATÜKK.

### ÜRKGOKUKONDLIK KORD.

#### § 3. Muistsete inimeste tegevus ja eluviis.

**Muistsed inimesed.** Inimesed tekkisid maakeral 700 000—600 000 aastat tagasi. Muistsed inimesed erinesid meie aja inimestest tunduvalt. Sõrmed olid neil kohmakad; oma kätega võis inimene ainult kõige lihtsamat tööd teha: haarata, lüüa, maad kaevata. Muistse inimese laup oli madal ja kaldne; aju oli tal tänapäeva inimese ajast märksa väiksem. Väheste katkendlike häälitsustega väljendasid inimesed viha, hirmu ja kutsusid üksteist appi.

Kivi küljest killukeksi ära lüües teritas inimene kivi serva. Sellise kiviga kaevab inimene maad, raius konte ja liha, samuti tegi selle abil puust *nui*a. Niisugust muistse inimese poolt töödeldud kivi nimetatakse *pihukirveks*. Inimesel polnud tugevaid küüsi ega võimsaid käppi nagu röövlomadel. Kuid terava otsaga kivi oli tugevam igasugustest küüntest ja hammastest, nuiaga antud hoop aga jõulisem karukäpa hoobist.

**Muistsete inimeste tegevus ja igapäevane elu.** Terava otsaga kivi ja nui olid esimesteks *tööriistadeks*; nende abil muretsesid inimesed endale toitu ja kaitsesid end röövlomade eest. Jõe- ja järvekallastel ning padrikuis kaevasid inimesed välja söödavaid



Pihukirves.

juuri ja putukate vastseid, pidasid jahti väikestele loomadele, kaevasid nende koopad lahti, otsisid vilja ja linnumune. Toiduotsinguil rändasid inimesed ühest kohast teise. Neil polnud alatisi elamuid ega rõivaid; nad ei osanud tuld kasutada. Elada võisid nad ainult sooja kliimaga piirkondades.



Muistne inimene.

Muistseid inimesi nimetatakse *ürginimesteks*.

**Ürghord.** *Muistsed inimesed ei saanud elada üksikult; ilma vastastikuse abita ei oleks nad saanud endale toitu hankida ja oleksid ise röövloomade saagiks langenud.* Sellepärast elasid inimesed rühmadena, hankides üheskoos toitu ja kaitstes end üheskoos suurte metsloomade eest. Rühmad kujunesid ja lagunesid täpselt niisamuti, nagu kujuneb metsloomade kari; sellist ürginimeste rühma nimetatakse *ürghordiks*. Igas karjas oli vähemalt mõnikümmend inimest; suuremal arvul inimestel oleks raske olnud ühes piirkonnas elatuda.

Muistset inimest eraldas loomast tööriistade valmistamise oskus; mitte ükski loom ei suutnud ega suuda isegi kõige lihtsamat tööriista teha.

Mille poolest erinesid muistsed inimesed tänapäeva inimestest? Kuidas hankisid muistsed inimesed endale toitu? Mida nimetatakse ürghordiks? Miks elasid muistsed inimesed ürghordidena? Mis oli peamine erinevus muistsete inimeste ja loomade vahel?

#### § 4. Muistsed kütid.

**Tule kasutamine ja tööriistade täiustumine.** Ürginimesed nägid korduvalt tuld välgulöögist ja vulkaanide pursetest tekkinud metsatulekahjude ajal. Kaua aega kartsid inimesed tuld, kuid siis panid nad tähele, et tuli annab soojust ja kaitseb neid röövloomade eest. Inimesed õppisid tuld saama ja lõkketuld tegema. Kuna tulekahjusid ja vulkaanide purskeid esines harva, siis loidsid inimesed saadud tuld pidevalt alal, laskmata tal kustuda. Hiljem õppisid nad tuld saama ühe kuivanud puutüki teise vastu hõõrumise teel.

Sadade tuhandete aastate jooksul kive töödeldes õppisid ürginimesed neist valmistama mitmesuguseid tööriistu: *odaotsi*, nahkade kaapimiseks vajalikke *kõõvitsaid* ja õhukesti kivikilde, mida kasutati *noana*.

Kogu seda aega, mille vältel inimesed tegid oma tööriistu kivist, nimetatakse *kiviajaks*.

**Jahipidamine suurtele loomadele.** Olles õppinud tuld hankima ja kivist mitmesuguseid tööriistu tegema, võisid inimesed jahti pidada mitte ainult üksikutele loomadele, vaid ka tervetele härja-, põdra- ja hobusekarjadele. Kuid selline jaht võis olla edukas ainult siis, kui sellest võtsid osa kümned ja isegi sajad inimesed. Avastanud põdra- või härjakarja, peitsid ühed kütid endid varituspaika. Teised kütid, viibutades odade ja põlevate okstega, ajasid karja varitsevate küttide suunas. Piiranud loomad ümber, tapsid kütid nad oma odade ja nuiadega. Sageli ajasid nad loomi kuristiku poole; kuristikku langeses said loomad vigastada, kütid aga löid nad surnuks.

Jahipidamine suurtele loomadele kujunes inimeste peamiseks tegevusalaks.

**Külmenemine maal.** Selle tõttu, et inimesed oskasid tuld kasutada ja tegelesid küttimisega, ei hukkunud nad järsu külmenemise ajal, mis algas kogu põhja-poolkeral ligi 100 000 aastat tagasi. Eriti tugev külmenemine oli Euroopas. Talv kujunes siin pikaks ja karmiks. Kogu Euroopa põhjaosa kattis *mannerjääd*, s. o. kuni kahe kilomeetri paksune tohutu jääkiht. Mannerjääd lõuna pool laiusid kidura taimestikuga tundrad. Seal leidsid endale toitu põhjapõdrad ja *mammutid*. Mammutid on pikkade kihvade ja rusketega karvadega kaetud hiiglasuured elevantid.

Inimesed pidasid ka mammutile jahti. Nad ajasid teda järsu kuristiku suunas või okste ja rohuga kaetud sügava augu poole. Sinna sisse kukkudes murdis mammut endal jalad ja inimesed löid ta surnuks.

**Küttijate igapäevane elu.** Küttimine andis inimestele nii toitu kui ka rõivaid ja sageli ka elamu. Rõivastena kasutasid inimesed lihast ja rasvast puhastatud loomanahku. Inimesed elasid *koobastes*. Koopa said nad enda valdusse alles pärast heitlusi seal elutse-  
nud suurte karude, lõvide ja teiste röövlomadega. Tihtipeale hukkusid inimesed neis heitlustes. Hiljem hakkasid nad ehitama *muldonne* — pooleldi maa sisse kaevatud elamuid. Inimesed tegid sageli



Kiviaja inimesed koopas. Vasakul valmistavad mehed tööriistu. Nende lähedal asuvasse seina on raiutud mammuti kujutus. Paremalt valmistavad naised nahkadest rõivaid; lapsed on parajasti toonud söödavaid taimi. Esiplaanil vedelevad loomaluud ja -sarved, samuti mammuti kihv.

onni seinad mammuti pealuust ja teistest suurtest luudest, katuse aga kihvadest, kattes need rohu ja nahkadega.

Naised tegid rõivaid, valmistasid toitu, korjasid söödavaid taimi. Selles abistasid neid lapsed. Kõik see, mida mehed ja naised hankisid, jaotati kõigi ühes rühmas elavate inimeste vahel.

**Ürginimese arenemine.** Tänu ürginimeste *alati*sele, sadu tuhandeid aastaid kestnud *tööle muutusid nende sõrmed üha osavamaks*. Inimene võis mitte ainult kivi või nuiat käes hoida ja nendega lüüa, vaid ka kivinooga mitmesuguseid luust ja sarvest esemeid välja löigata.

Selleks et ürginimeste töö oleks olnud edukas, pidid nad paljusid nähtusi vaatlema ja palju järele mõtlema. Nad pidid oskama tööriistade valmistamiseks sobivaid kive välja valida, samuti vahet tegema söödavate ning mürgiste taimede vahel, nad pidid tundma õppima ka nende loomade harjumusi, kelle peale nad jahti pidasid, ja teadma palju muudki. Sellepärast *arenes töös inimese mõistus* ja suurenes ka tema aju.

Koos inimeste mõistuse arenemisega arenas ka nende keel. Ühise

töö tingimustes oli inimestel väga sageli vaja üksteise poole pöörduda: oli vaja ära seletada, kuidas tööd tuleb teha, oli vaja käsku anda ja nõu küsida. Sellepärast ilmusid *töö ajal* uued sõnad, *tekkis ladus kõne*.

Ürginimesed muutusid järk-järgult samasugusteks nagu tänapäeva inimesed. Friedrich Engels ütles, et *töö on loonud inimese*.

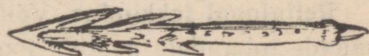
Miks ürginimesed külmenemise saabumisel ei hukkunud? Miks elasid muistsed kütid sadadest inimestest koosnevate suurte rühmadena? Miks arenesid ürginimestel mõistus ja kõne? Millega tegelevad lk-l 10 kujutatud inimesed? Millest pidid need inimesed omavahel rääkima? Selgitage Engelsi sõnade tähendust.

## § 5. Sugukonna tekkimine.

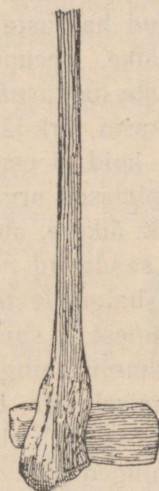
**Inimeste avastused ja leiutused.** Kiviriistade kõrval hakkasid inimesed valmistama ka *luust ja sarvest tööriistu: nõelu, naaskleid, harpuune*. Harpuuniga võis edukamalt kalu püüda; harpuuniga tabatud kala ei saanud end sellest lahti rebida ja langes inimesele saagiks.

Inimesed märkasid, et painutatud puud ajavad end suure jõuga sirgeks, ja hakkasid painduvaist vitstest *vibusid* tegema. Vibu ja nooltega, mis tabasid loomi kauge maa tagant, muutus küttimine palju edukamaks kui varem.

Kinnitades terava otsaga kivi kepi külge, tegid inimesed *kirve*; kirvega antud hoop oli palju tugevam lihtsa kiviga antud hoo-  
bist. Hiljem hakkasid inimesed tuu abil kivisse auku puurima, raputades kivile niisket liiva. Kivikirvega oli võimalik, kuigi suure vaevaga, puid raiuda, elamuid ja laevu ehitada. Esimeseks laevaks oli *parv*, mis oli tehtud kahest-kolmest puutüvest; *parvega* sõitsid inimesed ranna lä-



Luust harpuuniots. Harpuun on kiskudega oda, mis takerdub looma kehasse.



Kivikirves.



Lihvitud kivikirves läbi-puuritud auguga.

hedal kalapüügi eesmärgil. Seejärel hakati tegema *paate*; iga paat valmistati ühest tervest puutüvest.

**Sugukond ja hõim.** Hoolimata tööriistade täiustumisest ei saanud inimesed üksikult elada. Selleks et jahil toitu hankida, puutüvest paati välja raiuda ja elamut ehitada, pidid inimesed töötama suurte rühmadena; sealjuures pidid nad üksteist hästi mõistma ja üksmeelselt tegutsema. Iga rühm koosnes *sugukondlastest* — sugulastest. Kõik sugukondlased töötasid ühiselt ja jagasid omavahel kõik, mis nad olid hankinud. Rühmal oli ühine vara: elamu, paadid, loomanahad, toidutagavarad.

*Sugukondlaste rühma, kes elasid ja töötasid ühiselt ja kellel oli ühine vara, nimetatakse sugukonnaks ehk sugukondlikuks kogukonnaks.* Sugukonda juhtisid *vanemad* — kõige kogenumad ja targemad sugukondlased. Sellepärast oli vanematel üldine usaldus ja kogu sugukond täitis nende käske vastuvaidlematult.

Mitu sugukonda, kes elasid ühes piirkonnas, moodustasid *hõimu*. Kogu hõim kõneles üht keelt ja tal olid ühised tavad. Sugukonnavanemad moodustasid nõukogu, kes jaotas sugukondade vahel küttemis- ja kalapüügikohad. Eriti tähtsate asjade otsustamiseks kutsusid vanemad kokku kogu hõimu koosoleku.

**Religiooni tekkimine.** Võitluses loodusega õppisid ürginimesed sadade tuhandete aastate jooksul, mis olid möödunud elu tekkimisest maakeral, palju uut; nad kaitsesid end karmi pakase eest, nad saavutasid võidu suurimate metsloomade üle; jõed ja järved ei olnud enam ületamatuks takistuseks nende teel. Kuid ürginimesed olid jõuetud haiguste ja selliste loodusnähtuste ees, nagu maavärisemine, äike, veeuputus ja metsatulekahju; sellepärast tundsid nad selliste loodusnähtuste ees kohutavat hirmu.

Inimesed hakkasid järk-järgult otsima neid ümbritseva looduse nähtuste põhjusi, kuid ei osanud veel paljudeski nähtustes selgusele jõuda. Ürginimesed arvasid, et on olemas võimsad jumalad, kes kutsuvad esile äikese, aitavad küttemisel inimestele kaasa või takistavad neid, saadavad neile haigusi. Inimesed palusid jumalailt jahiõnne ja haigetele tervist.

Saamata aru unest ja surmast, olid inimesed arvamisel, et inimeses elab nähtamatu «hing». Une ajal lendab see kehast välja, tema tagasijõudmisel aga ärkab inimene üles; hing lahkub ka surnu kehast, kuid ta võib sinnagi tagasi pöörduda. Surnud sugukonnavanemate hinged pidavat abistama oma sugukonda edasi ja kaitsvat teda. Neid kummardati niisamuti nagu jumalaidki.

*Selle tõttu, et inimene oli jõuetu talle arusaamatute loodusnähtuste ees, tekkis mitmekümne tuhande aasta eest religioon, s. o. usk jumalatesse, kes valitsevat loodust ja inimelu.*

Millised uued tööriistad ja uued tegevusalad kujunesid ürginimestel? Mille poolest erines sugukond ürghordist? Miks läksid inimesed ürghordidelt üle sugukonnale? Miks täitis kogu sugukond vanemate käske? Jutustage, kuidas tekkis inimese jõuetusest looduse ees religioon.

## § 6. Karjakasvatuse ja põlluharimise algus.

**Inimeste edasiliikumine põhja.** Umbes 10 000 aastat enne meie ajaarvamist algas maakera põhjaosas soojenemine ja kujunes järk-järgult välja samasugune kliima nagu praegu. Mannerjääl sulas, maa vabanes jääkattest. Külma kliimaga harjunud loomad läksid kaugesse põhja. Mammutid surid välja.

Sedamööda kuidas mannerjääl ära sulas, asustasid inimesed uute küttimiskohtade otsinguil vabanenud maa ja liikusid pikka-mööda põhja poole. Iga sugukond asus elama eri *asulana*, lähemale küttimis- ja kalapüügikohtadele. Asula koosnes mitmest onnist või muldonnist. Onni keskel asus tule tegemiseks vajalik kolle, mis oli valmistatud savist või kividest. Asulas oli sageli olemas kivist või puust jumala — sugukonna kaitsja kuju.

**Loomade kodustamine.** Sugukondade asulate lähedal elasid metsikud koerad, kes sõid inimeste toidujäänuseid. Oma haukumiseega hoiatasid koerad inimesi suurte metsloomade lähenemisel asulale. Pikapeale harjusid koerad inimestega, hakkasid elama asulas ja saatma inimesi jahil. *Koer* oli esimeseks koduloomaks — küti saatjaks ja abiliseks.

Tänu vibule ja nooltele olid inimesed lihaga paremini varustatud kui varem. Sellepärast juhtus sageli, et kütid püütud pörssaid, kitsetallesid, vasikaid ja muid noorloomi ära ei tapnud, vaid tõid nad endaga asulasse kaasa ja hoidsid neid seal tarastatult. Järkjärgult hakkasid inimesed sigu, kitsi, lambaid ja lehma kodustama ning kasvatama.

**Kõblaspõllundus.** Korjates söödavaid taimeseemneid, märkasid naised, et kohevasse maasse kukkunud tera ei hukkunud, vaid idaneb, andes seejärel uusi teri. Siis hakkasid



Kõblas on oksaga kepp maa kobestamiseks. Kepi külge on seotud terav kivi.

naised pinnast *kõblastega* kobestama, mullakamakaid kätega peeneks hõõruma ja teri maasse kaevama. Niisugust maaharimist nimetatakse *kõblaspõllunduseks*. Külvamiseks puhastati maalapid kivikirvestega metsast ja võsast. Kividega jahvatati kogutud terad jahuks. *Kõblaspõllundus* nõudis rasket, püsivat tööd, saak aga oli väga väike.

Põlluharimine tekkis algselt sooja kliimaga maades, suurtes jõeorgudes. Siin olid põlluharimiseks soodsad tingimused: viljakas pinnas, palju soojust ja vett.

Millisest inimeste varasemast tegevusest tekkis karjakasvatus? Millisest inimeste varasemast tegevusest tekkis põlluharimine? Milles seisab *kõblaspõllunduse* raskus? Millised looduslikud tingimused soodustasid põlluharimise tekkimist?

\*

### *Mis on ürgkogukondlik kord?*

Peale kivist, puust ja hiljem ka luust ning sarvest tööriistade ürginimestel muid tööriistu ei olnud. Selliste tööriistadega võisid inimesed hädavaevalt endale toitu varuda. Elatusvahendite hankimiseks elasid nad esmalt ürghordidena, hiljem aga sugukondlike kogukondadena. Vara oli neil ühine. Kõige kogenumad ja austatumad inimesed juhtisid küttimist ja kalapüüki, jaotasid sugukondlaste vahel kõike seda, mis nad ühiselt hankisid. Niisugust elukorda nimetatakse *ürgkogukondlikuks korraks*.

*Sadu tuhandeid aastaid elasid inimesed ürgkogukondliku korra tingimustes, töötasid ühiselt, valdasid ühist vara ja olid omavahel võrdsed.*

Tabel ja küsimused I peatüki kordamiseks.

Peamised tööriistad.	Põhiline tegevus.	Ürgkogukondliku korra arenemine.
Pihukirves, nui.	Söödavate taimede korjamine. Jahipidamine väikestele loomadele	Ürghord.
Oda, kivist kõõvits ja nuga.	Jahipidamine suurtele loomadele.	Üleminek ürghordilt sugukonnale.
Luust harpuun ja nõel. Vibu ja nooled. Kivikirves. Parv. Paat.	Küttimine, kalapüük.	Sugukond.
Kõblas.	Põlluharimise ja loomade kodusustamise algus.	Hõim.

Jutustage, kuidas muutusid järk-järgult ürginimeste tööriistad. Jutustage, kuidas muutusid tööriistade muutumisega inimeste tegevusalad. Missugused tööriistad olid vajalikud igale tegevusalale? Mida pani ürginimene tähele tule, taimede ja loomade juures? Miks ürginimesed aegamööda muutusid? Mida nimetatakse religiooniks? Mispärast tekkis religioon muistsete inimeste juures? Miks elasid ürginimesed rühmadena? Mille poolest sarnanes sugukonna elu ürghordi eluga? Missugust inimeste elukorda nimetatakse ürgkogukondlikuks korraks?

---



## VANA-IDAMAA.

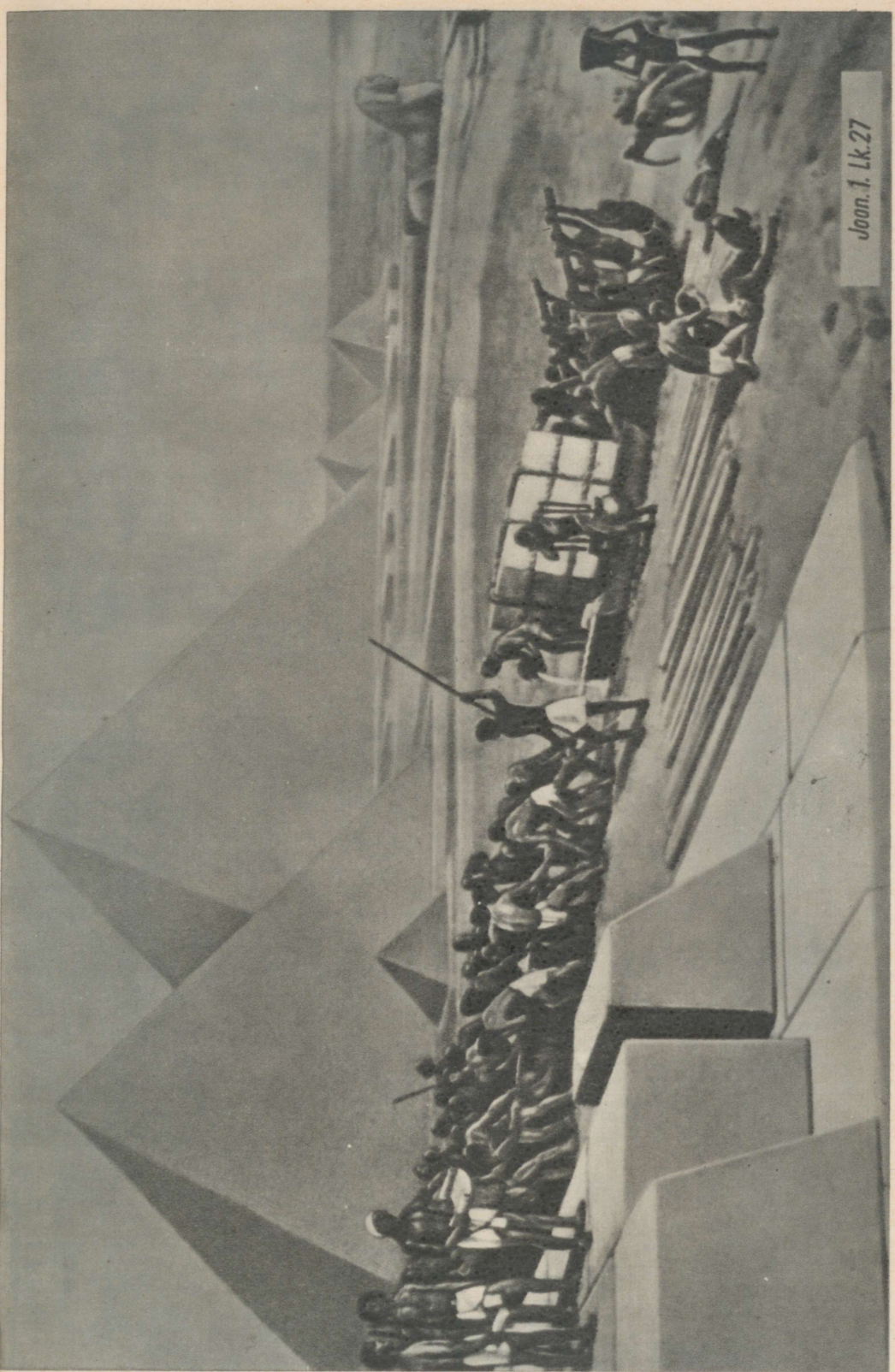
### II PEATÜKK.

### VANA-EGIPTUS.

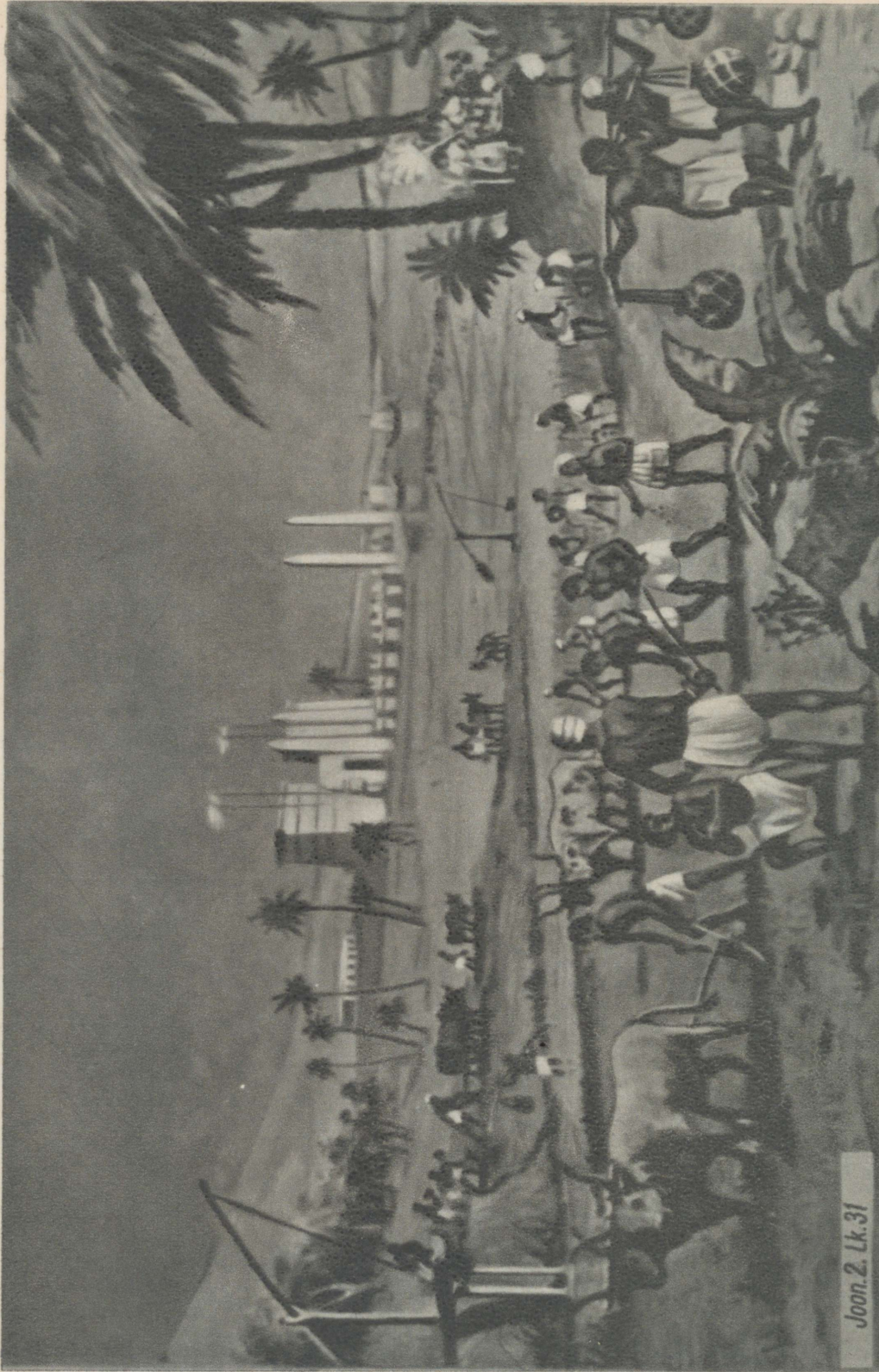
#### § 7. Egiptuse loodus ja muistne rahvastik.

Egiptuse geograafiline asend. *Vana-Egiptus* asus Kirde-Aafrikas. Egiptuses sajab vihma väga harva. Tuhandete kilomeetrite ulatuses laiuvad siin kivi- ja liivakõrbed. Keset kõrbeid voolab lõunast põhja poole üks maailma suurimaid jõgesid — *Niiluse jõgi*. Jõgi voolab välja suurtest järvedest, mis asuvad ekvaatori lähedal Kesk-Aafrikas. Niiluse voolamist tõkestavad karestikud. Läbinud karestikud, voolab jõgi sujuvalt sügavas *orus*, mis on palistatud kivijärsakutega. Oru laius on 12—15 kilomeetrit. Enne suubumist *Vahemerre* läbib Niilus suure madaliku. Siin moodustab Niilus *delta*: jõgi jaguneb rohkearvulisteks suudmeharudeks. Niiluse orus põhja pool karestikke ja deltas paiknevat maad nimetati Vana-Egiptuseks.

**Niiluse üleujutused.** Suvekuudel sajab Kesk-Aafrikas tugevat vihma. Üle kallaste tõusvatest järvedest toob Niilus endaga kaasa palju kõdunevaid veetaimi. Mägedes, kust saavad alguse Niiluse lisajõed, sulab sel ajal lumi; tormilised veevoolused viivad uhtunud mägikivimeid jökke. Juulis voolab Niilus Egiptuses üle kallaste, ujutades üle suurema osa orust. Ainult oru kõrgemad kohad paistavad saartena tohtus veeavaruses.



جون. 1. لک. 27



Mägikivimite ja kõdunevate taimede väikesed osakesed, mida Niilus üleujutuse ajal endaga kaasa toob, sadestuvad veega üleujutatud kallastel mudana. Novembris vesi alaneb ja jõgi taandub pikkamööda oma kallastesse. Pärast üleujutust ei ole pinnas mitte üksnes eeskujulikult niisutatud, vaid ka kaetud musta ja viljaka muda paksu kihiga.

Üleujutus ei niisutanud kogu Niiluse orgu ühtlaselt. Kõrgematel kohtadel, mis jäid üle ujutamata, laiub kõrb. Nõgudes aga, kust vesi pärast üleujutust ära ei voolanud, tekkisid sood. Soodes ja Niiluse madalamates kohtades kasvas suurel hulgal *papüürust*. Papüürus on pilliroog, mille varre kõrgus on 2—3 inimpikkust. Jõe kallastel kasvasid palmid, tihe võsastik, metsoder ja -nisu.

**Ürgkogukondlik kord Egiptuses.** Juba kiviajal oli Egiptus inimeste poolt asustatud. Mehed tegelesid küttimise ja kalapüügiga. Naised kobestasid kõplaga maad, mis pärast üleujutust oli niiske, ning külvasid maasse odra- ja nisuseemet. Egiptuse muistne rahvastik, kes tegeles küttimise, kalapüügi ja kõblaspõllundusega, elas ürgkogukondliku korra tingimustes. Jahi- ja kalasaak, samuti põllult korjatud saak, kuulus kogu sugukonnale. Sugukondi ja hõime juhtisid vanemad.

Hõimude vahel tekkisid mõnikord sõjad sobivate küttimis- ja maaharimiskohtade pärast. Sõjaajaks valis hõim endale juhi — sõjameeste pealiku.

Sõjavangid tavaliselt tapeti. Ei olnud mingit mõtet sõjavangi ellu jätta ja teda sundida põldu harima; kõplaga põlluharimine nõudis nii palju aega, et sõjavangi poolt korjatud saagist oleks jätkunud ainult tema enda elatamiseks.

Niiluse oru muistse rahvastiku elu oli väga raske. Mädasoodest levisid lämmatavad aurud; elanike hulgas möllas palavik. Padrikuis varitsesid inimesi lõvid ja leopardid, vees aga — krokodillid. Niiluse suured üleujutused hävitasid asulaid. Orus oli vähe harimiskõlblikku maad.

---

Näidake kaardil Niiluse jõge ja tema deltat. Näidake kaardil Egiptust. Mille poolest erineb Egiptuse loodus selle piirkonna loodusest, kus teie elate? Milline tähtsus oli Egiptusele Niiluse üleujutustel? Missugused Egiptuse looduslikud tingimused raskendasid inimeste elu? Millega tegeles Egiptuse muistne rahvastik? Kirjeldage korda, milles elas Egiptuse muistne rahvastik.

## § 8. Põlluharimise arenemine ja käsitöö tekkimine Vana-Egiptuses.

**Maa kuivendamine ja niisutamine.** Suure vaevaga vallutasid *egiptlased* — Egiptuse elanikud — soodelt, padrikutelt ja kõrbe- telt põllumaad. Oru madalates kohtades kaevasid nad soode kui- vendamiseks *kanaleid*, raiusid võsastikku ja puhastasid seda kändudest. Kõrgemal asuvail põldudel, kus üleujutusvesi kiiresti ära voolas, tegid egiptlased savist ja pilliroost *tamme*. Tammid pida- sid põldudel vee kinni ja pinnas sai palju niiskust. Pinnast kui- vendades ja niisutades suurendasid egiptlased Niiluse orus maa- harimiseks kõlbljku maad mitmekordselt.

**Põlluharimine — egiptlaste peamine tegevusala.** Egiptuses hakati põlluharimisel kasutama terava oksaga puupakku. Mitu naist lohistasid pakku mööda pehmet maad, kusjuures oks tekitas vao. Et vagu oleks sügavam, kinnitati paku külge käepidemed, millele paku taga sammuv inimene vajutas. Nii tekkis *puuader*. Adra ette hakati rakendama härgi. Adra leiutamine kiirendas ja parandas põlluharimist tunduvalt. Naised ei jaksanud raske adraga künda. Sellepärast hakkasid põldudel töötama mehed.

Kui põld oli täis külvatud, ajasid egiptlased künnile lambaid, kitsi ja sigu, kes seemne sõrgadega mulda tampisid. Vilja lõika- sid egiptlased sirbiga. Sirbi vars oli tehtud puust, mille külge kinnitati teravad kivi-killud. Maa peale laialilaotatud viljapeadest tallasid loomad sõrgadega terad välja.

Üle 4000 aasta enne meie ajaarvamist muutus põlluharimine egiptlaste peamiseks tegevusalaks. Nad külvasid otra, nisu, lina, istutasid juurvilja ja kasvasid viinamarju. Lopsakate heina- maade poolest rikkas deltas oli arenenud karjakasvatus.

**Metallitöötlemise algus.** Umbes 4000 aastat enne meie aja- arvamist õppisid inimesed Egiptuses ja mõnedes teistes maades hankima ja töötlemise vaske, kulda ning hõbedat.

Vase poolest rikkastes piirkondades sattusid koos kividega kol- letesse ka vasetükid. Inimesed panid tähele, et vask tules sulab ja tardudes uued vormid võtab. Rikkad vaseleiukohad asusid ida pool Niiluse deltat *Siinai poolsaarel*. Egiptlased hakkasid *vasest* välja valama kirveid, nuge, kõplaid ja muid asju. Selleks tegid nad savisse või pehmesse kivisse vajaliku kujuga süvendi ja kalla- sid sinna eri anumad sulatatud vaske sisse.

Vasest tööriistadega kaevasid inimesed endisest kiiremini ja

edukamalt kanaleid, ehtasid tamme, raiusid võsa, lõikasid vilja, töötlesid puud ja kivi. Kuid vask on pehme metall; sellepärast nürinesid ja kulusid vasest tööriistad kiiresti.

**Käsitöö.** Mitte iga inimene ei osanud vasest tööriistu ja kullast ning hõbedast ehteasju valmistada. Selleks oli vaja aastatepikkuse tööga omandatud oskust.

Inimesed, kes oskasid töödelda metalli, loobusid põlluharimisest ja karjakasvatusest. Nad valmistasid tööriistu ja ehteasju nii tellimise peale kui ka müügi jaoks. Selle oskuse andsid nad edasi oma poegadele, kes juba lapsepõlvest alates neid töös abistasid. Esemete valmistamist tellimise peale ja müügi jaoks nimetatakse *käsitööks*. Peale osavate metallitöötlejate tekkisid Egiptuses oskuslikud kangrud, nahatöötlejad ja teised *käsitöölised*.

**Vahetuse tekkimine.** Muistsetel küttidel ei olnud midagi vahetada: iga sugukond hankis ja valmistas sedasama mis naabersugukondki. *Põlluharimise ja karjakasvatuse arenemisega aga tekkis vahetus inimeste vahel.* Karjakasvatusega tegelevad hõimud vajasisid vilja. Nad ajasid oma karja Niiluse orgu põlluharijate asulate juurde, kes vajasisid loomi. Vahetuseks loomade vastu andsid põlluharijad vilja.

*Käsitöö tekkimisega kasvas vahetus.* Nii põlluharijad kui ka karjakasvatajad vajasisid metallitööriistu ja muid käsitöötöoteid. Käsitöölistel polnud vilja ega karja, kuid nad said seda vahetuskaubana oma toodete eest.

Niiluse jõgi oli sobivaks veeteeks, mis hõlbustas vahetust nii egiptlaste endi vahel kui ka nende ja naabermaade elanike vahel. Niilus on laevatatav aasta läbi.

*IV aastatuhandeks enne meie ajaarvamist muutusid Egiptuses nii tööriistad kui ka inimeste tegevusalad. Egiptlaste peamiseks tegevusalaks kujunes põlluharimine, nad õppisid valmistama atru ja vasest tööriistu, neil tekkis käsitöö ja vahetus.*

Kuidas suurendasid egiptlased harimiskõlblikku maapinda? Kuidas muutusid Egiptuses maaharimisviisid? Mida nimetatakse käsitööks? Defineerige ise, keda nimetatakse käsitööliseks. Miks tekkis ja arenes Vana-Egiptuses vahetus inimeste vahel. Leidke kaardil Siinai poolsaar.

## § 9. Orjandusliku korra kujunemine Egiptuses.

**Orjad Egiptuses.** Põlluharimise ning karjakasvatuse arenemise ja metallide töötlemise tagajärjel muutus kogu Egiptuse rahvastiku elu.



Seotud sõjavangid-orjad. Vana-Egiptuse kujutus.

Atradega, mille ette olid rakendatud härjad, ja vasest tööriistadega olid inimesed suutelised palju rohkem maad harima kui puukõblastega. Egiptuse viljakas pinnas andis suurt saaki, millest oli küllalt, et toita nii neid, kes harisid maad, kui ka neid, kes maa niisutamiseks kaevasid kanaleid ja tegid tamme. Nüüd oli juba kasulik sõjavange töötama sundida. Töötades võisid nad toota tunduvalt rohkem kui oli vaja nende toitmiseks. Sellepärast ei tapnud egiptlased enam sõjavange. Varem nimetati sõjavange Egiptuses «tapetuteks», kui neid aga hakati ellu jätma, siis nimetati neid «elavateks tapetuteks».

«Elavad tapetud» muutusid *orjadeks*, s. o. neid vangi võtnud sugukonna samasuguseks varaks, nagu seda olid koduloomad. Orjad pidid tegema kõige raskemaid töid: keset mürgiseid sooaure kaevasid nad kanaleid, murdsid kõrvetavate päikesekiirte all lahti kiviplate ja vedasid neid kivimurdudest mööda liiva ehitusplatsidele.

Üleminek sugukonnalt naaberkogukonnale. Kanali kaevamiseks, tammi ehitamiseks ja soode kuivendamiseks oli vaja paljude inimeste ühist tööd. Neist töödest võtsid osa Niiluse kallastel elanud sajad ja tuhanded inimesed. Sellepärast säilisid kogukonnad Egiptuses ja nende arv isegi kasvas. Kogukondadesse kuulusid nii sugukondlased kui ka ühistest töödest osavõtnud naabrid. Selliseid *kogukondi* nimetati *naaberkogukondadeks*. Kõr-

betelt ja soodelt vallutatav maa, kanalid ja tammid kuulusid kogu naaberkogukonnale.

Kuid põlluharimine atradega, mille ette olid rakendatud härjad, ei nõudnud terve kogukonna ühist tööd. Isegi väike perekond võis põllulapi üles künda, täis külvata ja sealt saaki korjata. *Igal perekonnal hakkas välja kujunema eraldi majapidamine.* Vanemad andsid igale peremehele väikese maatüki, mis kuulus kogukonnale. Peremehel olid põlluharimiseks vajalikud tööriistad, üks või mitu looma ja onn. Talle kuulus ka saak. Ta töötas oma maalapil ja võttis osa kogukonna tööst — tammide ehitamisest ja kanalite kaevamisest. Niisuguseid maaharijaid nimetatakse *talupoegadeks-kogukondlasteks.*

**Orjapidajad.** Hõimujuhid ja vanemad haarasid enda valdusse suuri hästiniisutatavaid maatükke. Vilja ülejäägi vahetasid nad kulla, peene riide, kallihinnaliste ehteasjade ja kullaga kaunistatud vaskrelvade vastu. Juhid ja vanemad võtsid endale ka peamise osa sõjasaagist. Nad muutusid rikkateks maaomanikeks, loomade ja kulla, samuti ka orjade valdajateks — *orjapidajateks.* Orjad harisid ja kastsid nende põlde, karjatasid nende loomi. Orjapidajad olid oma orjade täielikeks peremeesteks, nad võisid orje peksta ja neid nagu loomi müüa. Tihtipeale sundisid orjapidajad oma põldudel töötama ka talupoegi-kogukondlasi. Orjapidajad nõudsid, et kogukonnad niisutaksid esmajoones nende põldusid. Orjapidajad ise ei töötanud enam põldudel. Nende rikkused läksid pärimise teel lastele üle.

**Orjanduslik kord.** IV aastatuhandel e. m. a. tekkisid Egiptuses *klassid: rõhutute — orjade klass ja rõhujate — orjapidajate klass.* *Elukorda, kus põhilised rikkused ja orjad kuulusid orjapidajatele, nimetatakse orjanduslikuks korraks.* IV aastatuhandel e. m. a., seoses põlluharimise, karjakasvatuse, käsitöö ja vahetuse arenemisega asendus ürgkogukondlik kord Egiptuses järk-järgult orjandusliku korraga.

Ürgkogukondliku korra tingimustes olid inimesed omavahel võrdsed. Orjandusliku korra tingimustes see võrdsus kadus. Ühed inimesed muudeti orjadeks. Vabade hulgas olid ühed rikkad, teised aga vaesed. Ühed inimesed rõhusid teisi inimesi.

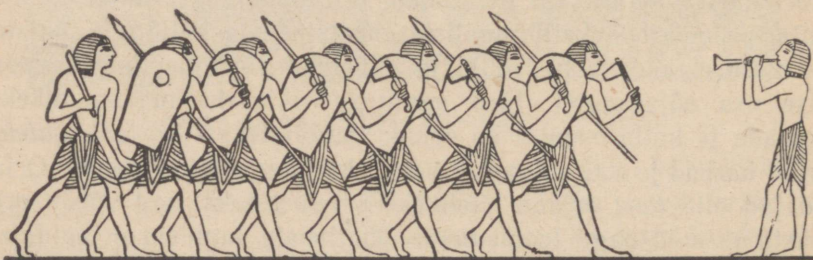
---

Miks egiptlased sõjavange enam ei tapnud? Mille poolest erineb naaberkogukond sugukonnast? Miks läksid egiptlased sugukonnalt üle naaberkogukonnale? Milles seisis erinevus talupoegade ja orjade vahel? Mille poolest erineb orjanduslik kord ürgkogukondlikust korrast?

## § 10. Riigi tekkimine Egiptuses.

**Riigi tekkimine.** Orjandusliku korra tingimustes ei saanud säilida endine hõimujuhtimine, mis oli rajatud vanemate ja valitud juhi üldisele usaldamisele ja austamisele. Orjad püüdsid vabaneeda orjapidajate rõhumisest, talupojad avaldasid visa vastupanu orjapidajate katsetele haarata neilt maad ja vett. *Ainult jõu abil oli võimalik orjade ja talupoegade vastupanu murda ning neid sõnakuulmises hoida.*

Orjapidajate toeks nende võitluses orjade ja talupoegade vastu olid hästirelvastatud sõjaväeüksused. Sõjamehed püüdsid ärajooksnud orje kinni ja toimetasid nad valdajatele tagasi, peksid



Egiptuse sõjamehed odade, sõjakirveste ja kilpidega. *Vana-Egiptuse kujutus.*

sõnakuulmatuid talupoegi ja orje kepi ning piitsaga, heitsid neid vanglasse, kaitsesid orjapidajate maju ja maad. Sõjaväeüksused tungisid naaberhõimudele kallale, et saada uusi orje, loomi ja muud saaki.

Sõjameeste pealikuteks olid hõimujuhid, kes olid samuti rikkad orjapidajad. Sõjameeste abiga seadis juht sisse oma võimu kogu hõimu üle. Pikkamööda muutus juhi võim alatiseks ja pärandavaks — pärast juhi surma läks võim üle ta pojale. Hõimujuhid muutusid *kuningateks.*

*Nii hakkasid IV aastatuhandel e. m. a. tekkima riigid: kujunes välja kuningavõim, mille käsutuses olid sõjaväeüksused, valvurid, vanglad ning mis surus maha orjade ja talupoegade vastupanu.* Egiptuses tekkis ligi nelikümmend väikest riiki, mida nimetati *noomideks.*

**Ühtse Egiptuse riigi tekkimine.** Egiptuses toimusid peaaegu lakkamatult riikidevahelised sõjad. Võitjaks tulnud riigi kunin-

gas ühendas võidetud noomi oma valdustega. Üks riik alistas kõik Lõuna-Egiptuse noomid, teine aga Põhja-Egiptuse noomid. Mõlemad riigid pidasid omavahel pikaajalisi sõdu. Sõdades saavutas võidu lõuna-riik; umbes 3200. aastal e. m. a. ühendati kogu Egiptus ühe kuninga võimu alla. Tekkis võimas riik; selle pealinnaks sai *Memfise* linn.

Vana-Egiptuse kuningaid nimetatakse vaaraodeks. *Vaaraol* oli piiramatu võim. Ta käsutas kogu riigi maad ja vett: temast olenes iga egiptlase elu.

**Egiptuse riigi valitsemine.** Vaarao valitses riiki tema poolt määratud *ametnike* ja väepealike abil. Tähtsaimaks ametnikuks pealinnas oli *vesiir*. Talle allusid *nomárhid* — ametnikud, kes valitsesid üksikuid noome. Vesiiri ja nomarhide käsutuses oli palju teisi ametnikke, samuti ka sõjamehi.

Vaarao käsul ajasid ametnikud igal aastal sadu tuhandeid talupoegi ja orje tammide ning kanalite ehitamisele ja parandamisele. Talupojad pidid maksa riigi kasuks ka *makse* — vilja, juurviljade, samuti lõuendi ja muude omavalmistatud toodetega. Vaevu oli talupoeg jõudnud vilja põllult koristada, kui ta onni tulid ametnikud ja sõjamehed. Halvasti käis selle talupoja käsi, kes ei suutnud kindlaksmääratud tähtjaks makse tasuda. Sõjamehed peksid talupoega keppidega ja võtsid talt viimase vara ära.



Valvurid peksavad keppidega talupoega.  
*Vana-Egiptuse kujutus.*



Kiviplaat, millesse on raiutud kujutus Lõuna-Egiptuse riigi võidu auks Põhja-Egiptuse riigi üle. Vaarao kannab krooni ja hoiab ühes käes saua, teisega aga juukseidpidi vaenlast. Jahikull on Lõuna-Egiptuse riigi kaitsja; koos papüürusevart, millel jahikull istub, tähistavad kuut tuhandet sõjavangi. All — põgenevad vaenlased. Vaarao taga seisab ta teener.

Nomarh mõistis noomi elanike üle kohut. Julmade karistusabinõudega tahtis nomarh talupoegadele hirmu peale ajada ja sundida neid vastuvaidlematult kuninga ning orjapidajate sõna kuulma. Egiptuse ametnik hooples:

«Ma sisendasin rahvahulkadesse õudust. Ma piinasin vangi, ma sundisin mässajat oma vigu üles tunnistama,» s. o. pressis piinamisega talt ülestunnistuse välja.

Ühtse riigi tekkimisega Egiptuses lõppesid sõjad noomide vahel. Vaaraode tugev sõjavägi surus orjade ja talupoegade ülestõusud Egiptuses maha, vallutas teisi maid, võttis sõjavange, haaras muud sõjasaaki ja kaitses Egiptust ka vaenlaste kallaletungide eest.

*Võimas Egiptuse riik tugevdas orjapidajate valitsemist orjade ja talupoegade üle. Sellepärast toetasid Egiptuse orjapidajad vaaraode võimu.*

---

Miks orjandusliku korra kujunemisega tekkisid riigid? Kuidas tekkis Vana-Egiptuses väikestest riikidest üks võimas riik? Umbes mitme sajandi eest see toimus? Kellele kuulus võim Egiptuse riigis? Kelle huve kaitses Egiptuse riik?

## § 11. Religioon Vana-Egiptuses.

**Miks uskusid egiptlased jumalatesse?** Muistsed egiptlased tundsid end jõuetuna looduse ees. Nad tundsid suurt hirmu kõrbe ees, kust tuul endaga tulist ja kõrvetavat liiva kaasa tõi ja kus nii palju inimesi hukkus. Veel kohutavam oli neile Niiluse liiga vähene üleujutus, sest niisutamata põllud ei andnud saaki. Egiptlased ei olnud Niiluse ülemjooksul iialgi käinud ega teadnud seepärast ka Niiluse üleujutuste põhjusi. Samuti ei mõistnud nad, kuidas oli kujunenud vaaraode võim, keda nad kartsid niisama nagu kõrbet ja nälga. Egiptlased olid arvamisel, et päikese liikumist ning Niiluse üleujutusi juhivad jumalad, kes ka vaaraode võimu on sisse seadnud. *Hirm arusaamatute loodusnähtuste ja võimsate vaaraode ees põhjustas usu jumalatesse.*

**Päikese ja Niiluse kummardamine.** Peajumalaks pidasid egiptlased päikesejumalat Ra'd — taimede tärkamiseks vajaliku soojuse allikat. Nad rääkisid, et kui Ra oma silmad suleb, siis saabub öö, ja kui ta need avab, siis läheb valgeks. Egiptlased uskusid, et täpselt niisamuti, nagu vaarao valitseb kogu Egiptust, valitseb ka Ra kogu maad ja teisi jumalaid; egiptlased nimetasid Ra'd «jumalate kuningaks». Egiptlased uskusid ka, et kaugel koopas istub Niiluse jumal, kes kallab anumast vett. Nad palusid Niilust oma põldudele tulla ja laulsid üleujutuse ajal tänulaule selle eest, et ta nende palveid kuulda oli võtnud.



Vana-Egiptuse kujutus Osirise kohtust. Osiris istub kuningatroonil vaarao rōivastes ja krooniga. Käes hoiab ta sauva ja piitsa, mis on vaarao võimu tunnusteks. Osirise abilised, kes on linnu- või loomapeadega, kaaluvad surnu südant. - Kaalu juures seisab koletis — krokodillipeaga lõvi.

**Legend ülestõusnud jumalast.** Igal aastal suve algul puhub Egiptuses viiskümmend päeva järjest kõrvetav tuul kõrbest — põuatuul. Kõrbest tulevate tolmupilvede tõttu ei ole rohelist peaaegu nähagi. Inimesed ja loomad väsivad kuumusest, taimed näruvad. Kui põuatuul lõpeb, ärkab kogu loodus uuesti ellu. Siit tekkis legend, mille järgi Seth — põuatuule õel jumal — tappis jumala *Osirise*, kes aitas kaasa külvide tärkamisele. Aga niisamuti nagu loodus ellu ärkab, olevat ellu ärganud ka Osiris.

Ülestõusnud Osiris olevat kohut mõistnud surnute hingede üle. Kui inimene polnud vaarao tahet rikkunud ja üldse oli vähe pattu teinud, oli ta süda kerge. Sel juhul jäi ta hing elama Osirise kuningriiki; seal oli palju vett ja nisu kasvas inimesest kõrgemaks. Patuseid inimesi aga karistas Osiris karmilt: nende hinge õgis ära hirmus koletis.

**Matmine Egiptuses.** Egiptlased uskusid, et surnud inimese hing eraldub kehast ja pöördub hiljem sinna tagasi. Seepärast püüdsid nad keha säilitada, et hing võiks teda üles leida. Nad kõrvaldasid kehast peaaegu ja kogu sisikonna, asetasid keha soolalahusesse ja mähkisid ta seejärel vaikainetest läbi imbunud valgetesse sidemetesse. Pärast seda laip kuumas ja kuivas kliimas ei lagunenu, vaid kuivas ära. Selliseid ärakuivanud laipu nimetatakse *muumiateks*.

Muumiate valmistamine oli väga kallis. Neid tehti ainult vaarode ja rikaste egiptlaste laipadest. Paljusid egiptuse muumiaid hoitakse muuseumides.

Rikka inimese hauakambrisse pandi koos muumiaga väikeseid kivist ja puust inimkujud. Hauakambri seintel oli kujutatud põlde

ja töökodasid. Egiptlased arvasid, et kujud muutuvad orjadeks, kes hakkavad kadunut teenima, ja pildid mõisateks, mis ta oma valdusesse saab.

Talupoja hauda pandi ühes surnuga puust nikerdatud inimkuju ja asetati sinna veel pott toiduga; kadunu sugulastel polnud hauda rohkem midagi panna.

Orjadel polnud isegi oma hauda; surnud orjad maeti ühisesse auku.

**Templid ja preestrid.** Jumalate armu ärateenimiseks ehtasid egiptlased *templeid*, mis olevat olnud jumalate elamuiks, ja töid jumalatele *ohvroid*; vaene inimene viis templisse kotikese täie vilja, korvi puuviljaga; rikkad inimesed saatsid templitesse kulda, orje ja loomi; vaaraod kinkisid templitele maad ja linnu.

Templite juures teenisid inimesed, keda peeti jumala teenreiks. Neid nimetati *preestriteks*. *Preestrid*, kelle käsutuses oli templite vara, olid rikkad orjapidajad.

Et tugevdada vaarao võimu, kes kaitses preestrite rikkusi, nime-  
tasid preestrid vaaraod «heaks jumalaks» ja sundisid rahvast vaaraod kui jumalat kummardama. Peeti suureks auks suudelda vaarao jalga või jalajälge. Vaaraole mittealistumise eest ähvardasid preestrid Osirise vihaga.

*Orjanduslikus riigis tugevdas religioon rõhujate võimu rõhutute üle.*

---

Miks uskusid muistsed egiptlased jumalatesse? Kuidas peegeldus egiptlaste religioonis Egiptuse loodus? Kuidas peegeldusid selles egiptlaste tegevusalad? Kuidas peegeldus vaarao võim? Miks tekkis usk ülestõusnud jumalasse? Kuidas tugevdas religioon orjanduslikku korda ja vaaraode võimu?

## § 12. Püramiidide ehitamine. Rõhutute võitlus rõhujate vastu Vana-Egiptuses.

**Püramiidide ehitamine.** Vaaraode matmiseks ehitati hiiglasuuri hauakambreid — *püramiide*, mis on kokku laotud hoolikalt lihvitud kiviplaadidest või telliskividest. Väljast viis püramiidi sisse pikk koridor. Sinna pandi kirst surnud vaarao muumiaga ja sissekäik suleti kividega.

Keset kõrbet kõrguvad kümned püramiidid ka praegu. Nende tohutu suurus, mis annab tunnistust vaaraode võimsusest, pidi sisendama mõtet, et vaaraod ei ole lihtsad inimesed, vaid jumalad.

Kõige suurem püramiid ehitati vaarao *Cheopsi* käsul umbes

2800. aastal e. m. a. Selle kõrgus on üle 140 meetri. Püramiidi ehitamisele ajasid ametnikud kogu Egiptusest orje ja talupoegi kokku; üheaegselt töötas sada tuhat inimest, keda iga kolme kuu järel välja vahetati. Püramiidi ja tema juurde viiva tee ehitamine kestis kolmkümmend aastat. Orjad ja talupojad murdsid lahti kiviplaate, lihvisid neid, vedasid ehitatava püramiidi juurde ja aetasid kohale. Järelevaatajad sundisid orje ja talupoegi tagant piitsalöökidega. Tuhanded inimesed hukkusid üle jõu käivast tööst ja järelevaatajate hoopidest.

(Joonis 1. Püramiidi ehitamine. Orjad ja talupojad tassivad palkkatet mööda jalastele pandud kiviplaate. Et jalased hõõrumisest põlema ei läheks, valatakse nende alla vett, mida savikruusides kohale tuuakse. Ehitataval püramiidil seisab ehituse juhataja: ta hoiab käes papüüruserulli jooniste ja arvestustega. Tol ajal kasutasid nii lihtsad egiptlased kui ka suurnikud — riigis kõrgetel ametikohtadel olevad inimesed — rõivastena puusamähiseid. Eemal on näha kuningate püramiide, üks neist on Cheopsi püramiid, ümberringi asuvad kuningate naiste ja suurnike hauakambrid. Paremalt asub *sfinks* — kivist raiutud lõvikuju inimpeaga.)

Sundida sadu tuhandeid inimesi ühele inimesele hauakambrit ehitama võis ainult valitseja, kel oli piiramatu võim riigis. Sellist võimu omavat valitsejat nimetatakse *despoodiks* ja tema poolt valitsetavat riiki *despootiaks*.

**Vaeste olukord.** Talupoegade ja käsitöölise elu ei muutunud kergemaks ka pärast Cheopsi valitsenud vaaraode ajal. On säilinud muistse egiptlase kirjeldus talupoegade ja käsitöölise rasket elust.

«Talupojad töötavad nii kaua, et vaevalt on nad öösel oma onnidesse jõudnud, kui peavad juba jälle tööle minema. Rahust saab neil niipalju juttu olla nagu inimesel, kes lamab lõvikoopas. Rikaste jaoks riidet valmistav kangur istub terve päev kõssis kangaspuude kohal ja hingab sisse linatolmu. Suurepäraste paleede ehitaja töötab kõrgel seinal, kus puhuvad kuumad ja külmad tuuled; rõivasteks on tal armetud kaltsud; tal ei jätku isegi leiba.»

Orjad ja vaesed vihkasid oma rõhujaid. Arheoloogid leidsid Egiptuse muistse linna väljakaevamistöös ajal tänavaid, mis olid tihedalt täis ehitatud käsitöölise onne. Nende tänavate läheduses leiti orjapidajate paleede rusud. Vana-ajal eraldas paleesid vaeste onnidest valvurite poolt kaitstud kõrge müür: rikkad kartsid oma naabreid.

Hoolimata kuninga ametnike julmusest ja preestrite keelitami-

sest puhkesid Egiptuses korduvalt rõhutute ülestõusud vaaraode ja orjapidajate vastu.

**Vaeste ja orjade ülestõus.** On säilinud muistsed preestrite üleskirjutused, mis jutustavad suurimast ülestõusust Egiptuses umbes 1750. aastal e. m. a. Linnades tõusid üles käsitöölised, küla- des — talupojad. Nendega ühinesid orjad. Ülestõusnud vallutasid pealinna, viskasid püramiididest endiste vaaraode muumiad välja. Nad purustasid hoone, kus kuninga kohtunikud vaeste üle kohut mõistsid, rebisid puruks ja tallasid jalgadega maksumaksjate nimekirju.

Orjad ja talupojad maksid kätte aastatepikkuste kannatuste eest. Hirmu ja vihaga kirjutas ülestõusust preester: «Rikkuste valdajad muutusid varatuiks. Neid, kes kandsid peent lõuendit, pekstakse keppidega. Uhkete rõivaste omanikud käivad nārudes. Riigi ülikad päästavad end põgenemisega. Vaesed inimesed asuvad suurtesse paleedesse. See, kellel ei olnud isegi paari hārga, muutus karja omanikuks. Orjad muutusid orjade peremeesteks. Oh, kui kurb on mul selle aja viletsuse pärast.»

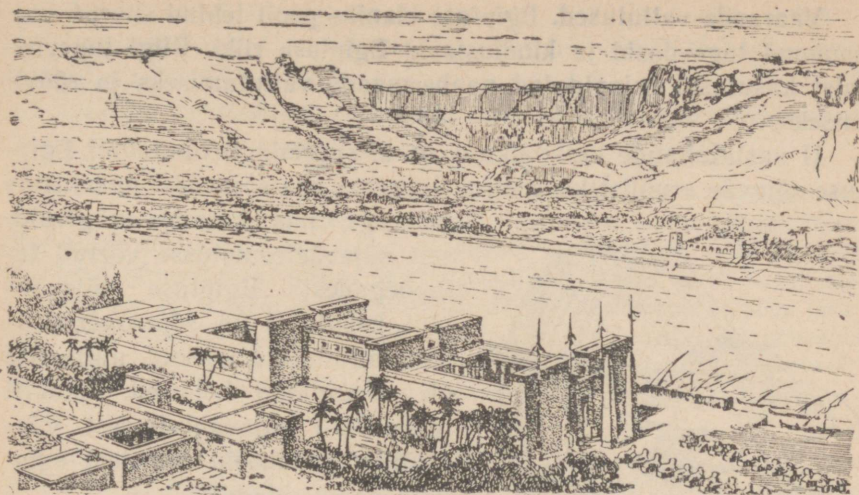
Õiendanud arveid oma rõhujatega, ei suutnud talupojad ja orjad orjanduslikku korda hävitada. Nad ei kujutanud endale ette mingit muud korda — nad tahtsid ise saada orjade valdajateks. Ellujäänud orjapidajad kogusid kõik oma jõud kokku. Pärast visa ja kestvāt võitlust taastasid nad vaarao võimu ja said tagasi oma ülevõimu Egiptuses.

---

Milleks ehitati Egiptuses püramiide? Millist riiki nimetatakse despootiaks? Kes võtsid osa ülestõusust Egiptuses? Kelle vastu see oli suunatud? Miks ei põhjustanud ülestõus orjandusliku korra hävinemist? Leidke «aja joonel» koht, mis vastab ülestõusu ajale. Mitu sajandit möödus Cheopsi püramiidi ehitamisest kuni ülestõusuni?

### § 13. Egiptuse riigi võimsus II aastatuhandel e. m. a.

**Põlluharimise ja karjakasvatuse arenemine.** Talupoegade ja orjade aastatuhandeid kestnud töö kujundas ümber Niiluse oru, alates kõrestikest kuni suudmeni. Niiluse org oli rohkearvulistest kanalitest läbi lõigatud. Põldudele, mis üldse jäid üle ujutamata, tõsteti vett *šadūfi* abil. Orus polnud enam soid — palaviku haiguskoldeid — ega padrikuid, kus varjasid end röövlomad; ka päikesest kõrvetatud ja liivaga kaetud maad olid kadunud. Nende asemel laiusid ülesküntud põllud ja aiad.



Niiluse org vana-ajal. Taamal paistab osa Niilust, ülesharitud põlde, asulaid, kaljujärsakuid. Esiplaanil on tempel.

Memfisest edela pool, mõnikümmend kilomeetrit Niilusest, asus suur soine tasandik, mida jõgi üle ujutas. Egiptlased piirasid osa tasandikku tammiga, mille pikkus oli 30 kilomeetrit. Tekkis tohutu veekogu, mis täitus üleujutuse ajal veega; ühelt kaldalt oli vaevu näha tema vastaskallast. Seda veekogu nimetati *Moirise järveks*. Tasandiku teist osa egiptlased kuivendasid. Kasutades selle niisutamiseks veekogust saadavat vett, said egiptlased siin kaks saaki aastas.

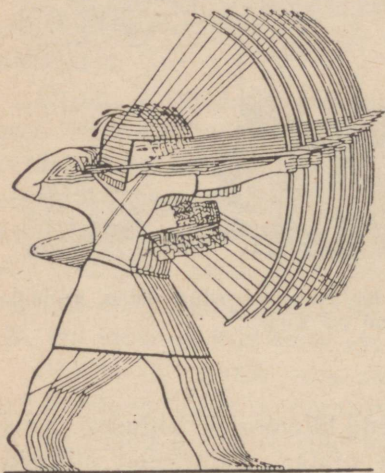
Egiptuses hakati kasvatama Aasiast toodud hobuseid ja kameleide. See hõlbustas egiptlastel kõrbete ja mägede taga asuvate maadega ühenduse pidamist.

**Käsitöö ja kaubanduse arenemine.** Niiluse kaldal asusid suured linnad. Oma suuruse ja luksuslike ehitustega paistis nende hulgas silma *Teebai*. Teebai sai Egiptuse uueks pealinnaks. Linnades valmistasid arvukad käsitöölised ilusat riiet, klaasnõusid ja muid esemeid. Vasele veidi tina juurde lisades said nad sulami, mida nimetatakse *pronksiks*. Pronksist tööriistad olid tunduvalt kõvemad ja vastupidavamad kui vasest tööriistad.

Egiptlased kaevasid kanali, mis ühendas üht Niiluse delta suudemaharu Punase merega. Kanali kaudu sõitsid laevad Egiptusest ning Vahemerest Punasesse merre ja tagasi.

**Vaaraode vallutused.** Egiptuse elanike poolt tehtud suured edusammud tugevdasid ja kindlustasid Egiptuse riiki. Riigi tugevnemist kasutasid orjapidajad naabermaade vallutamiseks ja röövimiseks.

II aastatuhande keskpaiku e. m. a. suurendati tunduvalt Egiptuse sõjaväe arvulist koosseisu. Suurema osa sõjaväest moodustas jalavägi, mis koosnes vägivaldselt sõjaväeteenistusse võetud talupoegadest. Egiptuse sõjaväes olid kasutusel ka *sõjavankrid* — kahe rattalised kaarikud, mille ette oli rakendatud hobused. Vankril seisis 2—3 sõjavankrimeest. Väepealikud pärinesid rikkastest egiptuse perekondadest.



Vibulaskurid.  
*Vana-Egiptuse kujutus.*

Pärast pikaajalisi sõdu alistas Egiptuse sõjavägi *Nubia*, mis asus Egiptusest lõuna pool ja oli kuulunud oma kullakaevanduste poolest.

Suurima edu vallutussõdades saavutas Egiptuse riik vaarao *Thutmosis III* ajal, kes valitses Egiptuses umbes 1500. aastal

e. m. a. *Thutmosis III* tegi vähemalt 15 sõjaretke Aasiasse. Sõjaretkedel juhtis ta ise sõjaväge. Lahingusse sõitis *Thutmosis III* kullast ja hõbedast säraval sõjavankril. *Thutmosis III* sõjavägi vallutas *Palestiina* ja *Süüria*. Eufraati jõe kaldale käskis *Thutmosis III* ehitada kindluse ja andis sellele nimeks «Võõramaalasi silduv *Thutmosis*».

**Egiptuse orjapidajate rikastumine.** II aastatuhande keskpaiku e. m. a. muutus Egiptuse riik üheks tolle aja tugevamaks riigiks. Alistatud maadelt liikusid raskelt koormatud kaamelite karavanid ja laevad, mis tõid kaasa *andamit* — kulda, vaske, elevantilud, kallihinnalist musta puud; sõjamehed tõid endaga kaasa hobuseid, kariloomi ja tuhandeid orje.

Pärast Aasia maade vallutamist vaaraode poolt oli Egiptuses orje palju rohkem kui varem. Tuhanded orjad töötasid vaaraode mõisates ja suurepäraste paleede ehitustöödel. Orjapidajate viljasalved olid tulvil vilja, aidad täis kulda ja hõbedat.

Naabermaades räägiti, et vaaraol on niipalju kulda, kuipalju Egiptuses on liiva. Eriti rikastusid preestrid; ainuüksi Teebai peatemplil oli üle 80 000 orja.

*Egiptuse orjapidajad rikastusid oma maa töötajate rõhumisest ja naabermaade laostamisest.*

(Joonis 2. Templimajandus Vana-Egiptuses. Templile kuuluval põllul lõikavad ühed orjad vilja, teised künnavad maad sama aasta teiseks külviks. Põldu läbib kanal. Vasakul on näha šaduff — maasse kaevatud latt, mille külge on kinnitatud õõtsuv latt savitükiga ühel ja nahkämbriga teisel otsal. Šadufi abil valatakse vett renni, mille kaudu see voolab põllule. Parempoolse šadufiga tõstetakse vett kanalisse madalamal asuvast kanalist. Pildi keskel on kujutatud orja peksey järelevaataja. Paremal seisab preester, kes jälgib tööd. Tagaplaanil on tempel; selle juurde viib Niilusest sfinkside puistee.)

Kuidas muutus Niiluse org pärast inimeste asumist sinna II aastatuhandeks e. m. a.? Missugustel eesmärkidel pidas Egiptuse riik sõdu oma naabrite vastu? Näidake kaardil Egiptuse riigi poolt vallutatud territooriumid. Näidake kaardil, kuidas võis Süüriast veeteed mööda sõita Punasesse merre. Mitme sajandi eest valitses Thutmosis III?

#### § 14. Teadusalased teadmised ja kiri Vana-Egiptuses.

**Teadusalased teadmised.** *Põllumajanduse, käsitöö ja ehitustegevuse arenemine põhjustas teadusalaste teadmiste tekkimist ja arenemist Egiptuses.*

Kanalite ja hoonete ehitamisel oli tarvis täpselt välja arvestada, kui palju läheb vaja aega, materjale ja tööjõudu; viljatagavarade arvestamisel oli vaja kindlaks teha, kui palju läheb külviks, kui palju jääb järele inimeste toitmiseks ja loomade söötmiseks. Käsitöoline pidi välja arvestama, mitu osa tuleb võtta vaske ja tina, et saada kõva pronksi. Nii tekkis egiptlastel *aritmeetika*: nad tundsid kõiki nelja tehet ja murdarve.

Vajadusest mõõta maad ja jaotada põlde kogukondlaste vahel tekkis *geomeetria*, mis eestikeelses tõlkes tähendab «maa mõõtmist».

Üleujutusi paljude aastate jooksul jälgides tegid egiptlased kindlaks, et uus üleujutus algab keskmiselt 365 päeva pärast eelneva üleujutuse algust. Peale selle panid nad tähele, et üleujutuse alguseks on tähed taevas ühes ja sellesamas asendis. Egiptlased tegid kindlaks aasta kestuse. Aasta jaotasid nad 12 kuuks. Looduse vaatlemisest põlluharijate poolt tekkis *astronoomia* — planeete



Kivisse raiutud hieroglüüfilised pealiskirjad.



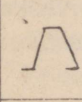
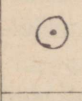

ja tähti uuriv teadus; nende vaatluste alusel koostati *kalender*.

Muumiate valmistamisel õppisid egiptlased hästi tundma inimkeha ehitust. See aitas ravida haigusi. Egiptuses tekkisid arstid. Et teada saada, kuidas töötab haige inimese süda, kuulasid nad pulssi.

*Teaduse arenemist pidurdas religioon. Seletades kõike arusamatut jumalate tahtega, takistas religioon otsimast loodusnähtustele teaduslikku seletust.*

**Egiptlaste kiri.** Töökogemuste omandamisega ja looduse vaatlemisel tehtud tähelepanekute suurenemisega tekkis egiptlastel vajadus olemasolevaid teadmisi kirja panna, sest kõike meeles pidada oli võimatu. Vajadus kirja järele kasvas riikide tekkimisega.

Kirjamärgideks olid Egiptuses joonised. Algul kujutati iga märgiga tervet sõna. Sõna «vesi» kirjutamiseks joonistati laineid, miljoni kujutamiseks aga inimene, kes tõstab imestunult

	<i>Sõjamees</i>
	<i>Lööma</i>
	<i>Käima</i>
	<i>Päike</i>
	<i>Nutma</i>



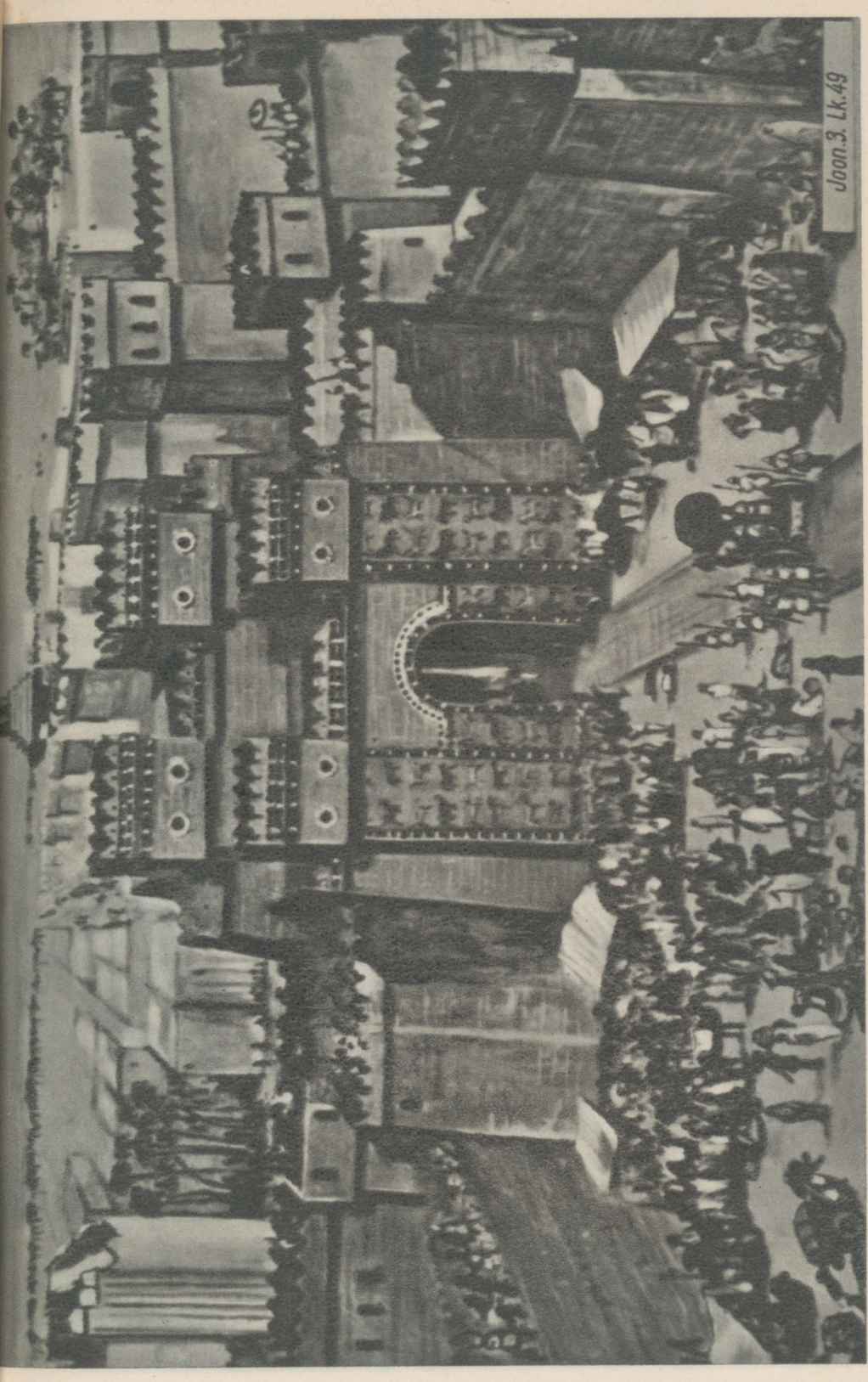
käed üles sellise suure arvu ees.

Seejärel hakati märkidega kujutama mitte üksnes terveid sõnu, vaid ka silpe ja üksikuid häälikuid. Niisuguseid joonismärke nimetatakse *hieroglüüfideks*. Egiptuse kirjas oli ligikaudu 700 hieroglüüfi.

Egiptlased raiusid hieroglüüfid kivisse, kirjutasid puule, savikildudele ja papüürusele. Nad lõikasid papüüruse varred pikuti lõhki peenteks ribadeks ja kleepisid need kokku suurteks poognateks. Papüürusele kirjutati musta ja punase värviga.

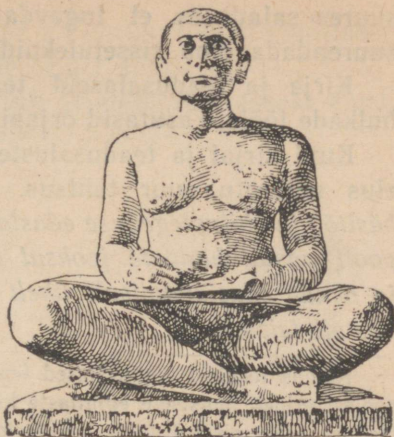
**Kirja ja teaduse kasutamine orjapidajate poolt.** Egiptuses olid olemas koolid poiste õpetamiseks. On säilinud killud

Vana-Egiptuse hieroglüüfid.





ja papüürused, millele egiptuse õpilased on kirjutanud harjutusi ja lahendanud ülesandeid. Opetajateks olid preestrid. Nad kasvasid õpilastest vaarao sõnakuulelikke teenreid. Laiskuse ja tähelepanematus eest peksti tundides õpilasi kõvasti. Egiptuses öeldi: «Poisi kõrvad asuvad ta selja peal, ta kuuleb, kui teda pekstakse.» Kooli võeti vastu ainult ametnike, preestrite ja teiste orjapidajate lapsi. Vaeste inimeste lapsed aga pidid juba varasest noorusest peale endale leiba teenima.



Ametnik.  
Vana-Egiptuse kuu.

Orjapidajad kasutasid kirja selleks, et ülejäänud elanikkonda veelgi rohkem rõhuda. Ametnikud kirjutasid üles kõik talupojad ja käsitöölised; nende nimekirjade alusel korjati makse, kutsuti sõjaväkke ja võeti tööle. Ametnikud kasutasid ära seda asjaolu, et kirjaoskamatud talupojad neid üleskirjutusi kontrollida ei saanud; ametnikud nõudsid neilt ettenähtust suuremaid makse, kandsid tasutud makse valesti sisse ja petsid talupoegi põldude mõotmisel.

Ainult preestrid tundsid ravimite valmistamisviisi ja oskasid tähtede liikumist jälgides kindlaks määrata Niiluse üleujutuse aega. Neid kogu elanikkonnale tähtsaid teadmisi hoidsid preestrid



Keppidega valvurid maksu tasumata jätnud talupoegi ametnike juurde toomas. Ametnikud kirjutavad üles, kui palju talupojad võlgu on. Ametnikud hoiavad käes bambuskeppe, millega Egiptuses kirjutati. Ülal (vasakul), on hieroglüüfiline pealiskiri, mis selgitab joonist. Vana-Egiptuse kujutus.

suures saladuses, et tugevdada oma mõju Egiptuses ja veelgi suurendada oma sissetulekuid.

Kirja ja teadusalaseid teadmisi, mis tekkisid tänu rahvahulkade tööle, kasutasid orjapidajad enda huvides.

Kuid kirjal ja teadusalastel teadmistel oli muistsete inimeste elus määratu suur tähtsus. *Teadus, soodustas põllumajanduse, käsitöö ja ehitustegevuse edasiarendamist. Kiri aitas kaasa töötajate poolt aastatuhandete jooksul omandatud kogemuste säilitamisele ja nende edasiandmisele ühelt põlvkonnalt teisele ja ühtedelt rahvastelt teistele.*

---

Kuidas tekkisid teadusalased teadmised Egiptuses? Miks tekkis kiri? Mille poolest erineb muistsete egiptlaste kiri meie kirjast? Kuidas pidurdas religioon teaduse arenemist? Kuidas kasutasid orjapidajad kirja ja teadusalaseid teadmisi enda huvides?

## § 15. Vana-Egiptuse kirjandus ja kunst.

**Kirjandus.** Muistsetel egiptlastel oli palju laule, muinasjutte ja jutustusi. Jutustustes ülistati vaaraode võimsust ja auväarsust, kirjeldati egiptuse väepealikute võite ja egiptlaste reise teistesse maadesse. Rikaste egiptlaste üheks lemmikjutustuseks oli *jutustus Sinuhest*.

Sinuhe oli Egiptuse suurnik. Pärast vaarao surma, kartes rahuusi pealinnas ja uue vaarao viha, põgenes ta Aasiasse. Kõrbes pidi Sinuhe peaaegu janusse surema. Ta jutustas: «...Ma lämbusin, mu kõri põles, ja ma ütlesin: «see on surma märk».» Ainult kohtumine karavaniga päästis ta.

Aasias astus Sinuhe teenistusse ühe vürsti juurde. Ta sai palju maad ja muutus sõjaväe ülemaks. Sinuhe jutustas oma sõjaretkedest järgmiselt: «Iga maa, kelle vastu ma röövretke ette võtsin, aeti karjamaade ja kaevude juurest minema, ma viisin endaga kaasa tema loomi ja elanikke, ma võtsin ära nende toidu, ma tapsin tema rahvast.» Sinuhe elas rikkuses ja austuses, kuid ta kartis, et pärast tema surma ei tehta Aasias ta laibast muumiat.

Saanud vaaraolt loa, pöördus Sinuhe Egiptusesse tagasi. Palees langes ta vaarao ette kummuli ja lamas niikaua, kuni teda vaarao käsul üles tõsteti. Vaarao käskis ehitada Sinuhele palee lähedale maja ja hauakambri, kuhu Sinuhe pärast oma surma maeti.

Jutustusest Sinuhest võib järeldada järgmist: vaarao võim oli piiramatu, despootlik, paleedes toimusid pidulikud vastuvõtud,

olid käimas röövsõjad, kõrbe läbimine oli ohtlik, rikkad egiptlased omistasid surnukehade säilitamisele suurt tähtsust.

Vaeste ja orjade lauludes jutustati tööinimeste raskest elust. Koormakandjad kurtsid oma laulus:

Kogu päeva meid sunnitakse  
vilja ja polbnisu<sup>1</sup> tassima.  
On täis juba viljaaidad.  
Vili salvedes kuhjub üle ääre.  
On täis laevad  
ja vili voolab välja,  
kuid ikka meid sunnitakse tassima.  
Tõesti vasest on meil südamed.

**Ehituskunst.** Egiptuse vaaraode ja preestrite tohutud rikkused võimaldasid neil ehitada uhkeid paleesid ja templeid. Eriti suurepärased olid templid, mis ehitati Egiptuse suurima võimsuse ajal.

Templi ees seisis tavaliselt kaks jumalakujudega kaunistatud torni. Templis endas olid katusetugedeks kivisambad. Ühes templis oli ligi 140 *sammast*, neist mõned kuuekorruselise maja kõrgused; põrand oli sillutatud kuld- ja hõbeplaatidega. Pimestatud kulla ja hõbeda särast, tundis inimene end templis väetina ja mannetuna.

**Maalid ja raidkujud.** Vaaraode, preestrite ja teiste orjapidajate tellimuste peale kaunistasid kunstnikud templite, paleede ja hauakambrite seinu maalidega. Kõige sagedamini kujutati maalidel jumalaid ja vaaraosid, kes saavutavad võidu oma vaenlase üle. Lihtsaid sõjamehi kujutati väikestena, väepealikuid umbes kaks korda suurematena ja vaaraosid hiiglastena.

*Skulptorid*<sup>2</sup> löid jumalate, vaaraode ja rikaste orjapidajate *raidkujusid*<sup>3</sup>. Vaaraosid kujutasid nad pidulikus asendis troonil istuva-

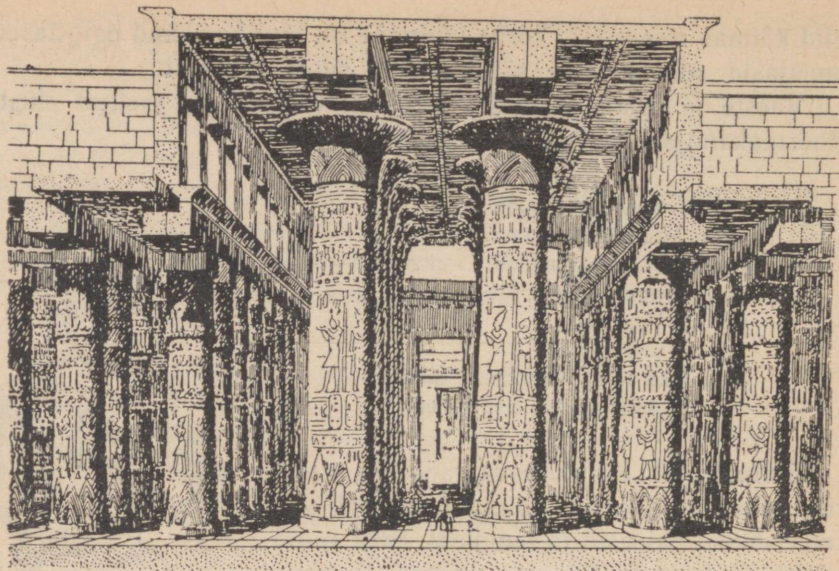


Vaarao troonil.  
Vana-Egiptuse graniitkuju.

<sup>1</sup> Polbnisu — nisuliik.

<sup>2</sup> Skulptor — inimene, kes vormib savist, raiub kivist või puust ja valab metallist kunstilisi kujusid.

<sup>3</sup> Raidkuju — raiutud või vormitud inim- või loomakuju.



Egiptuse templi sisemus. Sarnad toetavad katust. Keskmiste sammaste kõrgus on 24 meetrit. Sammaste ülemisele osale võis mahutada sada inimest. Sarnastel on jumalate ja vaaraode kujutused.

tena. Vaarao võimsuse näitamiseks kujutasid skulptorid teda mõnikord *sfinksina* — lamava lõvina vaarao peaga. Püramiidide lähedal on tervest kaljust välja räiutud määratu suur *sfinks*.

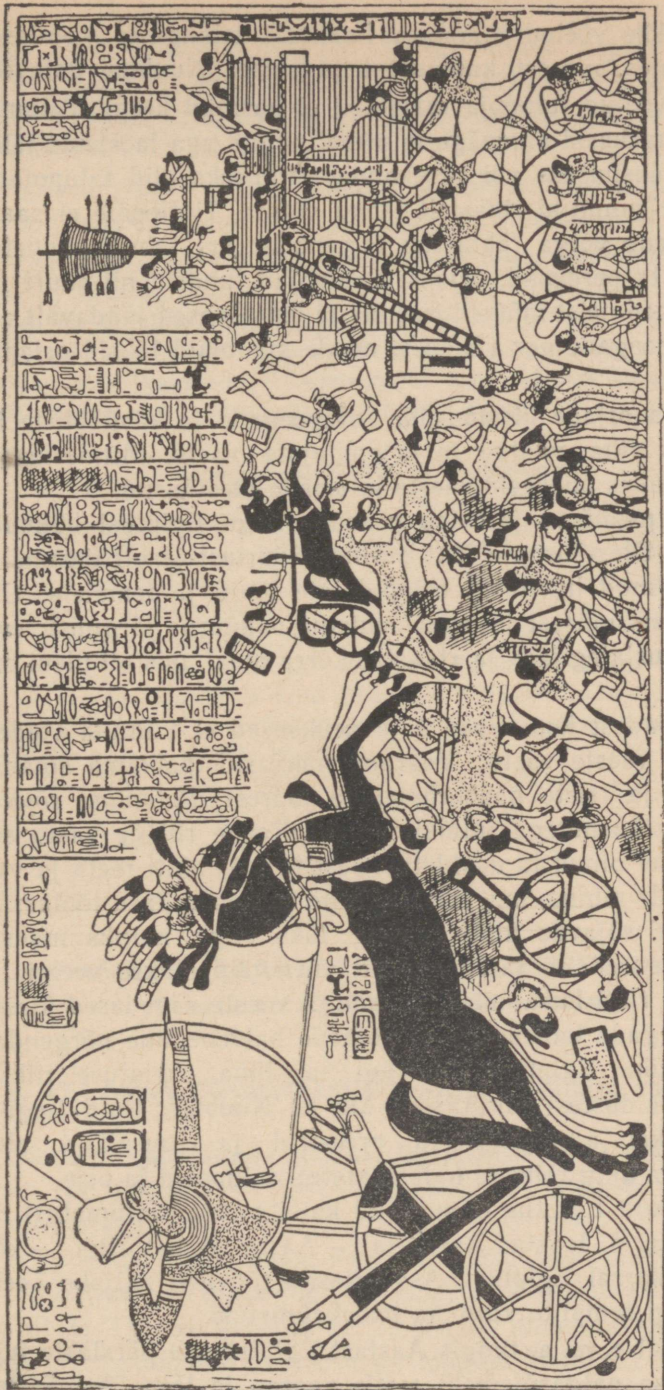
Raidkujud, maalid, suurepäraseid templid ja paleed sisendasid Egiptuse elanikesse hirmu jumalate ja vaaraode ees. *Egiptuse orjapidajad kasutasid ehitajate, skulptorite ja kunstnike tööd ning annet oma võimu kindlustamiseks.*

Milliseid Vana-Egiptuse elujooni on näidatud jutustuses Sinuhest ja milliseid koormakandjate laulus? Miks olid kõige uhkemad templid Egiptuses ehitatud II aastatuhande teisel poolel e. m. a.? Kuidas kasutasid orjapidajad kunsti oma võimu kindlustamiseks?

## § 16. Vana-Egiptuse riigi langemine.

**Talupoegade laostumine.** Egiptuse riigi võimsus, mille ta oli saavutanud II aastatuhandel e. m. a., oli ebakindel.

Alistatud maadest kokkuröövitud rikkused läksid orjapidajatele, lakkamatute sõdade kogu raskus aga lasus talupoegade õlga-



Egiptlased kindlust piiramas. Sõjavankril on vaarao. Paremalt asub egiptlaste poolt piiratud kindlus. Müüridelt langevad nooltest tabatud linnakaitsjad. All võtavad egiptlased sõjavange, kelle hulgas on naine ja lapsi. Ülal on hierogiüüiline pealis-kiri. Kujutus Vana-Egiptuse templis.

del. Sõjaväkke võetud talupojad hukkusid lahingutes vaenlasega, surid kõrbetes suurest kuumusest ja soises Nuubias palavikku. Sõjaväkke võetud talupoja maatükki ei harinud keegi. Talumajapidamised hakkasid allamäge minema, paljud aga laostusid täiesti. Maksude maksmiseks või perekonna toitmiseks olid talupojad ja käsitöölised sunnitud rikastelt laenu võtma. Tihtipeale ei saanud vaene inimene võlga tähtajaks tagastada. Sel juhul muudeti ta ise, samuti ta perekond, orjaks. Talupojad tundsid nii suurt puudust, et mõned neist müüsid iseenda ja oma lapsed jäädavalt orjusse. Talupoegade arv vähenes, nende maatükid läksid orjapidajate kätte.

**Vaeste ja orjade ülestõusud.** Talupoegade ja käsitöölise hulgas kasvas viha vaarao ja orjapidajate vastu. Mitmesugustes Egiptuse osades puhkesid vaeste ja orjade ülestõusud.

Muistne papüürus jutustab peaaegu kogu Egiptust hõlmanud ülestõusust. Ülestõusnute juht pärines Süüriast ja oli tõenäoliselt ori. Ülestõusnud hävitasid orjapidajate maju ja templeid. Ülestõusu mahasurumisest jutustab muistne papüürus järgmist: «vaarao tappis kurjategijad» ja «taastas korra maal, mis oli üleni mäsuline».

Talupoegadest koosnevad sõjaväeüksused ei tahtnud võidelda ülestõusnud vaeste vastu. Vaarad hakkasid palkama sõjamehi nubialaste ja teiste naaberhõimude juurest. *Palgaline sõjavägi* õiendas ülestõusnutega julmalt arveid. Teiste riikide vastu sõdimiseks aga ei olnud ta usaldatav, sest ta võis alati reeta ja vaenlase poole üle minna, kui viimane talle suuremat tasu töötas.

Palgalise sõjaväe ülalpidamine läks väga kalliks maksma. Seepärast suurendati talupoegadelt võetavaid makse veelgi.

**Egiptuse riigi hukkimine.** Orjade ja vaeste sagedased ülestõusud, talupoegade laostumine ja sõjaväe halvenemine nõrgendasid Egiptuse riiki. Egiptuse sõjavägi sai lüüa. Egiptuse riik jäi ilma oma valdustest nii Aasias kui ka Nuubias. Kuid isegi sel riigile raskel ajal mõtlesid preestrid ja suurnikud ainult rikastumisele ning rõhusid halastamatult talupoegi ja orje.

Nõrgenenud Egiptus ei suutnud kaitsta oma sõltumatust. VII sajandil e. m. a. laastas Assüüria — Aasia võimsa riigi — sõjavägi kahel korral Egiptust. Assüürlased röövisid paljaks Teebai, riisudes isegi templite kuld- ja hõbekaunistusi.

**525. aastal e. m. a.** tungis Aasiast Egiptusesse pärslaste tugev sõjavägi. Osa palgasõjamehi reetis vaarao ja läks üle pärslaste

poole. Niiluse deltas toimus lahing, milles Egiptuse sõjavägi purustati. Pärast seda läksid Egiptuse orjapidajad võitjate poole üle. Pärselased vallutasid kogu maa; Egiptus kaotas oma sõltumatuse.

*Egiptuse rahva julm rõhumine ja lakkamatud röövsõjad, mida vaaraod pidasid orjade ja muu sõjasaagi haaramiseks, põhjustasid Egiptuse riigi hukkumise ja maa sõltumatuse kaotamise.*

Kes sai Egiptuse vallutussõdadest kasu? Millist kasu? Mis sundis vaaraosid palkama sõjamehi naabermaadest? Miks nõrgenes Egiptuse riik? Mitu aastat möödus Thutmosis III sõjaretkedest kuni Egiptuse sõltumatuse kaotamiseni? Mitme aasta eest vallutasid pärselased Egiptuse?

### Küsimused II peatüki kordamiseks.

Umbes mitu sajandit eksisteeris Egiptuse riik enne tema vallutamist pärslaste poolt? Missugusel ajal saavutas Egiptuse riik suurima võimsuse? Näidake tema piirid sel ajal. Millised olid muistsete egiptlaste tööriistad? Missugused olid nende peamised tegevusalad? Milline oli Niiluse org, kui inimesed sinna elama asusid, ja missuguseks muutus ta II aastatuhandel e. m. a.? Miks tekkisid Egiptuses orjad ja orjapidajad? Missugust korda nimetatakse orjanduslikuks? Miks ei saanud orjanduslik kord Egiptuses eksisteerida despotliku kuninga-võimuta, sõjaväeta ja ametniketa? Kuidas tekkisid Egiptuses teaduslased teadmised? Kes kasutas neid ja kuidas neid kasutati?

## III PEATÜKK.

### EES-AASIA JA IRAANI TÄHTSAMAD RIIGID VANA-AJAL (kaasa arvatud VI sajand e. m. a.).

#### § 17. Lõuna-Mesopotaamia loodus ja muistne rahvastik.

**Lõuna-Mesopotaamia loodus.** Egiptusest kirde pool asub *Ees-Aasia*. Nii nimetatakse Aasia lääneosa, mis piirneb Vahemere ja Musta merega.

Ees-Aasias, Kaukaasiast lõuna pool asuvatest mägedest saavad alguse *Eufraati* ja *Tigrise* jõgi. Mõlemad jõed suubuvad *Pärsia lahte*. Eufraati ja Tigrise vahelist territooriumi nimetatakse *Mesopotaamiaks*. Mesopotaamia põhjaosa on mägine, lõunaosa aga moodustab madaliku ja tasandiku.

*Lõuna-Mesopotaamias* ei ole metsi, kive ega metalle. Pinnas on seal savine. Talvel sajab Lõuna-Mesopotaamias paduvihma. Savine pinnas muutub rabaseks, läbipääsmatuks poriks. Kevadel hakkab lumi mägedes sulama; Tigris ja Eufrat voolavad üle kallaste. Üleujutuse lõppedes püsib palav ilm. Kõrgetel kohtadel pinnas kõveneb; nõgudes vesi seiskub. Soode kohal lendavad palavikku levitavate putukate parved.

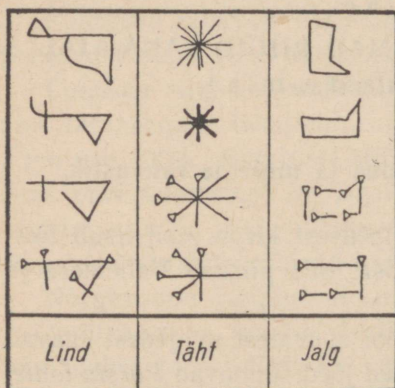
**Lõuna-Mesopotaamia esimesed elanikud.** V aastatuhande lõpul — IV aastatuhande algul e. m. a. asusid Lõuna-Mesopotaamiasse hõimud, kes tugevamate naabrite poolt kiltmaadelt siia olid tõrjutud. Keset soid ja laukaid tekkisid hõredad asulad, kus inimesed tegelesid kõblaspõllunduse, karjakasvatuse ja küttimisega. Mesopotaamia elanikud leiutasid savipinnase harimiseks kõlbliku adra. Umbes üheaegselt egiptlastega õppisid nad valmistama vasest tööriistu.

Suured üleujutused hävitasid elamuid, viisid endaga kaasa inimesi ja loomi. Selleks et põua ajal põlde niisutada ja soid kuivendada, kaevasid inimesed kanaleid, rajasid tamme asulate ja aedade kaitsmiseks üleujutuse eest, ehisid terveid savikünkaid, mis olid neile varjupaigaks üleujutuste ajal.

**Lõuna-Mesopotaamia majanduse õitseng.** Juba III aastatuhande algul e. m. a. muutus Lõuna-Mesopotaamia, tänu oma rahvastiku tööle, õitsvaks piirkonnaks. Põldudel kasvasid oder ja nisu, asulate ümber haljendasid *datlipalmid*. Datlitest valmistati jahu, mett ja veini; datlikivid asendasid sepikodades sütt; palmide koorekiududest punuti nõõri ja korve.

Karjamaadel sõid kariloomad. Kunstlikel küngastel asusid linnad. Neis töötasid kangrud, sepad, müürsepad, pottsepad ja teised käsitöölised. Lõuna-Mesopotaamias, kus peale palmide muid puid peaaegu ei olegi, valmistati ämbreid, tünne, kaste ja torusid savist; savist ehitati ka maju.

Mesopotaamias arenes kaubandus kiiremini kui Egiptuses. Eufrat ja Tigris olid sobivateks ühendusteedeks. Mesopotaamias



Jooniste järkjärguline muutumine kiilkirjamärkideks.

ristusid naabermaadest kulgevad karavaniteed. Siia toodi metalle vahetuseks vilja, datlite ja riide vastu.

**Kiilkiri.** Mesopotaamias, nagu Egiptuseski, tekkis kiri põllu-harimise ja käsitöö arenemisega.

Esmalt kirjutati Mesopotaamias samuti joonistega. Kuid siin ei olnud papüürust; kirjutada tuli pehmetele savitahvlitele. Täiskirjutatud savitahvlid kuivatati või põletati tulel. Savile aga on raske joonistada, sellepärast vajutati savisse terava kepikesega kiilukujulised süvendid. Aegamööda töötati välja mõnisada märki, mis vaevu esialgseid jooniseid meelde tuletasid. Iga märk koosnes erinevalt asetsevatest kiiludest ja kujutas kas üksikut häälikut, silpi või siis tervet sõna. Sellist kirja nimetatakse *kiil-kirjaks*.

---

Mille poolest sarnaneb Lõuna-Mesopotaamia loodus Egiptuse loodusega ja mille poolest nad teineteisest erinevad? Missuguseid raskusi ületas Lõuna-Mesopotaamia rahvastik võitluses loodusega? Millist edu saavutasid Lõuna-Mesopotaamia elanikud oma tööga? Mis soodustas Lõuna-Mesopotaamias kaubandust? Miks tekkis Mesopotaamias kiri? Mille poolest erines Mesopotaamia kiri Egiptuse kirjast?

## § 18. Mesopotaamia vanimad riigid.

**Klasside ja riikide tekkimine Mesopotaamias.** Lõuna-Mesopotaamia pinnas andis jõesetetete tõttu rikkalikke saake; üks külvatud seeme andis mõnikord kuni sada tera. Pinnase niisuguse viljakuse tingimustes *tootis maaharija oma tööga palju rohkem kui oli vaja ta elatumiseks*. Seepärast oli Mesopotaamias kasulik omada rohkem töötajaid; seoses sellega *hakati sõjavange muutma orjadeks*. Järk-järgult kujunes välja orjanduslik kord. Orjapidajad haarasid enda kätte paremad põllud ning aiad ja sundisid orje neid harima. Vahel rakendati orjad ka raske adra ette.

Vabade vaeste elu oli orjade omast vaid veidi kergem. Vaene inimene oli sageli sunnitud võtma laenu *liigkasuvõtja*<sup>1</sup> käest. Tavaliselt teenis vaene inimene niivõrd vähe, et ta vaevu suutis tasuda liigkasuvõtja poolt nõutavat juurdemaksu; võlg aga jäi ikkagi tagastamata. Tihtipeale oli vaene sunnitud võla tasuks ära andma oma maatüki ja onni. Vaene inimene, kellel polnud üldse maad, haris rikka inimese maad. Vaene sai ainult poole põllult korjatud

---

<sup>1</sup> Liigkasuvõtja — inimene, kes annab laenu tingimusel, et võla tagastamisel falle tublisti juurde makstaks.

saagist ja ühe kolmandiku aiast korjatud saagist. Ulejäänud osa pidi ta andma maavaldajale.

*Selleks et kaitsta orjapidajate rikkusi ning hoida orje ja vaeseid sõnakuulmises, oli vaja sõjamehi ja ametnikke, vanglaid ja kõike seda juhtivat kuningavõimu. Sellepärast tekkisid Mesopotaamias III aastatuhande algul e. m. a. väikeriigid.*

**Babüloonia riigi tõus.** Mesopotaamia keskkohas Eufrati jõe ääres tekkis väike asula *Babülon*. Ta asus soodsal vee- ja karavaniteede ristumiskohal, olles elavas kaubavahetuses teiste Mesopotaamia linnade ja ka naabermaadega. II aastatuhande algul e. m. a. muutus Babülon Mesopotaamia suurimaks linnaks ja suure riigi pealinnaks. Selle linna järgi hakati kogu Lõuna-Mesopotaamiat hiljem nimetama *Babülooniaks*.

Kõige suurema võimsuse saavutas Babüloonia riik kuningas *Hammurapi* ajal, kes valitses aastail 1792—1750 e. m. a. Hammurapil läks korda vallutada mitte üksnes kogu Lõuna-Mesopotaamia, vaid ka osa Põhja-Mesopotaamiast. Hammurapi kehtestas *seadused* — eeskirjad, mis olid kohustuslikud kogu riigi rahvastikule.

**Kuningas Hammurapi seadused.** Kuningas Hammurapi seaduste järgi oli ori oma peremehe varaks. Orjal, kes oma peremehe sõna ei kuulnud, lõigati kõrv ära. Selleks et ori ei saaks ära joosta, põletati ta kehale märk. Võõra orja tapnud vaba inimene pidi orja valdajale ainult orja hinna tasuma. Inimest, kes ärajooksnud orja varjas, peeti vargaks ja karistati surmanuhtlusega.

Kui vaene oma võlga ei tasunud, muudeti ta ise ja ta perekond kolmeks aastaks orjaks. See, kes endaga võrdset lõi, pidi trahvi maksma; kui aga lihtinimene lõi rikast või ametnikku, siis anti talle 60 piitsahoopi. Veelgi karmimalt karistati varguse eest. Varguses ja varastatud asjade varjamises süüdiolevad inimesed hukati.

*Kuningas Hammurapi seadused kaitsevad orjapidajate elu ja vara, tugevda-*



Kivisamba ülemine osa. Kivisambale on kiilkirjas raiutud Hammurapi seaduste tekst. Päikese- ja õiglusejumal annab Hammurapile saua. Kujutus pidi inimesi veenma selles, et seadused on kehtestatud jumalate poolt.

*sid nende võimu orjade ja vaeste üle. Babüloonia riik, samuti nagu Egiptuse riik, oli orjapidajate riik, orjanduslik riik.*

Miks hakati Mesopotaamias sõjavange orjadeks muutma? Kuidas rõhusid rikkad inimesed vaeseid? Miks rahvastiku jagunemisega klassideks tekkisid Mesopotaamias riigid? Kelle huve kaitsesid kuningas Hammurapi seadused? Mitme aasta eest hakkas Hammurapi valitsema? Milline sündmus toimus Egiptuses umbes samadel aastatel, mil Babüloonias valitses Hammurapi?

## § 19. Assüüria I aastatuhande algul e. m. a.

**Maa ja rahvastik.** Põhja-Mesopotaamias, Tigrise mõlemal kaldal asus vana-ajal väike mäGINE maa — *Assüüria*. Assüüria mäed ja künkad olid kaetud metsaga. Mägedes leidis vaske, rauda ja kive. Tigrise ja ta lisajõgede orgudes oli viljakas pinnas; siin oli assüürlaste peamiseks tegevusalaks põlluharimine. Mägipiirkondades tegelesid assüürlased peamiselt karjakasvatusega, samuti hankisid ja töötlesid nad metalli.

Assüüriast veeti Lõuna-Mesopotaamiasse Tigrise jõge mööda metalle, metsa ja kive vahetuseks vilja ja käsitöötoodete vastu.

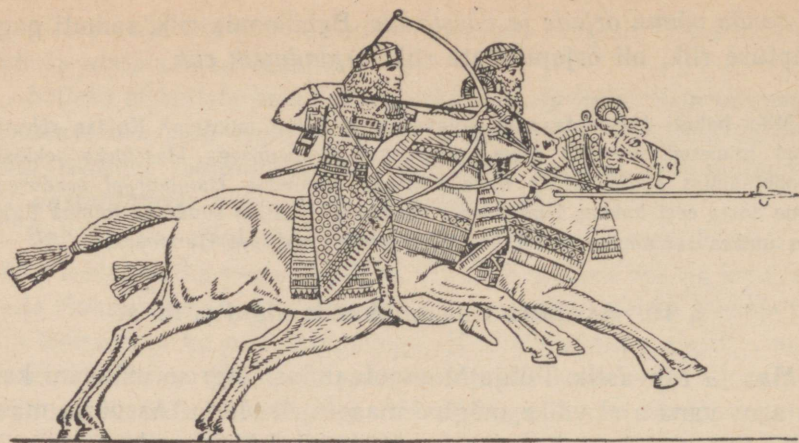
II aastatuhandel e. m. a. tekkis Assüürias despootlik riik.

**Raua töötlemise algus.** Umbes 1000 aastat e. m. a. õppisid Mesopotaamia ja paljude teiste maade elanikud hankima ja töötlemiseks rauda. Kividest ja savist tehti ahjud, mis täideti puusöe ja rauamaagiga. Pärast söe põlemist jäid ahju rauatükid. Rauast valmistasid sepad tööriistu ja relvi, mis olid kõvemad kui pronksist tööriistad ja relvad.

Raudsahaga ader kündis maad sügavamalt ja paremini kui tavaline puuader; see aga suurendas saaki. Raudlabidatega ja kõblastega toimus kanalite ja tammide ehitamine hoopis edukamalt kui varem. Inimesed ei hakanud kanaleid kaevama mitte ainult pehmes, vaid ka kõvas ja kivises pinnases. Raudkirveste ja -naelte abil ehitati vastupidavad laevad.

*Rautatöötlemisel oli suur tähtsus põlluharimise, karjakasvatuse, käsitöö ja meresõidu arenemisele.* See tõi endaga kaasa Assüüria majanduse tunduva tõusu: suurenes haritava maa pindala, arenes karjakasvatus, valmistati rohkem käsitöötooteid.

**Assüüria sõjavägi.** Assüüria majanduse tõus võimaldas ta kuningatel sõjameeste arvu suurendada ja neid hästi relvastada. Assüüria sõjavägi koosnes jalaväelastest, ratsanikest ja sõjavankrimeestest. *Kergelt relvastatud* jalaväelasel oli vibu ja nooled



Assüüria ratsanikud. Muistne kujutus.

või *ling* — silmusena kokkupandud rihm kivide viskamiseks. *Raskelt relvastatud* jalaväelasel oli oda ja lühike *raudmõök*, pead kaitses teravaotsaline *pronkskiiver*, rinda — *soomusrüü*, s. o. pronksplaatidest koosnev rinnakaitse. Sõjameeste esimene rivi kandis inimesepikkusi *kilpe*. Kokkulükatud kilbid moodustasid tiheda ja liikuva seina, mis sõjamehi kaitses.

Assüüria sõjamehed liikusid kiiresti edasi. Ule jõgede ehitasid nad ujuvad sillad. Selleks sidusid assüürlased täispuhutud nahkotid kokku ja katsid need hagudega. Jalaväelased ujusid sageli üle jõe, hoides kottidest kinni.

Kohtumisel vaenlasega alustasid kergelt relvastatud sõjamehed lahingut; kivi- ja noolerahega püüdsid nad vaenlase sõjaväe ridu segi paisata. Sõjavankrimed ja ratsanikud tungisid vaenlase ridadesse. Raskelt relvastatud jalavägi viis vaenlase purustamise lõpule. Ratsanikud ja sõjavankrimed jälitasid põgenevaid vaenlasi, hävitasid neid ja võtsid vangi.

Kindlustatud linnu piirates purustasid assüürlased linnamüüre *taraanidega*. Taraan on raske palk, mille üks ots on metalliga üle löödud. Taraan riputati ratastel liikuva katuse alla. Sõjamehed õõtsutasid taraani ja purustasid selle abil müüri. Seejärel sööstisid nad läbi avause rünnakule.

Üks *kaasaegne*<sup>1</sup> kirjutas Assüüria sõjaväe kohta järgmist: «Vaa-

<sup>1</sup> *Kaasaegne* — inimene, kes elas kirjeldatavate sündmuste ajal.

dake, siin lähenevad nad kiiresti ja tagasihoidmatult, ning nende hulgas pole ühtki väsinut või jõuetut, ükski ei tuku ega uinu. Nende hobuste kabjad on otsekui kivist, rattad aga — otsekui marutuul. Nende mõirgamine sarnaneb lõvi omaga. Mitte keegi ei suuda end nende eest varjata.»

Seletage, miks rauatöötlemine majanduse arenemisele kaasa aitas. Milliseid metalle õppisid inimesed töötleva varem kui rauda? Leidke kaardil Assüüria ja Assüüriast Babülooniale viiv tee. Mille poolst erines Assüüria loodus Babüloonia loodusest? Kuidas võitles Assüüria sõjavägi?

## § 20. Assüüria riigi võimsus ja ta hukkumine.

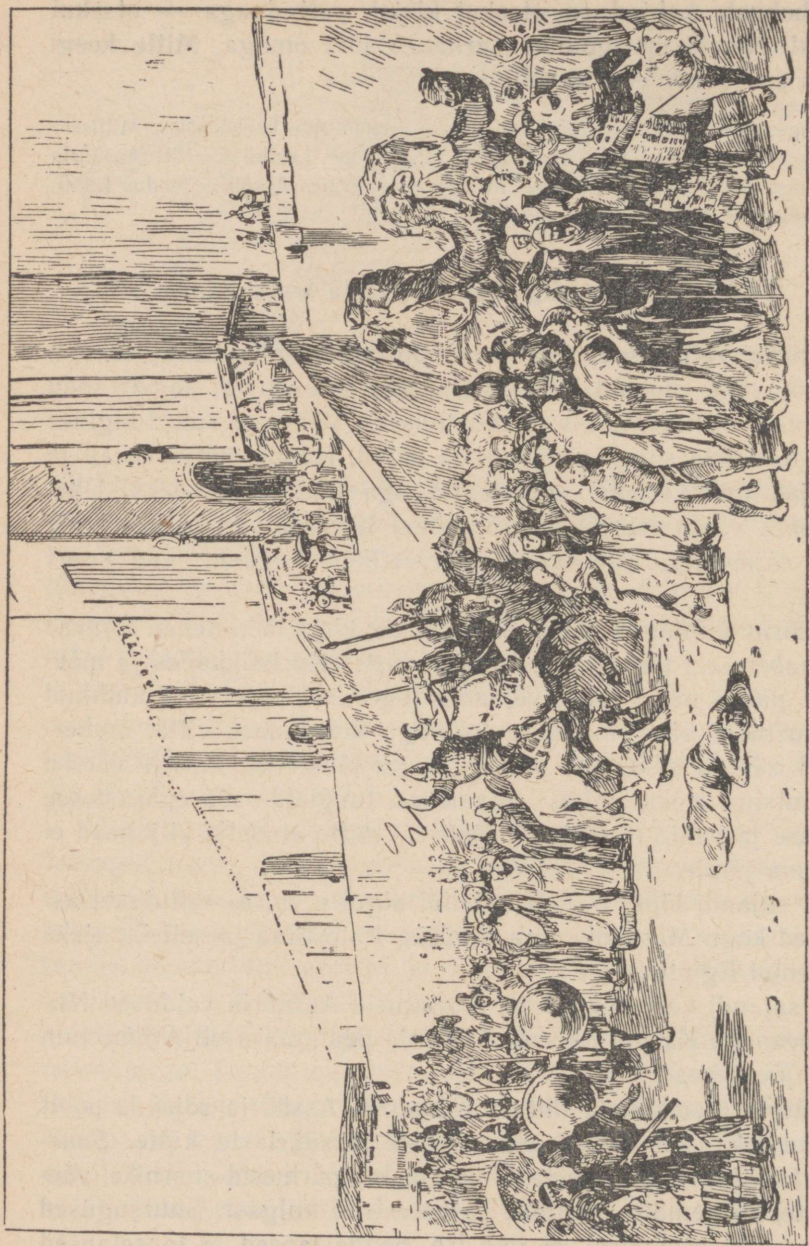
**Assüüria vallutused.** Assüüria kuningad, kelle käsutuses oli tugev sõjavägi, pidasid VIII—VII sajandil e. m. a. sageli sõdu teiste maade vallutamiseks ja röövimiseks. Võõrasse riiki tungides põletas Assüüria sõjavägi linnad ja külad, laastas külvipinnad ja aiad, ajas täis kanalid, sõjavangid aga muutis orjadeks. Ühel Babüloonia vastu ettevõetud sõjaretkel haarasid assüürlased üle 200 000 sõjavangi. Ellujäänud rahvastikult kogusid nad suurt andamit.

Assüüria kuningas *Sargon II* käskis kirjeldada tema sõjaväe poolt naabermaal toimepandud rüüstamist: «Kuristikkudes ja mäekurudes panin nende vere voolama jõgedena; stepid, tasandikud ja kõrgustikud värvisin punaseks nagu helepunase villa, ümberkaudsed asulad süütasin põlema nagu lõkketule, kanali värsket vee muutsin sooks. Minu sõjamehed tungisid suurepärasesse aedadesse ja panid raudkirved tööle ... mitte ainustki viljapead ei jätnud ma järele.»

VIII sajandi lõpul — VII sajandi algul e. m. a. vallutasid assüürlased kogu Mesopotaamia, Süüria, Palestiina ja selleks ajaks nõrgenenud Egiptuse.

VII sajandi keskpaiku e. m. a. ulatusid Assüüria valdused Nii-lusest peaaegu Kaspia mereni. Assüüria pealinnaks oli *Ninive* linn Tigriise jõe ääres.

**Assüüria ülemkiht ja lihtsad inimesed.** Assüüria sõjaväe poolt haaratud rikkused läksid suursuguste assüürlaste kätte. *Suursugusteks, ülemkihiks* nimetati inimesi, kes pärinesid suurnike, väepealikute, kõrgemate ametnike ja preestrite hulgast. Suursugused inimesed olid arvamisel, et nad ise, nende lapsed ja lapselapsed seisavad oma päritolult kõrgemal kui lihtsad inimesed. Kuningad



Assüüria sõjaväe tagasipöördumine sõjaretkelt. Sõjamehed ajavad ees sõjavange ning kaameleid ja eesleid, kelle seljas on sõjasaak. Vasakul seisavad kaks suursugust assüürlast ühkeis rõivais. Paremal on kuningas Sargon II patee, mis oli ühtlasi kindlus. Patee on ehitatud kõrgele vallile. Patee sissekäigu juures seisab kuningas; ta selja taga on suurmikud ja ihukaitsjad.

määrasid nad kõrgemateks ametnikeks ja väepealikuteks. Suursugused inimesed ei maksnud makse. Nende kätte läksid ka orjad ja muu sõjasaak.

Võidetute üle võimu säilitamiseks kohtlesid assüürlased vaenlasi väga julmalt. Elavatel inimestelt võtsid assüürlased naha maha. Kord torkasid nad 15 000 sõjavangil silmad välja.

Assüüria kuningate ja ülemkihi tellimuste peale raiusid kunstnikud pehmest kivist välja *reljeefid*<sup>1</sup>, mis kaunistasid hoonete seinu. Reljeefid ülistasid assüürlaste veriseid võite. Reljeefid kujutasid linna ründamist, seotud sõjavangide julma hukkamist, kuninga lõvi jahti.

Assüüria talupojad teenisid sõjaväes, ehtasid teid, paleesid ja kanaleid, maksid rasket maksu. Võlgadesse sattunud talupojad muudeti orjadeks, paljud talupojad hukkusid sõjas; talupoegade arv vähenes. Assüüria kuningad olid sunnitud sõjaväkke võtma inimesi alistatud rahvaste juurest.

**Assüüria hukkumine.** Assüüria poolt alistatud rahvad vihkasid teda; mitte mingisugused julmused ei suutnud nende vastupanu murda. Niipea kui Assüüria sõjavägi vallutatud maalt lahkus, puhkes seal ülestõus. Assüüria sõjavägi aga, mida täiendati teda vihkavate inimestega, nõrgenes tunduvalt. VII sajandi teisel poolel e. m. a. algas Assüüria lagunemine. Egiptus eraldus temast, ja Assüüria kuningal ei olnud enam jõudu uueks sõjaretkeks Niiluse kallastele. Seejärel saavutas iseseisvuse ka Babüloonia.

Assüüria vaenlased ühinesid tema vastu. Nad purustasid Assüüria sõjaväe ja piirasid ümber Ninive. Linnapiirajad ehtasid Tigriise jõeale tammi; Tigriise veed ujutasid linna üle. Linn vallutati ja hävitati. Teate linna vallutamisest võtsid assüürlaste poolt palju kannatada saanud rahvad suure rõõmuga vastu. Mõni aasta pärast Ninive langemist hävitasid Assüüria vaenlased **605. aastal e. m. a.** ka Assüüria riigi enda.

*Määratu suur Assüüria riik, kes vägivalla ja julmusega säilitas võimu alistatud rahvaste üle, ei olnud kindel ega kestev.*

---

Millistel eesmärkidel pidasid Assüüria kuningad sõdu naaberriikide vastu? Missugused riigid vallutas Assüüria sõjavägi? Näidake neid riike kaardil. Millised olid Assüüria riigi hukkamise peamised põhjused? Kumb riik hukkus varem — kas Egiptus või Assüüria?

---

<sup>1</sup> Reljeef — tasapinnal väljaraiatud kumer kujutus.



Reljeef, mis kujutab assüürlasi linna piiramas. Vasakul on ümberpiiratud linna müür, millel inimene armu palub. Müüri juures on taraan, mille esiosas asub torn väepealiku jaoks. Paremäl seisavad assüüria sõjamehed; üks neist on plaatidest soomusrüüs. Teine sõjamees hoiab kilpi. Teivastel ripuvad surnuks piinatud sõjavangid. Kujutised reljeefil on eri suurusega: assüüria sõjamehi on kujutatud määratu suurtena, taraani tunduvalt väiksemana, müüre ja vaenlase sõjamehi aga hoopis väikestena.

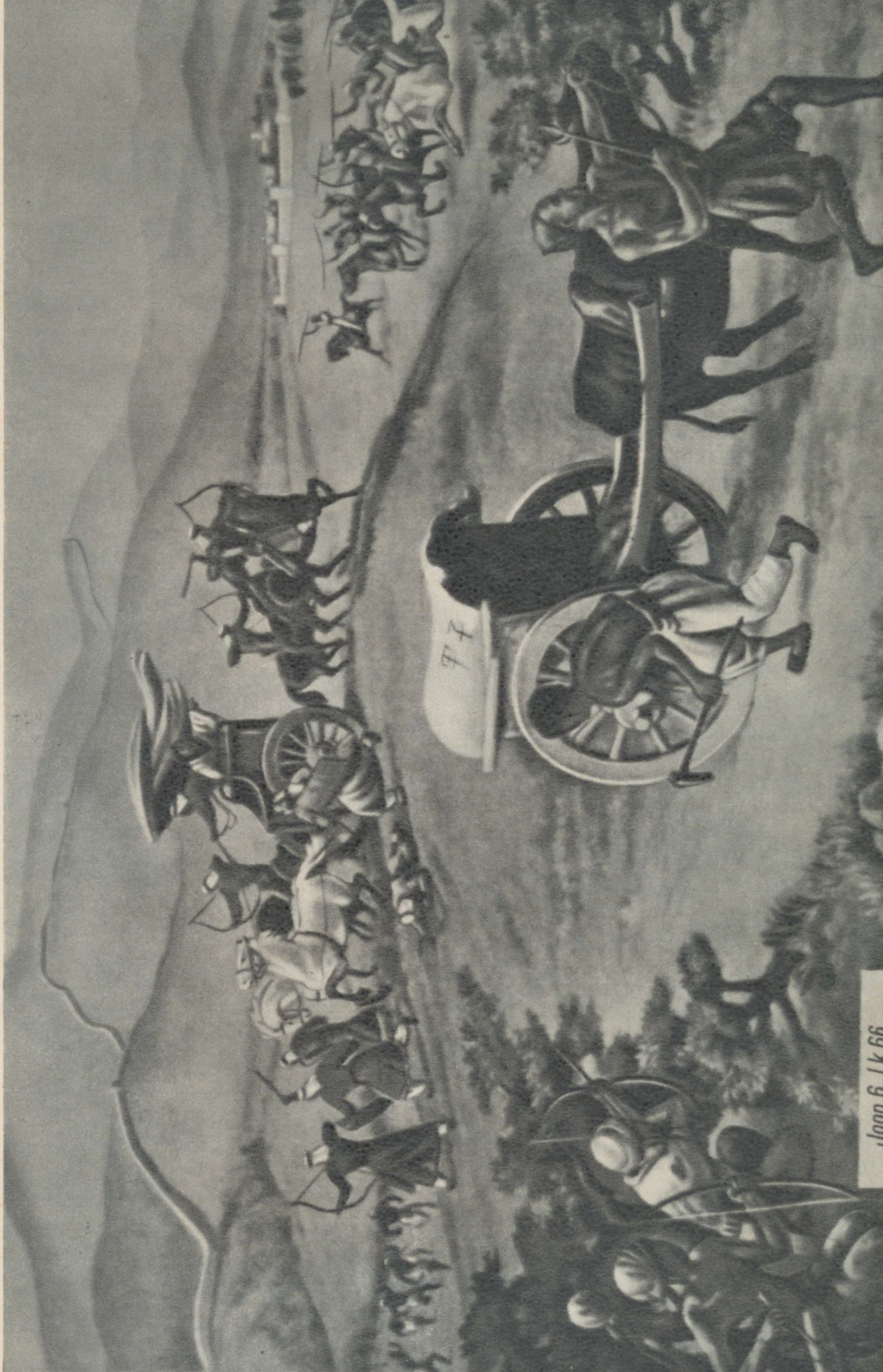
## § 21. Kunst ja teadus Vana-Mesopotaamias.

Babülon VI sajandil e. m. a. Põlluharimise, karjakasvatuse ja käsitöö arenemine Mesopotaamias põhjustas ka kunsti ja teaduse arenemist. Peamiseks teaduse- ja kunstikeskuseks Mesopotaamias oli Babülon.

VI sajandil e. m. a. oli Babülon suure riigi pealinn ja maailma suurimaid linnu. Siia sõitsid kokku isegi niisuguste kaugelasuvate



Joon. 5. Lk. 64



Joon. 6. I.k. 66

maade kaupmehed, nagu Egiptuse omad. Babülonis oli palju orje. Nende tööd kasutades muutsid orjapidajad Babüloni ligipääsmatuks kindluseks ja kaunistasid linna suurejooneliste ehitustega.

Babüloni ümbritsesid saja torniga võimsad kindlusemüürid. Eufrati jõe ääres seisis kuninga palee. Palee seinad, linna peavärvavad, samuti suurnike, rikaste kaupmeeste ja liigkasuvõtjate majad olid kaetud päikese käes sätendavate siniste ja kollaste kahhelkividega. *Kahhelkivi* — põletatud savitahvel särava pealispinnaga — on babüloonlaste leitudus.

(Joonis 3. Babüloni linn VI sajandil e. m. a. Keskel asuvad siniste ja kollaste kahhelkividega kaunistatud peavärvavad. Värvavatest paremal ja vasakul pool on linna ümbritsevad kindlusemüürid; müüriil võis teineteise kõrval sõita kaks sõjavankrit. Värvavate ees on elav turg. Sõjavankril ja oma ihukaitsjate saatel sõidab värvavate juurde suurnik. Linna piirides, värvavatest veidi paremal, on kindlus, kus asub kuninga palee. Selle taga asuvad kuulsad «rippuvad aiad»: kuninga käsul ehitati tellistest astanguline hoone, astangutele kanti mulda ja istutati sinna puid ning pöösaid; aia kastmiseks kandsid orjad vett üles. Eemal on näha seitsme astanguga torni tipp, kust preestrid tähti jälgivad; torni astangud on värvitud erineva värviga. Vasakpoolses linnaosas on lamedate katustega elumajad.)

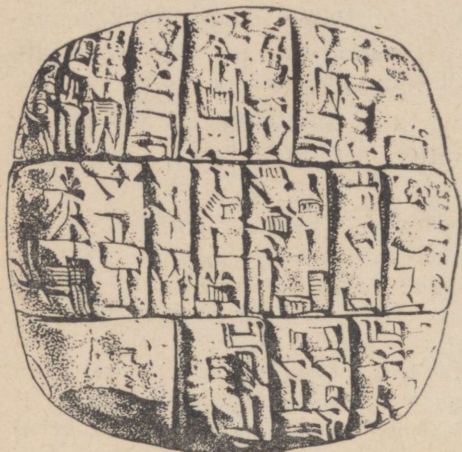
**Teadusalased teadmised Mesopotaamias.** Mesopotaamias on leitud suur hulk kiilkirjaga savitahvleid. Eriti palju oli neid Nini- ves mahapõlenud palee varemete hulgas. Siin oli dokumente, legende, muistsete babüloonlaste teaduslikke teoseid.

Babüloonlased tegid selliseid edusamme planeetide ja tähtede uurimisel, et nad oskasid ette kuulutada päikese- ja kuuvarjutust. Aasta jaotasid nad kuudeks ja nädalateks. Ööpäeva jaotasid nad tundideks, tunnid aga minutiteks. Mesopotaamia elanikud kasutasid päikese- ja veekella. Erilisest nõust voolava vee hulga järgi said nad teada, kui palju aega on möödunud. Päikese kellal näitas aega varju liikumine.

Mesopotaamia muistsed arstid oskasid eemaldada silmalt kae, ravida luumurdeid ning tundsid palju ravimeid. Ometi ei olnud *arstiteadus* Mesopotaamias nii arenenud kui Egiptuses, sest Mesopotaamias keelas religioon inimeste lahkamist.

Nii babüloonlaste kui ka Vana-Idamaa teiste rahvaste teadmised olid veel kaugel tõelisest teadusest. Babüloonlased arvasid, et taevas kujutab endast suurt kuplit, kust avanevad aknad, mille kaudu sajab maa peale vihma. Päikest, kuud ja viit planeeti pida-

sid nad jumalateks. Igale jumalale oli pühendatud üks päev nädalas. «Ravimite» hulgas leidis isegi hiirekeel, koerakarv, kollase härja kõrv. Ebaõnnestunud operatsiooni eest raiuti arstil käed otsast ära.



Kiilkirjaga savitahvel.

**Legend veeuputusest.** Niive varemest leitud savitahvritel on üles kirjutatud legend ülemaailmsest veeuputusest. Selles legendis jutustatakse, et jumalad olvat otsustanud inimesed hävitada. Mitu päeva järjest sadas vihma; maa oli veega üle ujutatud, inimesed hukkusid. Kuid üks inimene sai aegsasti veeuputusest teada ja ehitas endale laeva. Laeva võttis ta oma perekonna, loomi ja linde; kõik nad jäid ellu.

Legend tekkis seoses laastavate üleujutustega Lõuna-Mesopotaamias. Tigris ja Eufrat voolasid kokku määratu suureks vooluseks, ja Mesopotaamia elanikele näis, nagu uputaks vesi kogu maailma.

*Hirm ähvardavate loodusnähtuste ees ja nende põhjuste mittemõistmine tugevdasid usku jumalatesse, kes saatvat inimestele hädasid.* Babülooniast levis legend teistesse maadesse.

Leidke pildil «Babüloni linn» peaväravad, seitsme astanguga torn, rippuvad aiad, suurniku sõjavanker. Kuidas pidurdas religioon Mesopotaamias teaduse arenemist? Milliseid edusamme teaduses tegid babüloomlased? Mis oli babüloomlaste vaadetes loodusele ebaõige?

## § 22. Urartu — esimene riik meie maa territooriumil.

**Urartu loodus.** Mesopotaamiast põhja pool, Vani järve ümber, elasid *urartlaste* hõimud. Urartlastega asustatud maa sai nimetuks *Urartu*. Urartu võttis enda alla osa kaasaegse Türgi, Iraani ja Armeenia NSV territooriumist. Suurem osa Urartust oli mäeahelikega ümbritsetud kivine mägismaa. Mägedes oli palju maaki

ja ehituskive. Vihma sadas Urartus vähe, mägismaal laiusid kivid stepid. Põlluharimiseks olid nad kõlblikud ainult kunstliku niisutuse puhul.

**Urartlaste tegevusalad ja kultuur.** Esialgu tegelesid urartlasted peamiselt karjakasvatusega; mägikarjamaadel sõid kariloomad ja kiire jooksu poolest kuulsaks saanud hobused.

I aastatuhande algul e. m. a. õppisid urartlased töötleva rauda. Nad tegid rauast adraninasid, labidaid ning muid tööriistu ja relvi. Raudriistade tekkimisega hakkas urartlastel kiiremini arenema põlluharimine. Urartlased

kaevasid mägismaa kivisesse pinnasesse kanalid, mille kaudu mägiojade vesi suunati põldudele. Üks kanal oli 70 kilomeetri pikkune. Selle kaldad ja põhi olid kaetud kiviplaatidega. Et kanal saaks kurristikke ja nõgusid läbida, täideti need kividega, jõe ületamiseks aga ehitati vaisillad. Urartlased kündsid niisutatavad stepid üles ja külvasid need täis, rajasid aedu ja viinamarjavälju.

Kanalite lähedal olid üles pandud kivitahvlid, millele oli kirjutatud kanali ehitaja nimi ja ehitamise aeg. Urartlased tarvitasid kiilkirja. Selle kiilkirja võtsid nad üle Mesopotaamialt, kuid lihtsustasid seda tunduvalt.

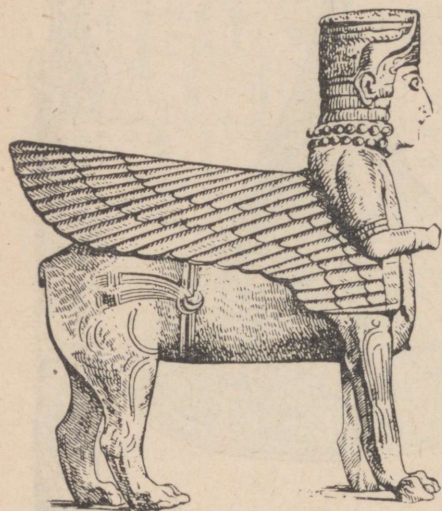
Urartu käsitöölised valmistasid suure meisterlikkusega pronksist raidkujukesi, kunstiliselt kaunistatud kiivreid, kilpe ja kari-kaid, ilustades neid kulla ja hõbedaga. Urartu linnadesse oli ehitatud suurejoonelisi templeid.

**Urartu riik.** Alles raudriistade tekkimisega hakkas Urartus inimese töö andma tunduvalt rohkem kui oli vaja töötaja enda elata-



Urartlaste pronkskiiver ja raudmõök. Kiivriale on vermitud kunstipärased kujutised.

miseks. Sellepärast hakati siin hiljem kui Egiptuses ja Mesopotamias inimesi orjadeks muutma. X—IX sajandil e. m. a. kujunes Urartus orjanduslik kord ja tekkis riik. See oli esimene riik meie maa territooriumil. Suurima õitsengu saavutas Urartu orjanduslik riik VIII sajandi esimesel poolel e. m. a.



Tiibade ja inimepeaga lõvi kuju, urartlastest käsitöölise töö. Kuju on tehtud pronksist ja kaetud kullaga; nägu on valgest kivist. Kuju kaunistas Urartu kuninga trooni.

Riigi pealinnaks oli *Tušpa*, mis asus kõrgetel kaljudel Vani järve ääres. Tušpas ehitasid orjad osavate urartlastest ehitajate juhtimisel ligipääsmatu kindluse, ladudes kindlusemüürid tohututest kivirahnudest.

Nõukogude arheoloogid uurisid läbi Urartu kindluse varemed, mis leiti *Punasel künkal* Armeenias. Kindlusemüürid ja tornid olid laotud tellistest. Kindluses elas *asevalitseja* — kuninga ametnik, kes valitses kogu piirkonnas; samuti asus kindluses sõjaväeüksus. Kohalik rahvastik maksis andamit vilja ja viinamarjadega.

Kaljudesse raiutud Urartu kuningate pealiskirjades jutustatakse naabermaadesse ette-

võetud sõjaretkist orjade ja muu sõjasaagi haaramiseks. Ühes pealiskirjas hoopleb kuningas sellega, kui palju «heategusid» ta on teinud: «ma panin põlema kolm linna», «sõin paljaks riigi», «ajasin orjusesse nelikümmend tuhat inimest». Võõra maa laastamine ja röövimine oli orjapidajate arvates «heategu».

**Urartu riigi langemine.** Pikaajalised sõjad kurnasid Urartu jõudusid. Eriti visa võitlus toimus Urartu ja Assüüria vahel. Neis sõdades saavutas võidu kord üks, kord teine riik. VIII sajandi lõpul e. m. a. purustasid assüürlased Urartu sõjaväe, riisusid paljaks ning põletasid maha paljud Urartu linnad ja asulad. Riik oli halastamatult laastatud. Põhja poolt tungisid Urartule kallale sõjakad hõimud. Nad vallutasid Punasel künkal asunud kindluse ja purustasid selle. VI sajandi algul e. m. a. langes Urartu riik vaenlaste pealetungi tagajärjel.

Urartu kõrge kultuur ei hukkunud jäljetult. Selle pärisid ja seda arendasid edasi tänapäeva armeenlaste ja grusiinlaste esivanemad.

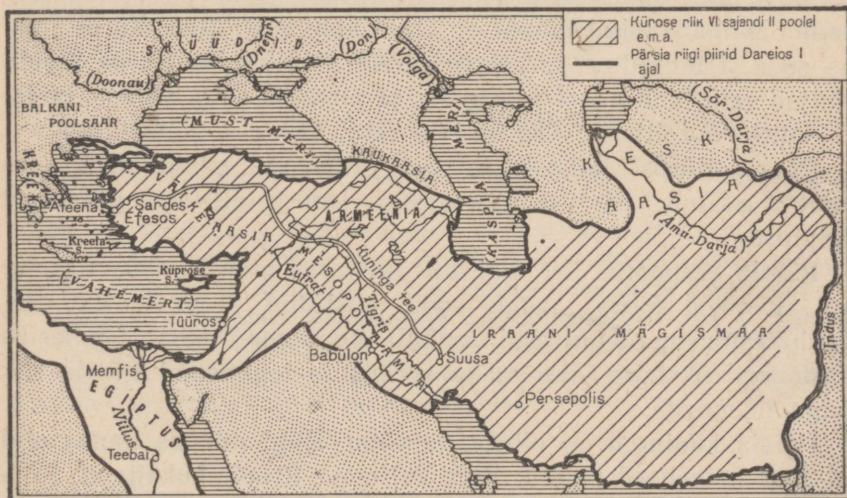
Milliste tänapäeva riikide territooriumil asus Urartu riik? Näidake seda kaardil. Miks tekkis riik Urartus hiljem kui Egiptuses ja Mesopotaamias? Leidke «aja joonel» koht, mis vastab Urartu riigi õitsenguajale. Miks hukkus Urartu riik? Milline tähtsus on Urartul meie maa ajaloos?

### § 23. Pärsia riik VI sajandil e. m. a.

**Iraani loodus ja rahvastik.** Mesopotaamiast ida pool asub määratu suur *Iraani mägismaa*. Vihma sajab seal väga harva. Suurema osa mägismaast võtavad enda alla kõrbed ja kuivad stepid. Jõed on siin väikesed, paljud neist kuivavad suvel täiesti. Iraanis olid rikkalikud vase-, kulla- ja rauamaagileiukohad.

Iraani mägismaal elasid *pärsia hõimud*. Nende peamiseks tegevusalaks oli karjakasvatus. Raudriistade tekkimisega pärslastel hakkas Iraanis laialdasemalt levima põlluharimine. Kuid põlluharimine oli võimalik ainult seal, kus mägedest voolasid ojad, mis niisutasid põlde.

**Pärsia riigi tekkimine.** VI sajandi keskpaiku e. m. a. tekkis tugev *Pärsia riik*. Selles olid pärsia hõimud ühendatud kuningas



Pärsia riik VI sajandil e. m. a. Suurriik, mis ulatus Nuubiast Indiani.

Kürose võimu alla. Rohkearvuline ja hästirelvastatud Pärsia sõjavägi vallutas Väike-Aasia ja osa *Taga-Kaukaasiast*. Pärsia peamiseks vaenlaseks oli Babüloonia riik. Võimsate kindlusemüüridega ümbritsetud Babüloni linn oli ligipääsmatu. Kuid Babüloni kaubandus pärslaste poolt vallutatud maadega katkes. Kaubandusega tegelevad Babüloni preestrid said suurt kahju. Sellepärast reetsid preestrid oma linna ja avasid pärslastele linna väravad. 538. aastal e. m. a. vallutas Küros ilma võitluseta Babüloni ja seejärel ka kogu Babüloonia riigi.



Reljeef, mis on raiutud kaljusse pärast ülestõusu mahasurumist kuningas Dareios I poolt. Ühe jalaga on Dareios astunud lamava ülestõusnute juhi peale. Kuninga ees seisavad seotult teised üheksa ülestõusu juhti. Dareiose taga seisavad ta ihukaitsjad.

Pärsia sõjavägi tungis *Kesk-Aasiasse*, mis asub Kaspia merest ida pool. Rahvapärimuste kohaselt veensid Kesk-Aasia steppides elanud hõimude juhid Kürost, et ta ei rikuks rahu. Kuid Küros alustas sõda. Lahingutes purustati Pärsia sõjavägi ja Küros tapeti. Võitjad raiusid Kürosel pea maha ja viskasid selle verega täidetud kotti. Nad ütlesid: «Sa ihkasid verd, joo seda küllastuseni.»

Pärast Kürost jätkasid Pärsiat valitsenud kuningad Kürose poolt alustatud vallutusi. 525. aastal e. m. a. alistasisid pärslased Egiptuse.

**Pärsia despootia.** Sel ajal kui pärslased pidasid sõda Egiptuses, alustasid Aasias nende poolt alistatud rahvad ülestõusu. Kuid ülestõusnud tegutsesid üksikult. *Kuningas Daréios I* õnnestus ülestõusud üksteise järel maha suruda ja lagunened Pärsia riik jõuga ühendada.

Pärsia kuningal oli piiramatu võim. Riigi mitmes linnas olid tal suurejoonelised paleed. Teda kaitsesid 10 000 ihukaitsjat. Kõik pärslaste poolt alistatud rahvad pidid maksma andamit, ehitama teid ja kuningapaleesid, andma sõjamehi kuninga sõjaväkke.

Maksukogujad röövisid rahvastikku niivõrd halastamatult, et linnad ja asulad nende külastamise järel välja nägid nagu pärast vaenlase kallaletungi. See-eest olid kuningal terved keldrid kulda täis.

**Pärsia valitsemine.** Alistatud rahvaste üle võimu säilitamiseks jagas Dareios I riigi 20 piirkonnaks, mida nimetati *satraapiateks*. Kuningas määras igasse satraapiasse valitseja — *satraabi*, kes sundis rahvastikku andamit maksma ja värbas sõjamehi kuninga sõjaväkke. Dareios kartis, et satraabid ta reedavad. Sellepärast valvasid nende järele salaametnikud — «kuninga silmad ja kõrvad». Reetmises kahtlustatud satraabid hukati.

Erilist tähelepanu pöörasid satraabid teede ehitamisele ja parandamisele. Mööda teid liikus sõjavägi, kes võttis osa vallutusretkedest ja satraapiates alatasa puhkenud ülestõusude mahasurumisest. 1½—2 kilomeetri kaugusel üksteisest asusid teedel ratsanike valvepostid. Ratsanikud kihutasid valvepostide vahet, andes üksteisele edasi posti — kuninga käsud ja ettekanded pealinna. Vana-aja kirjaniku sõnade järgi «lendasid kuninga käsud nii kiiresti nagu kured».

Ainult suurte jõupingutustega läks Pärsia kuningatel korda säilitada oma võimu alistatud rahvaste üle, kes vaevlesid nende ikke all.

---

Näidake kaardil Pärsia riigi territooriumi. Milliste varem iseseisvate riikide territooriumid vallutati pärslaste poolt? Mitu aastat eksisteeris Babüloonia riik pärast Assüüria langemist? Kuidas õnnestus kuningas Dareios I vältida Pärsia riigi lagunemist? Miks nimetatakse Pärsia riiki despootiaks?

### Küsimused III peatüki kordamiseks.

Milliseid vana-aja riike te teate Ees-Aasias? Nimetage iga riigi tekkimise ligikaudne aeg. Näidake kaardil nende esialgsed piirid ja nende hilisemad vallutused. Nimetage ja näidake kaardil teile teadaolevaid Egiptuse ja Ees-Aasia muistseid linnu. Millal algas rauatöötlemine? Milline tähtsus oli sellel majanduse arenemise seisukohalt? Miks kujunes orjanduslik kord Urartus ja Iraanis alles raudriistade tekkimisega? Kuidas tugevdasid riik ja religioon orjanduslikku korda Egiptuses ja Ees-Aasia maades? Miks orjanduslikud riigid nii sageli sõdu pidasid? Missuguse panuse teaduse, käsitöö, ehitustegevuse ja sõjanduse arengusse andsid vana-ajal Ees-Aasia rahvad?

## § 24. India loodus ja muistne rahvastik.

**India loodus.** *India* asub *Hindustani* poolsaarel ja sellega piirneval Aasia mandri osal. Põhja-Indias asub maailma kõrgeim mäeahelik — *Himaalaja*, mille tipud on kaetud igilumega. Vanal ajal takistas see teed Indiast teistesse Aasia maadesse; ainult Himaalaja läänepoolses osas olid sobivad mägitööd.

Peaaegu kogu *Hindustani* poolsaar on kiltmaa. Vihma sajab siin harva, poolsaarel on vähe põlluharimiseks kõlblikku maad. *Hindustani* poolsaare ja *Himaalaja* vahel asub madalik. Madaliku lääneosas voolab *Induse* jõgi. Selle jõe järgi sai oma nimetuse kogu maa. Madaliku idaosas voolab *Gangese* jõgi oma rohkearu-liste lisajõgedega. Mõlemad jõed saavad alguse *Himaalajast*, mõlemad on veerikkad ja tõusevad üle kallaste lume sulamise tõttu mägedes. *Gangese* alamjooksul sajab vihma rohkem kui kusagil mujal maailmas. Sellepärast oli jõe org vana-ajal kaetud ligipääsmatute troopikametsadega. Seevastu *Induse* jõe orus valitses kuiv kliima, põlluharimine oli võimalik ainult kunstliku niisutuse puhul. Indias leidis elevant, pühvleid, tiigreid ja palju teisi loomi.

**India vanimad linnad.** India arheoloogid leidsid *Induse* orus maa all linnade varemeid III—II aastatuhandest e. m. a.

Väljakaevamised näitasid, et *Induse* oru muistne rahvastik tegeles põlluharimise ja karjakasvatusega, töötles vaske ja kulda. Linnad olid ümbritsetud kõrgete kindlusemüüridega. Linnades oli rikkaid, kes elasid suurejoonelistes kahe- ja koimekorruselistes paleedes, ja vaeseid, kes viresid kitsastes ja viletsates onnides. Teadlased oletavad, et Indias valitses III aastatuhandel e. m. a. orjanduslik kord ja olid riigid.

**Aarialaste sissetung.** II aastatuhandel e. m. a. elasid *Induse* oru linnad üle languse ja jäid hooletusse, seejärel aga jäeti nad elanike poolt maha ja hävitati. Tõenäoliselt oli see seotud loodest tulnud arvukate aarialaste hõimude sissetungiga Indiasse. *Aarialased* olid *rändkarjakasvatajad*, s. o. ei elanud paikselt, vaid rändasid koos karjaga ühelt karjamaalt teisele. Aarialaste eesotsas seisid valitavad juhid — *radžad*. Aarialased alistasid India muistse rahvastiku.



Muistne kanal Indias. Kanal on säilinud meie päevini.

Paljudgi võtsid aarialased alistatud rahvastelt üle. Pikapeale hakkasid nad tegelema põlluharimisega ja üle minema *paiksele eluviisile*. Aarialased asusid elama Induse orgu, asustades seejärel ka Gangese oru. Raua töötlemine võimaldas aarialastel edukalt puhastada padrikuist maad Gangese alamjooksul.

Aarialased elasid naaberkogukondadena, kaevasid kanaleid ja ehitasid tamme põldude niisutamiseks. Jõeorgude viljakas pinnas andis hea niisutamise tingimustes rikkalikke saake.

---

Millise India osa loodus sarnaneb kõige rohkem Egiptuse loodusega? Milles see sarnasus väljendub? Millises India osas tekkisid muistsed kõrge kultuuri keskused? Millised riigid olid olemas Aasias ja Aafrikas üheaegselt Induse orus asuvate linnadega? Miks oletavad teadlased, et Induse orus valitses III aastatuhandel e. m. a. orjanduslik kord? Millised muutused toimusid aarialaste tegevusalades ja eluviisis pärast nende asumist Indiasse?

**Riigi tekkimine aarialastel.** Aarialaste üleminekuga põlluharimisele ja paiksele eluviisile kujunes neil välja orjanduslik kord ja riigid.

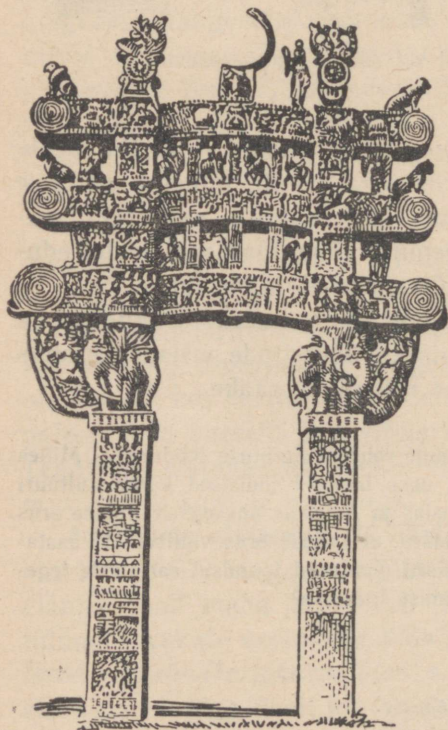
Radžadel tekkisid sõjaväeüksused. Sõjamehed ei töötanud, nende peamiseks tegevuseks kujunesid sõjad, mida peeti sõjasaagi haaramise eesmärgil. Radžad ja sõjamehed muutsid sõjavange orjadeks. Oma sõjaväe jõule tuginedes nõudsid radžad, et talupojad-kogukondlased loovutaksid neile osa oma saagist.

Sõjaväe abil tugevdasid radžad oma võimu hõimude üle. Valitavast võimust muutsid nad selle pärandatavaks kuningavõimuks. Radžade teenrid, kes kogusid talupoegadelt makse ja valvasid orjade järele, muutusid ametnikeks. Nii tekkisid Indias riigid koos kuningavõimu, sõjaväe ja ametnikega. India orjapidajad mõistsid väga hästi, milline tähtsus on riigil nende rikkuste säilitamiseks.

Muistses india legendis oli öeldud: «Kui puudub kuninga kaitse, siis on rikkust omavad inimesed määratud surmale, vangistusele ja tagasi- kiusamisele.»

**Kastid.** Suur võim oli Indias preestritel. Neid nimetati *brahmiinideks* jumala Brahma nime järgi, keda aarialased kummardasid. Brahmiinid kehtestasid seadused, mis olid kohustuslikud isegi radžadele.

Brahmiinide seaduste kohaselt jagunes India rahvas- tik nelja *kasti*. Kõrgeima kasti moodustasid brahmiinid, teise — sõjamehed, kolman- da — talupojad ja kaupme- hed, madalaima kasti *šudra* — teenrid. Seadustes oli öeldud: «brahmiin on kogu maailma valitseja»; «šudra



Vāraṇ Indias I sajandist e. m. a.

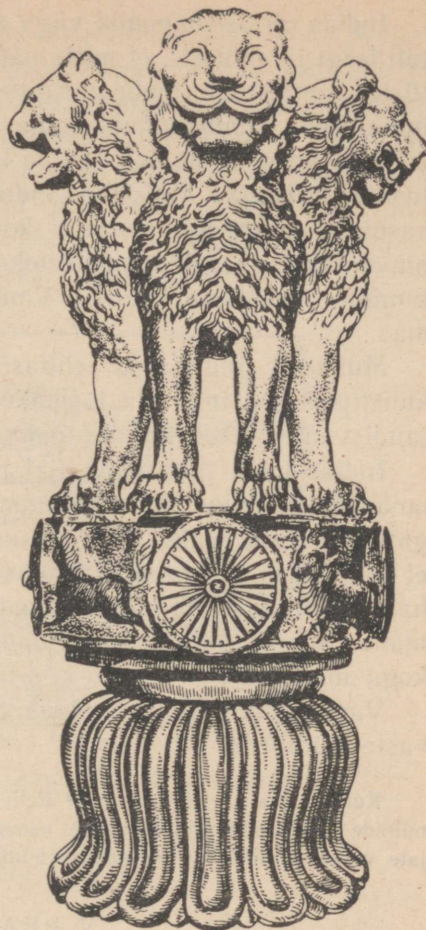
jaoks on jumal kätte näidanud ühe tegevuse — teenida alandlikult kõrgemaid kaste». Kui šudra lõi brahmiini käega, lõi-gati tal käsi ära; kui ta lõi teda jalaga, siis löigati tal jalg ära. Üleminek ühest kastist teise ja erinevatesse kastidesse kuuluvate inimeste vahelised abielud olid keelatud. Brahmiini poeg sündis brahmiinina, šudra poeg aga šudrana.

Brahmiinid rääkisid, et jumal Brahma ise on inimesed kastidesse jaganud; brahmiinid lõi ta oma suust, seepärast võivad brahmiinid kõnelda jumala nimel; kätest lõi ta sõjamehed, puusadest — talupojad ja kaupmehed, poriga määrdunud jalgadest aga lõi ta šudra.

Šudra hulgas oli inimesi, kes nägid, et religioon tugevdab ebavõrdsust inimeste vahel. Rõhumise vastu võideldes võitlesid nad ühtlasi ka religiooni vastu. Nad ütlesid: «Jumalat pole olemas, kõik need, kes temast räägivad, on valelikud.»

**Vana-India kultuur.** India rahvad on loonud vana-aja kohta kõrge kultuuri.

India talupojad õppisid kasvatama *puuvilla* ja *suhkrupilliroogu*; Indiast toodi neid taimi ka teistesse maadesse. Puuvillast ketrasid indialased kedrust, sellest aga kudusid riidet. Riie oli vastupidav, aga nii õhuke, et terve kleidi võis väikesest rõngakesest läbi tõmmata. Indias kodustati esmakordselt *elefant*. Indialased sundisid neid hiiglasuuri loomi alluma inimese taatele ja tegema rasket tööd — välja juurima puid, kandma inimesi ja raskusi.



India samba ülemine osa. Sammas on pärit III sajandist e. m. a. Praegu on see kujutus India vabariigi vapiks.

Indias oli astronoomia väga arenenud. Muistne india teadlane tuli isegi järeldusele, et mitte päike ei liigu Maa ümber, vaid Maa tiirleb oma telje ümber. Kõige tähtsamaks teaduseks pidasid indialased *grammatikat*. India kirjas oli ligi 50 märki. India kirja oli kergem tundma õppida kui Egiptuse hieroglüüfe ja Babüloonia kiilkirja. Muistsed indialased leiutasid *numbrid*, mida kasutatakse praegu peaaegu kogu maailmas. (India numbreid nimetatakse «araabia numbriteks», sest eurooplased õppisid neid tundma araablaste kaudu.) Vana-India on ka *malemängu* kodumaa.

Muistsed indialased ehisid suurepäraseid hooneid, löid kunstipäraseid inim- ja loomakujusid. (India tempel III—IV sajandist m. a. j. on kujutatud joonisel 4.)

Indias loodi juba vana-ajal palju laule. Neis ülistati sõprade omavahelist truudust ja kodumaa-armastust. Muinasjuttudes pilgati rumalust, valet ja meelitust. Ühes muinasjutus räägitakse, et puu otsas istuv vares hoidis noka vahel toitu. Kaval šaakal hakkas kiitma tema häält; rumal vares kraaksatas ja pillas toidu maha. See ja paljud teised india muinasjutud on laialt tuntud kogu maailmas.

Vana-India kultuur avaldas suurt mõju Aasia ja Euroopa rahvaste kultuurile.

---

Kuidas tekkisid riigid Indias? Kelle huve nad kaitsesid? Mis on ühist brahmiinide ja Hammurapi seaduste vahel? Kuidas tugevdas religioon orjapidajate võimu Indias? Millise panuse andis india rahvas maailma kultuuri?

## V PEATÜKK.

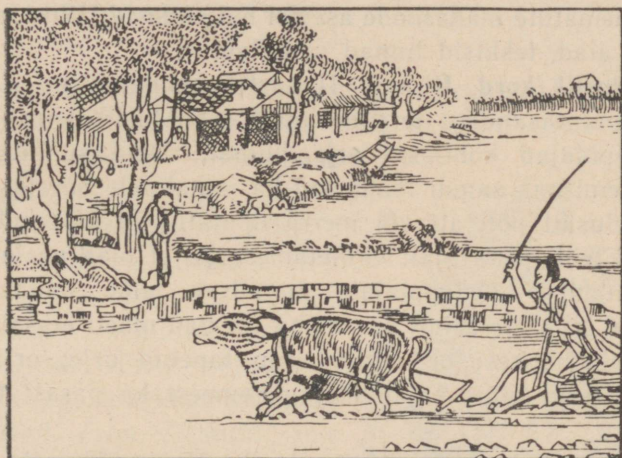
### VANA-HIINA.

#### § 26. Vana-Hiina loodus ja rahvastik. Hiina esimesed riigid.

**Hiina loodus.** Kagu-Aasias asub üks maailma suurimaid riike — *Hiina*. Hiina lääneosa on mäGINE. Seal on lühike, kuum suvi ja külm, pikk talv. Hiina mägedes ja kiltmaadel leidub maake, sütt ja teisi maapõuevarasid.

Kirde-Hiinas laiub *Suur Hiina tasandik*. Selle pinnas on väga viljakas. Kliima on siin pehmem kui Hiina lääneosas, vihma sajab aga rohkem; vana-ajal oli tasandik kaetud tihedate metsade ja mädasoodega. Tasandikku läbib mägedest voolav *Huangho jõgi*. Lõuna pool voolab Hiina teine suur jõgi — *Jangtse*.

**Muistsete inimeste jäljed.** Hiinas, mitte kaugel tema pealin-  
nast Pekingist, leidsid arheoloogid koopast paksu tuhakihi ja  
loomaluid, mis olid kogunenud sinna ürginimeste eluaja jooksul.  
Koopas leiti ka inimeste luid, kes olid elanud sadu tuhandeid  
aastaid tagasi. Nende inimeste aju oli väiksem kui tänapäeva  
inimese oma. Kuid nad kasutasid juba tuld ja nende käed olid  
väga sarnased tänapäeva inimese kätega. Ürginimeste luude lähe-  
dal leiti nende tööriistu — jämedalt tahatud kive.



Riisipõllu kündmine Hiinas. Põld on veega üle ujutatud, sest riis nõuab tärkamiseks väga palju niiskust. Maaomanik jälgib tööd.

Arheoloogide muud leiud Hiinas võimaldasid jälgida ürgini-  
meste, samuti nende tööriistade arenemist: kivi töötlemise täiustu-  
mist, luuriistade, II aastatuhandel e. m. a. aga ka pronksriistade  
tekkimist.

**Hiina tasandiku rahvastik II aastatuhandel e. m. a.** Ürgkütid  
elasid peamiselt kiltmaadel ja mäeorgudes. Põlluharimise arene-  
des asusid inimesed elama Suure Hiina tasandiku viljakatele  
maadele. Huangho jõe oru rahvastiku elu oli väga raske. Tuge-  
vate vihmade ajal ujutas jõgi sadu kilomeetreid üle ja uhtus jõe-  
kaldaid, viies endaga terveid asulaid kaasa. Pärast üleujutust  
kujutas tasandik endast kõrbet. Huangho jõe üleujutused põhjus-  
tasid rahvastikule selliseid hädasid, et seda jõge veel hiljuti nime-  
tati «Hiina õnnetuseks». Hirm üleujutuste ja põudade ees Hiinas

põhjustas usu tekkimise verdihkavatesse õelatesse tuule- ja vihmajumalatesse.

Üleujutustest pääsenud inimesed pöördusid endistele kohtadele tagasi. Elamuteks kasutasid inimesed maasse kaevatud auke, kattes neid okstega. Naaberkogukondadesse ühinenud talupojad ehitasid tammid, et kaitsta põlde üleujutuste eest. Talupojad-kogukondlased külvasid nisu ja riisi, istutasid juurvilja ja kasvasid kariloomi. Hiina rahva aastatuhandeid kestnud visa töö kujundas Suure Hiina tasandiku ümber. Läbitungimatute metsade ja läbipääsmatute mädasoode asemel haljendasid Hiina tasandikul põllud ja aiad, tekkisid linnad ja külad.

**Orjanduslik kord Hiinas.** II aastatuhandel e. m. a. kujunes Suure Hiina tasandiku territooriumil orjanduslik kord ja tekkis riik. Orjapidajad kohtlesid orje julmalt. Neid sunniti töötama kuni nõrkemiseni, sageli toodi nad ka jumalatele ohvriks, kusjuures nad elusalt põletati või merre uputati. On säilinud üleskirjutus, mis tehti põua ajal: «Põletame orja, et maa peale hakkaks vihma sadama.» Orjapidajate matmisel pandi hauakambrisse orje kaasa; neil kas raiuti pea maha või nad maeti elusalt. Kuningate hauakambritest on leitud sadu tapetud orje; orjapidajate pärimuste järgi pidid orjad oma peremeest ka pärast ta surma teenima.

Orjadeks ei muudetud mitte ainult sõjavangid, vaid ka talupojad, kes polnud tasunud maksu või võlga.

II aastatuhande lõpul e. m. a. tungisid läänest Suurele Hiina tasandikule Tšou hõimud, vallutasid selle ja asusid elama Huangho ja Jangtse jõe alamjooksu aladele. Tekkis Tšou riik. Suur osa alistatud rahvastikust muudeti orjadeks.

---

Kuidas võitles Suure Hiina tasandiku muistne rahvastik üleujutustega? Kus tekkis esimene riik Hiinas? Miks tekkis usk õelatesse ja veriseid ohvreid nõudvatesse jumalatesse?

## § 27. Hiina ühendamine Tsini riigi poolt.

**Tšou riik.** Tšou riigis oli kuningal piiramatu võim. Kuningat peeti kogu maa ja kõigi orjade valdajaks riigis. Hiinas räägiti: «Pole maad, mis ei kuulu kuningale, pole orja, kes ei kuulu kuningale.» Hõimujuhtide ja sugukonnavanemate järeltulijad moodustasid ülemkihi. Suursuguste inimeste hulgast määrasid kuningad kõrgemaid ametnikke, väepealikuid ja kinkisid neile heldelt maad

ja orje. Mõnikord kinkis kuningas lähedasele inimesele terve kogukonna maa, kusjuures kogukondlastest said orjad. Orje hinnati loomadest odavamini: ühe hobuse eest anti viis orja. Talupojad nimetasid suursuguseid inimesi «rottideks, kes õgivad talupojadel hirsi ja nisu». Talupojad laulsid:

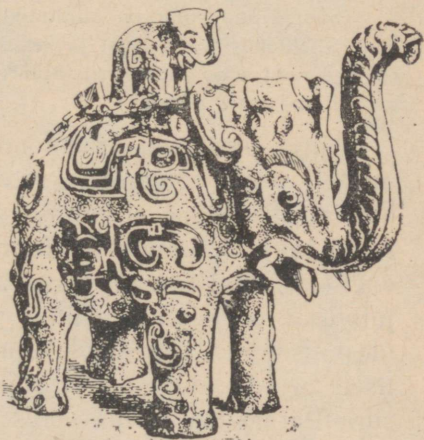
Hei, isand! Ei ole te vilja külvanud, ei koristanud,  
kuid kolmkümmend miljonit viljavihku miks olete omastanud?  
Hei, isand! Ei ole te ise metsloomi tabanud, ei kütinud.  
Kuidas aga on nii rohkesti härgi teie paleesse tekkinud?  
Tõeline inimene ei söö iialgi  
priileiba — nagu teie, isandad!

Suursugused inimesed rikastusid ja tugevnesid niivõrd, et lakkasid kuningate sõna kuulmast. VIII sajandil e. m. a. lagunes Tšou riik mitmeks iseseisvaks vürstiriigiks.

**Tsini riigi tekkimine.** Vürstid taotlesid naabervürstiriikide alistamist. Sellepärast peeti Hiinas sageli sõdu. Vaenulikku vürstiriiki tungides võtsid sõjamehed elanikud vangi, laastasid külvipinnad ja aiad. *Tsini* vürstiriik, mis asus Lääne-Hiinas, eemal vaenuljalal olevatest vürstiriikidest, kannatas sõdade all vähem kui teised. Siinsetele vabadele maatükkidele asusid meelsasti elama talupojad laastatud vürstiriikidest. *Tsini* vürstiriigi kaudu toimus Hiina kaubandus läänestepide ja kõrbete nomaadidega<sup>1</sup>, sellest aga said ta vürstid suuri sissetulekuid. *Tsin* muutus kõige tugevamaks vürstiriigiks Hiinas.

*Tsini* vürstid organiseerisid rohkearvulise sõjaväe ja relvastasid sõjamehi raudmõokade ja odadega; lahingus võis raudmõök pronksmõõga puruks raiuda.

*Tsini* vürstid püüdsid teisi vürste omavahel tülli ajada, seejärel tungisid nad ise kallale vaenlastele, kes end omavahelise võitlusega olid nõrgestanud. *Tsini* vürstid ostsid vaenlase väepealikud



Hiina kuju Tšou riigi ajast.

<sup>1</sup> Nomaadid — rändrahvad.

ära, et viimased nende poole üle tuleksid. Kord jõuga, kord kavalusega tegutsedes vallutasid Tsini vürstid ühe vürstiriigi teise järel. III sajandil e. m. a. oli nende võimu alla ühendatud peaaegu kogu Hiina. Tekkis määratu suur riik; **221. aastal e. m. a.** kuulutas vürst Tsin enese kuningaks *Tsin Si-Huangti* nime all, mis tähendas «Tsini esimene kuningas».

**Tsin Si-Huangti valitsemine.** Si-Huangti jagas riigi piirkondadeks ja määras ametnikud piirkondade valitsemiseks. Ametnikud ajasid igal aastal miljoneid talupoegi ja orje paleede, kanalite ja kindluste ehitamisele. Si-Huangti jaoks ehitati rahvapärismuste järgi mitusada suurejoonelist paleed; neil ehitustel töötas 700 000 inimest. Rändrahvaste kallaletungide eest kaitsva Suure Hiina müüri ehitamisest võttis osa ligi kaks miljonit inimest.

---

(Suur Hiina müür on kujutatud joonisel 5. Müüri ehitamine algas ammu enne Si-Huangti valitsemist ja kestis vaheageadega 1500 aastat. Müüri pikkus on ligikaudu 4000 kilomeetrit. Müüril võis kõrvuti sõita 5—6 ratsanikku. Müür on säilinud meie päevini.)

Rahva ülestõusu ärahoidmiseks käskis Si-Huangti kõigilt inimestelt peale sõjameeste relvad ära võtta. Kui hiina õpetlased hakkasid rääkima, et kuningas rikub muistsetes raamatutes kirjutatud tavasid, käskis Si-Huangti raamatud ära põletada ja 460 õpetlast elusalt maa sisse kaevata. Kuid mitte mingisugused julmused ei aidanud. Hiinas puhkes ülestõus. Esimesena alustas ülestõusu piiril teeninud sõjaväeüksus. Temaga ühinesid hulgaliselt orjad, talupojad ja sõjamehed. Ülestõusu ajal Si-Huangti suri. Pärast isa surma astus troonile tema poeg, kelle ülestõusnud rahvas troonilt kukutas.

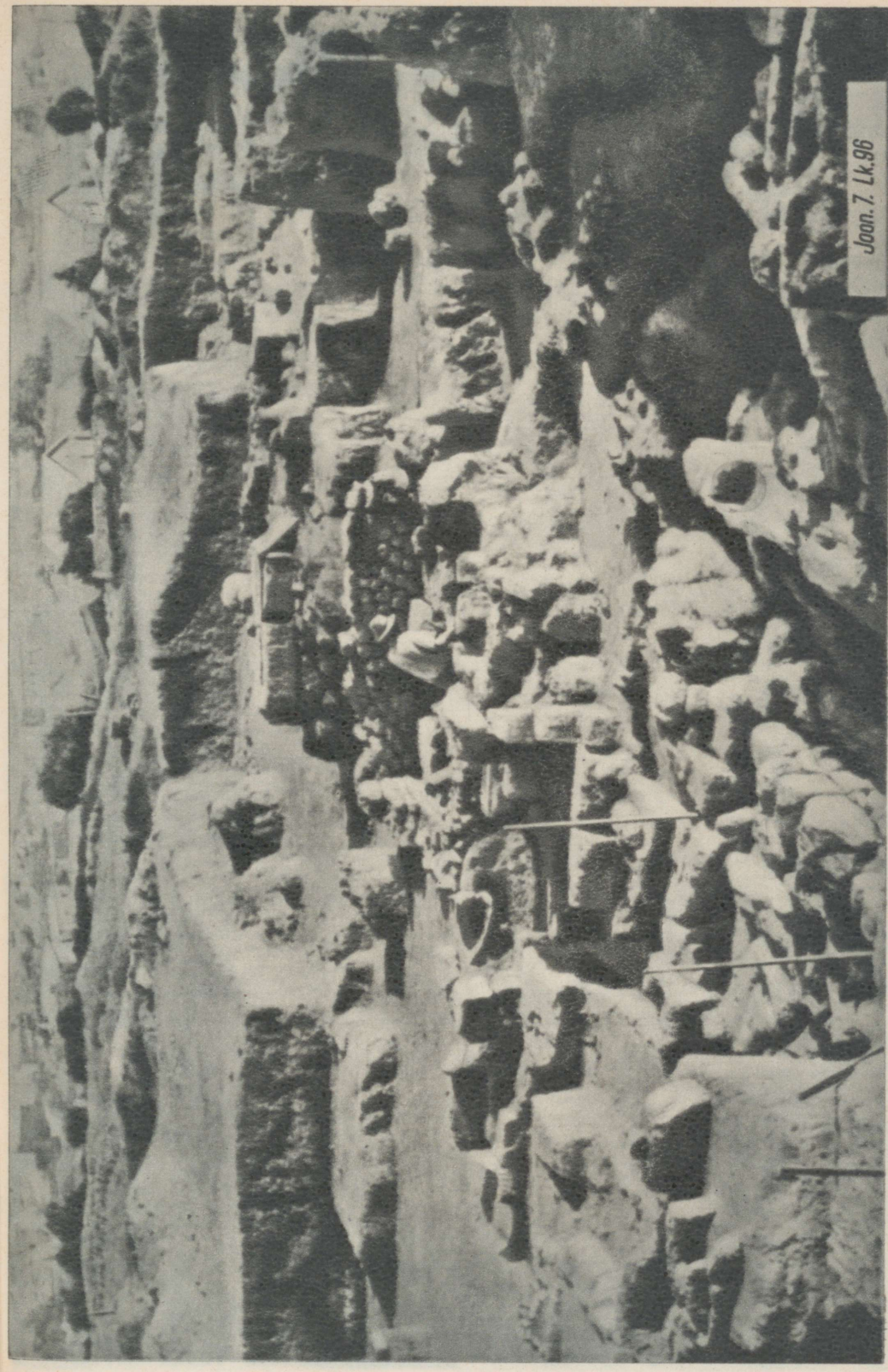
---

Kuidas tekkis orjapidajate klass Tšou riigis? Mis viitab despootia olemasolule Hiinas? Miks õnnestus Tsini vürstiriigil Hiinat ühendada? Mitme aasta eest tekkis Tsini riik?

## § 28. Rahva ülestõusud Vana-Hiinas.

**Talupoegade ja orjade olukord Hiinas.** Tsini kuninga troonilt kukutamine tekitas suursuguste inimeste hulgas hirmu ja sundis neid rahva olukorda mõnevõrra kergendama. Uus kuningas vähendas makse ja käskis kogukondadelt äravõetud maad neile osaliselt tagasi anda. Kuid see talupoegade elu kergendamine oli lühiajaline. Niipea kui kuningavõim uuesti kindlustus, muutus

Joan. 7. Lk. 96





otsekohe ka rahva rõhumine rängemaks. Rikkad võtsid vaestelt maa ära. Hiinlased rääkisid: «Rikaste põllud ulatusid kõikjale, vaestele aga ei jäänud isegi maalapikest, millesse oleks võinud naaskli torgata.» Hoolimata talupoegade vaesumisest suurendati makse mitmekordseks.

Tihtipeale müüsid vanemad oma lapse orjusesse, et päästa teda näljasurmast. Isegi väikese üleastumise või maksu mittetasumise pärast müüdi talupoeg ise, ta naine ja lapsed orjusesse; nende näole aga põletati märk. Kõik teed olid tulvil ahelaisse needitud ning märgitud orje ja puuridesse pandud vange.

«**Punakulmude ülestõus**». Orjad ja talupojad, kellel õnnestus põgeneda, varjasid end metsades ja pilliroopadrikuis. Tekkis palju väesalku, kes tungisid suursugustele inimestele ja ametnikele kallale. Hiina kroonik kirjutas, et väesalgad «kasvasid nagu linapadrikud». 18. aastal<sup>1</sup> ühinesid ülestõusnute väesalgad suureks armeeks. Rahvapärirumuste järgi värvisid ülestõusnud oma kulmud punaseks, et hõlpsam oleks omi kuninga sõjameestest eraldada. Sellepärast nimetati neid «*Punakulmudeks*».

Kuninga sõjavägi ei tahtnud võidelda ülestõusnute vastu; kuninga poolt ülestõusu mahasurumiseks saadetud väeüksused jooksid laialdi. «*Punakulmud*» piirasid pealinna ümber. Vaesed läksid «*Punakulmude*» poole üle ja süütasid kuninga palee põlema. Kuningas varjas end tornis, mis asus saarel keset järve. Ülestõusnud vallutasid torni ja raiusid kuningal pea maha.

Talupojad ja orjad ei suutnud oma võitu kasutada. Nad arvasid, et kõigi nende hädade põhjuseks oli olnud õel kuningas ja et nende elu muutuks kergemaks, kui kuningas oleks õiglane ja hea.

<sup>1</sup> Kui daatum on ära toodud ilma ajaarvamise märkimiseta, siis mõeldakse meie ajaarvamist.



Kaevur.  
Vana-Hiina kuju.

Nad võimaldasid suursugustel inimestel troonile upitada uue kuninga, kes ülestõusust osavõtnutega julmalt arveid õiendas. Kuid hirm ülestõusude ees sundis kuningat vähendama makse, vabastama orjusesse müüdnud lapsed ja tagastama talupoegadele nendelt ära võetud maa. Mitmekümne aasta pärast õnnestus kuningatel siiski taastada endine kord. Rikkad rõhusid talupoegi ja orje niisama julmalt nagu varemgi.

**Hiina nõrgenemine ja tema vallutamine rändrahvaste poolt.** Orjade haaramiseks pidas Hiina riik sageli sõdu rändrahvaste vastu. Need sõjad, mis olid väga kasulikud orjapidajatele, halvendasid talupoegade olukorda veelgi. II sajandi lõpul puhkes uus tohutu talupoegade ja orjade ülestõus. Ülestõusnud kandsid pea ümber kollaseid sidemeid. Sellepärast nimetati seda ülestõusu «*Kollaste turbanite*» ülestõusuks. See ülestõus kestis üle 20 aasta. Kuninga sõjaväel läks korda ülestõus maha suruda alles pärast mitmeid veriseid lahinguid.

(Joonis 6. «Kollaste turbanite» ülestõus. Künka otsas sõidab sõjavankril tähtis ametnik; teda ümbritsevad ratsanikud ja sõjamehed kaitsevad end ülestõusnute eest. Enamik ülestõusnuid on relvastatud ainult kõblastega. Varitsuspaigas (vasakul) asuvad vibuga relvastatud ülestõusnud kollastes turbanites. Paremal kihutavad ülestõusnud hobustel, kes on ära võetud rikkaste mõisatest. Talupoja vankril on hieroglüüfidega kirjutatud sõnad «Tsja-tsõ», mis tähendab «Uus ajastu»; need sõnad olid ülestõusu leppemärgiks. Eemal (vasakul) on Suur Hiina müür. Paremal asub suursuguse rikka kindlustatud mõis.)

Ülestõusnutega õiendati julmalt arveid. Tunginud ülestõusnutele ootamatult kallale, surus kuninga sõjavägi nad jõe ja soode juurde; seal uppus viiskümmend tuhat talupoega ja orja. Teises lahingus tapeti sada tuhat ülestõusnut. Nende maharaiutud peadest käskis kuninga väepealik laduda kõrge torni.

Talupoegade vaesumise ja massilise hävitamise tagajärjeks oli see, et maa jäi inimtühjaks. Hiina riik nõrgenes ja jagunes mitmeks iseseisvaks riigiks.

Väikesed riigid ei saanud vastu panna vaenlaste pealetungile. IV sajandi algul tungisid Hiinasse rändrahvad ja vallutasid kogu Hiina põhjaosa.

---

Millised olid ülestõusude põhjused Hiinas? Meenutage, missuguses riigis toimus vanim talupoegade ja orjade ülestõus. Umbes mitu sajandit enne «Punakulmude» ülestõusu see toimus? Miks ei õnnestunud «Punakulmuldel» vabastada rõhumisest talupoegi ja orje Hiinas? Miks nõrgenes Vana-Hiina riik?

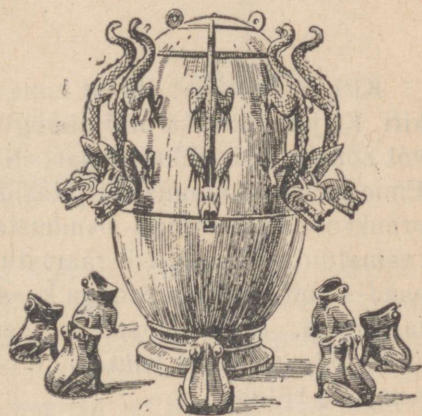
## § 29. Vana-Hiina kultuur.

Millist mõju avaldas rõhujate vastu peetud võitlus kultuuri arenemisele? Sagedased sõjad, töötajate rõhumine ja orjapidajate julmad arveteõiendamised ülestõusnutega laostasid küll Hiina rahvastikku ja pidurdasid kultuuri arenemist, kuid ei saanud seda täiesti peatada. Kõige kiiremini arenes kultuur sel ajal, kui rahva elu oli kas või mõningal määral kergemaks muutunud. Just sel ajal tegi hiina rahvas oma tähtsamad leiutused, kaevas suured niisutuskanalid ja saavutas suurt edu põllumajanduses. *Talupoegade ja orjade visa võitlus rõhujate vastu soodustas maa kultuuri arenemist.*

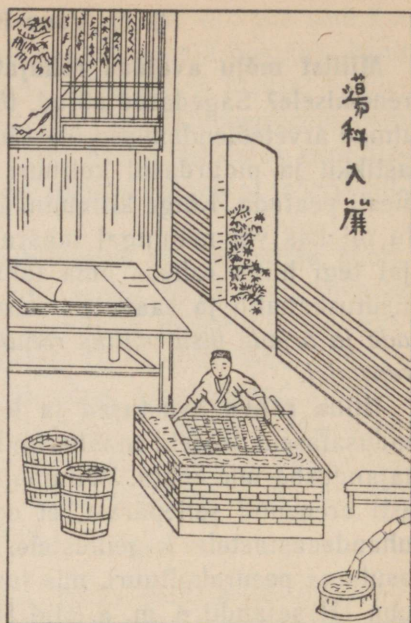
**Hiina rahva avastused ja leiutused.** Vana-Hiinas oli palju teadusalaseid teoseid maaharimise, siidikasvatuse ja teiste põllumajandusharude kohta. Põllumajandusteadus oli Vana-Hiinas suuresti arenenud sellepärast, et see oli rajatud hiina talupoegade tuhandeaastastele kogemustele. Hiinlased hakkasid esimestena kasutama peenrakultuuri, mis tunduvalt suurendas juurviljasaaki. Juba III sajandil e. m. a. olid Hiinas olemas «soojad aiad», s. o. kasvuhooned juur- ja puuvilja kasvatamiseks. Mägedes metsikult kasvavatest teepõõsastest kasvasid hiinlased *kultuurteed*. Hiina on *siidi* tootmise kodumaa. Hiinlased istutasid mooruspuid, mille lehtedega nad toitsid siidiusse, kes andsid peenikest, kuid tugevat niiti. Niitidest kooti siidriiet.

Hiina käsitöölised leidsid mooduse, kuidas valmistada savist õhukesti, pooleldi läbipaistvaid *portselannõusid*. Need portselannõud said hiljem kuulsaks kogu maailmas. Ammu enne meie ajaarvamist tundsid hiinlased *kompassi*. Kompassi abil leidsid karavanid kõrbetes ja steppides tee.

I sajandil õppisid hiinlased puukoorest, bambusest ja vana-dest kaltsudest valmistama *paberit*.



Muistne seadis Hiinas, mis märkis maavärisemisi. Seadise sisemuses asub õõtsuv vars, seadise välispinnal on muinasjutuliste koletiste — draakonite kujud. Draakonid hoiavad suus küulikesi. Maavärisemise puhul vars kaldus ja tõukas välja kuulikese, mis langes konna suhu.



Paberi valmistamine Hiinas. Katlas keedetakse paberimassi kaltsudest, puukoorest ja bambusest. Parempoolne joonis näitab, kuidas toru kaudu voolavast massist valmistatakse paberi poognaid. Ulal on hiina hieroglüüfid.

**Kiri.** Kaks tuhat aastat enne meie ajaarvamist tekkis hiinlastel kiri. Kirjamärkideks olid hieroglüüfid, mis tähistasid terveid sõnu või sõnade osi. Hiina kirjas oli mitukümmend tuhat hieroglüüfi. Enne paberi leiutamist kirjutasid muistsed hiinlased luuplaatidele, pronksnõudele, samuti bambustahvlikestele, millest tehti terveid raamatuid. Niisugused raamatud olid väga ebamugavad; teele asudes pidi õpetlane endaga kaasa võtma mitu koormatäit bambusraamatuid. Eriti tähtsateks üleskirjutusteks kasutasid hiinlased siidi. Odava paberi leiutamine oli suure tähtsusega hariduse arenemisele Hiinas.

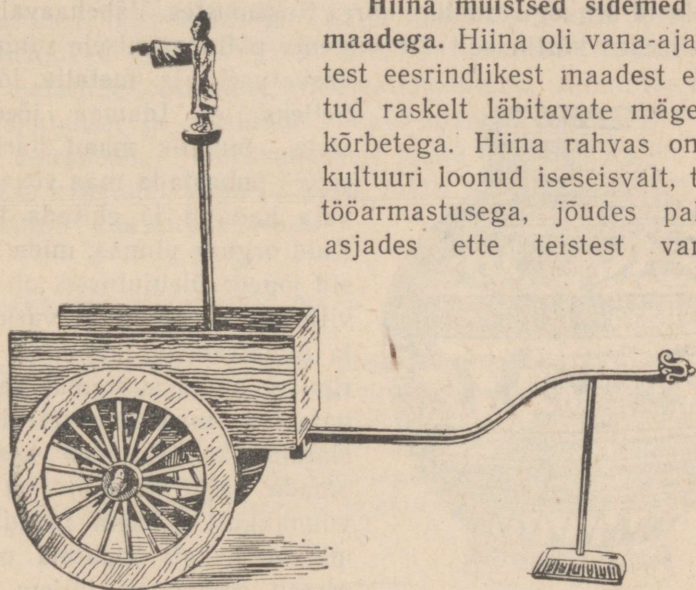
Kuid kiri ja teadus olid Vana-Hiinas kättesaadavad ainult rikastele inimestele; vaestel inimestel ei olnud vahendeid maksta paljude aastate jooksul õpetamise eest.

**Muistsed legendid.** Hiina rahvas on loonud palju suurepäraseid legende. Üks neist jutustab Hiinas toimunud üleujutusest. Vesi ujutas üle kogu maa; ainult mäetipud kerkisid veest. Neil tip-

pudel päästsid end ellujäänud inimesed. Vesi ei alanenud enam kui kümne aasta jooksul. Siis hakkas inimene, kelle nimi oli Jü, ööd ja päevad töötades kanaleid kaevama ja jõesängi süvendama. Jõed taandusid oma kallastesse ja inimesed laskusid veest vabane-  
 nud tasandikule.

Legendis Jü't ülistatakse hiina rahva tööd, mis on kulutatud selleks, et muuta Suur Hiina tasandik inimestele elamiskõlblikuks.

**Hiina muistsed sidemed teiste maadega.** Hiina oli vana-ajal teistest eesrindlikest maadest eraldatud raskelt läbitavate mägede ja kõrbetega. Hiina rahvas on oma kultuuri loonud iseseisvalt, tohutu tööarmastusega, jõudes paljudes asjades ette teistest vana-aja



Muistne hiina kompass; varre külge kinnitatud inimkuju näitas alati lõuna suunas.

rahvastest. Pikkamööda tekkisid suhted hiinlaste ja indialaste vahel, seejärel Mesopotaamia rahvastega ja Vahemere rannikul asunud maadega. Laaditud kaamelite karavanid liikusid Hiinast ja Hiinasse Kesk-Aasia ääretute avaruste — mäeahelike, kiviste kiltmaade ja liivakõrbete kaudu. See tee sai nimeks *Suur siiditee*, sest seda teed mööda veeti Hiinast siidi. Siidi hinnati kõrgelt kogu maailmas, kuid aastatuhandete jooksul teadsid siidi tootmise saladust ainult hiinlased. Hoolimata sellest, et Hiina asus teistest vana-aja riikidest kaugel, avaldas ta kultuur suurt mõju kogu maailma kultuurile. Paljugi sellest, mida suur hiina rahvas on vana-ajal loonud, kasutavad inimesed ka meie päevil.

Milline tähtsus Hiina ajaloo oli rahva ülestõusudel? Missuguseid leitud ja avastusi tehti Vana-Hiinas? Milliseid neist me kasutame ka tänapäeval? Millise vana-aja riigi kirjaga sarnaneb hiina kiri? Leidke kaardil Hiinast Indiase ja Mesopotaamiasse viiv tee.

\*

*Miks kujunes Vana-Idamaal orjanduslik kord välja varem kui teistes maailma maades?*

Kauges minevikus tegelesid inimesed küttimise ja kalapüügiga; nad elasid ürgkogukondliku korra tingimustes. Vähehaaval hakkasid inimesed küttimiselt üle minema põlluharimisele ning karja-



Muistne Hiina pronksvaas. Vaasil on kõrvuti inimeste ja loomadega kujutatud fantastilisi olevusi, kes jälitavad vankrit.

kasvatusele ja metalle töötlemale. Selleks et Idamaa jõeorgudes oleks võimalik maad harida, oli tarvis puhastada maa võsast, kaevata kanalid ja ehitada tammid. Kuid orgude pinnas, mida niisutasid jõgede üleujutused, oli niivõrd viljakas, et see isegi vaskriistade ja puuatriadega toimunud maaharimisel andis suuremat saaki kui vaja läks maad harivate inimeste elatumiseks. Kujunes kasulikuks omada palju töötajaid, et harida võimalikult rohkem maad. Sellepärast hakati muutma orjadeks esmalt sõjavange, hiljem aga ka oma kaashõimlasi. Tekkis orjade klass ja orjapidajate klass. IV—II aastatuhandel e. m. a. kujunes orjanduslik kord Niiluse, Eufrati ja

Tigrise, Induse ning Huangho orus. Kiltmaadel, mille pinnas oli kivine, muutus orjade töö nende peremeestele kasulikuks alles pärast raudriistade tekkimist. Sellepärast kujunes orjanduslik kord Urartus ja Iraanis I aastatuhandel e. m. a.

*Kuidas säilitas Vana-Idamaal väikesearuline orjapidajate klass oma võimu miljonite orjade ja talupoegade üle?*

Selleks et säilitada oma võimu orjade ja talupoegade üle, oli orjapidajatel vaja jõuga maha suruda nende vastupanu, samuti haarata uusi orje naabermaadest. Seda võis teha ainult riik, kelle käsutuses oli tugev sõjavägi, palju ametnikke, kohtunikke, vang-

laid. Riik kehtestas seadused, mis olid halastamatud töötajate suhtes ja kasulikud orjapidajatele. Sellepärast tekkisid Idamaal orjandusliku korra kujunemisega piiramatult kuningavõimuga riigid. Riigi abil valitsesid orjapidajad töötajaid. Orjapidajate võimu toetas ka religioon.

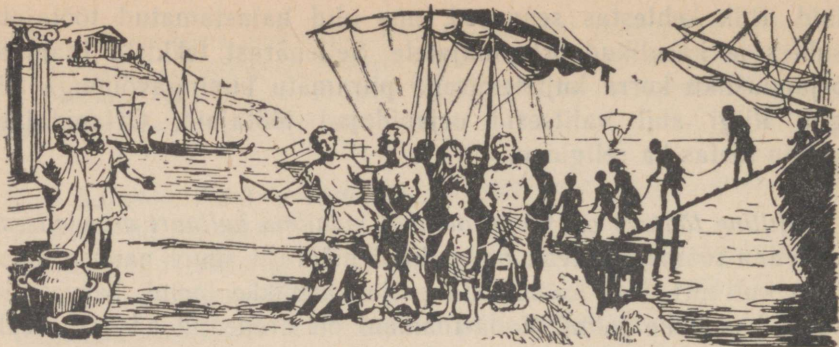
*Milline tähtsus on Vana-Idamaal maailma kultuuri arenemises?*

Vana-Idamaa rahvad on andnud määratu suure panuse maailma kultuuri. Nad kodustasid palju kasulikke loomi, kasvasid palju kasulikke taimi. Vana-Idamaal oli arenenud käsitöö, sealhulgas metallide töötlemine, riide valmistamine, samuti ka ehituskunst, skulptuur ja maalikunst. Vana-Idamaa rahvad löid kirja, rajasid astronoomia, arstiteaduse ja teiste teaduste alused, töötasid välja kalendri. Vana-Idamaal rajati vundament kogu maailma kultuuri edasiarenemiseks.

**KÜSIMUSED OPIKU ESIMESE OSA — «VANA-IDAMAA» KORDAMISEKS.**

Mille poolest sarnaneb Egiptuse, Mesopotaamia, India ja Hiina loodus? Miks tekkisid neis maades maailma vanimad riigid? Mida nimetatakse despootiaks? Kuidas tugevdas religioon orjapidajate võimu ja pidurdas teadusalaste teadmiste arenemist? Millised olid rõhutute suurimad ülestõusud Vana-Idamaal? Milliseid suurimaid ehitusi te teate Vana-Idamaal? Missugused teadused tekkisid Vana-Idamaal? Milliseid leiutusi ja avastusi tehti Vana-Idamaal?

---



## VANA-KREEKA.

### VI PEATÜKK.

### KREEKA AJALOO HOMEROSE PERIOOD.

#### § 30. Vana-Kreeka loodus ja rahvastik.

**Muistsete kreeklaste asustus.** Kagu-Euroopas asub *Balkani poolsaar*. II aastatuhandel e. m. a. liikusid hõimud Balkani poolsaare põhjaosast lõuna poole karjakasvatuseks ja põlluharimiseks sobivate maade otsinguil. Poolsaarelt tungisid nad *Egeuse mere* saartele ja Väike-Aasiasse. Osaliselt segunesid nad kohaliku rahvastikuga, osaliselt alistasid selle. II aastatuhande lõpuks e. m. a. asustasid poolsaare lõunaosa, Egeuse mere saari ja Väike-Aasia läänerannikut hõimud, kes kõnelesid paljusid üksteisega üsna sarnaseid keeli. Hiljem hakkasid neid maid asustanud inimesed nimetama end *helleenideks* ja oma maad *Hellaseks*. Me nime-tame neid ka muistseteks *kreeklasteks* ja II aastatuhandel e. m. a. nende poolt asustatud territooriumi *Vana-Kreekaks*.

**Balkani-Kreeka loodus.** Suuremal osal *Balkani-Kreekast*, s. o. poolsaare lõunaosast, asuvad mäeahelikud ja künkad. Kitsaste mäekurude kohal kerkivad järsud kaljud. Kivistel mäenõlvadel kasvab keset kaljusid hõre rohi; siin olid vaid kitsedele ja lamastele kõlblikud karjamaad. Paljudel mäeahelikel kasvas tihe mets. Metsades elasid vana-ajal hirved, põdrad, lõvid ja metssead. Tasandikel ja orgudes oli viljakas pinnas ja head karjamaad.

Kreeka mägedes oli rauamaagi-, vase- ja hõbedaleiukohti. Eriti palju on Kreekas *marmorit* — mitmesuguse värvusega ilusat kivi, mida on hõlbus töödelda.

Kreekas on kuiv ja kuum kliima; vihma sajab Kreekas harva. Peaaegu aasta läbi paistab siin ere päike ja taevas on sinine, pilvitu. Külmi ilmu esineb Kreekas väga harva. Talvel möllavad sagedamini kui mõnel teisel aastaajal tormid.

Kreeka jõed on väikesed ja needki kuivavad suvel peaaegu täiesti. Kedagi teele saates soovisid muistsed kreeklased talle «õnnelikku teed ja värsket vett».

**Balkani-Kreeka kolm osa.** Balkani-Kreeka jaguneb kolmeks osaks: *Lõuna-Kreekaks* ehk *Peloponnésoseks*, *Kesk-Kreekaks* ja *Põhja-Kreekaks*. Lõuna-Kreekat eraldab Kesk-Kreekast sügav laht. Peloponnesost ühendab muu Kreekaga vaid maakitsus.

Kesk- ja Põhja-Kreekat eraldab kõrge mäeahelik. Vana-ajal oli olemas üksainus tee nende vahel. See tee kulges piki mererannikut läbi *Termopüülide kitsustiku*.

Kreeka iga osa jaotavad mäeahelikud ja merelahed väikesteks piirkondadeks. Ühest piirkonnast teise pääsemiseks oli vaja sõita kas mere kaudu või siis käia mägitcede kaudu.

**Kreeka mererannik ja saared.** Kreeka mererannik on väga lõhestatud. Kitsad poolsaared ulatuvad kaugele merre, merelahed aga tungivad sügavale maismaale. Sellepärast on Kreekas meri peaaegu kõikjal lähedal.

Eriti palju lahtesid, mis on sobivad laevade seisukohaks, asub Egeuse mere ida- ja läänerannikul. Suur hulk saari on merd mööda laiaili pillatud. Need asuvad üksteisele nii ligidal, et peaaegu igalt saarelt on näha ta naabersaared.

---

Näidake kaardil Vana-Kreeka territooriumi. Missugusteks põhiosadeks jagunes Balkani-Kreeka? Näidake neid kaardil. Millised teed ühendasid neid osi? Mille poolest erines Kreeka loodus Egiptuse omast? Millist elanike tegevusala soodustas Kreeka loodus vana-ajal?

### § 31. Vana-Kreeka müüdid.

**Müüdid.** Muistsed kreeklased löid palju suurepäraseid *müüte* — muistendeid kangelistest ja jumalatest. See, mis müütides pajatatakse nõidumisest, kangelaste üleinimlikust jõust ja jumalatest, on muidugi kõik välja mõeldud. Kuid müütides kirjeldatakse ka kreeklaste tegevusalasid, tööriistu ja kombeid. Sellepärast aitavad müüdid tutvuda kreeklaste eluga kauges minevikus.

**Heraklese võitlus kiskjatega.** Müütides *Héraklesest* jutustati, et hiiglasuur lõvi tungis loomadele ja inimestele kallale. Lõvil oli niivõrd tugev nahk, et pronksist otsaga nooled sellest tagasi põrkasid. Vägilane Herakles murdis tamme ja tegi sellest nuia, milist ei oleks suutnud tõsta isegi kaksikümmend tavalist inimest. Seejärel läks Herakles lõvikoopasse. Lõvi sööstis Heraklese peale, kuid vägilane purustas lõvi pealuu nuiahoobiga. Herakles võttis tapetud lõvilt naha maha, kasutades seda soomusrüüna ja kiivrina.



Heraklest on kujutatud pärast üht järjekordset kangelastegu puhkamas. Ta toetub nuiale, mille üle on visatud lõvinahk.

*Koopia kujust, mis on pärit IV sajandist e. m. a.*

Mädasoos elas *hüdra* — üheksapäine madu, kes õgis palju loomi. Herakles astus hüdraga võitlusse. Ta raius hüdral pead maha. Kuid iga maharaiutud pea asemele kasvas kaks uut. Siis hakkas Herakles pärast hüdra pea maharaiumist läbiraiutud kaela põleva tuletukiga kõrvetama. Pead lakkasid kasvamast ja Herakles tappis koletise.

**Augeiase tallide puhastamine.** Rikkal *Augeiasel* oli viis tuhat härga. Keegi ei puhastanud ta talle ja need täitusid sõnnikuga, nii et härjad olid turjani kõntsas. Herakles lubas tallid puhastada ühe päevaga. Varahommikul alustas ta tööd. Sel ajal kui Augeias oma külalistega pidu pidas, paisutas Herakles kaks lähedal voolavat jõge. Jõed voolasid üle kallaste ja tormiline veevoolus uhtis kogu sõnniku minema.

**Teekond kuldõunte järele.** Herakles oli teenistuses ühe suursuguse inimese juures, kes saatis teda kuldõunte järele. Õunad kasvasid kaugel Kreekast, ookeani rannikul, võimsale *Atlasele* kuuluvas aias. Selle müütilise, s. o. muinasjutulise vägilase nime järgi nimetati ka ookean Atlandi ookeaniks. Atlas hoidis oma õlgadel taevavõlvi. Muistsed kreeklased arvasid, et nende pea kohal laotuv sinine taevast on maad kattev tohutu võlv. Seni kui Atlas

Heraklese jaoks õunu korjas, hoidis Herakles taevavõlvi õlgadel. Kohutavast raskusest vajusid ta jalad põlvini maa sisse, luud ragisesid ja higi voolas ojana. Herakles tunnistas, et temagi ei suuda taevavõlvi kaua hoida.

Müüdid jutustavad väsimatu töömehe ja kangelase Heraklese paljudest teistest vägitegudest. *Müütides Heraklesest peegeldusid kreeklaste mälestused ajast, mil nad elasid ürgkogukondliku korra tingimustes ja tekkis ebavõrdsus nende vahel.*

**Müüt argonautidest.** Müüt *argonautidest* jutustab kreeklaste esimestest teekondadest Musta mere äärde.

Musta mere idarannikut valitseval kuningal oli kuldvillak — jäära kuldnahk. Kuningas riputas kuldvillaku hiies puu otsa ja pani draakoni seda valvama. Nimekas kreeka noormees Jason otsustas aarde ära tuua.

Tema üleskutsel kogunesid mitmest Kreeka piirkonnast vaprad mehed, kes olid valmis ohtlikule teekonnale asumata. Osav Argos ehitas nendele puulaeva. Tema nime järgi nimetati laeva Argoks ja laeval sõitjaid argonautideks.

Kui argonaudid Kaukaasiasse jõudsid, lubas kuningas neile kuldvillaku anda, kui Jason teeb läbi raske katsumuse. Kuningas oli kindel, et Jason katsumuse ajal hukkub. Kuid Jason võidis oma keha imesalviga, mille tõttu ta omandas üleilmliku jõu; jalad muutusid nii võimsaks nagu vaskpostid, käed nii tugevaks nagu pihid. Kuningas käskis välja lasta kaks hiiglasuurt vaskjalgadega härja. Sarvi allapoole lastes tormasid härjad metsiku mõirgamisega Jasonile kallale, kuid nende hoopidest ei löönud Jason isegi taaruma. Kuninga nõudmisel püüdis Jason härjad kinni, rakendas nad adra ette ja pärast kündmist külvas põllule draakoni hambad. Sellest külvist võrsus sõjavägi, kes Jasonile ähvardavalt vastu liikus. Jason viskas sõjameeste ridadesse kivi. Sõjameeste vahel algas kaklus. Seda ära kasutades raius Jason neid mõõgaga. Kõik nad tapeti.

Ehkki Jason katsumuse läbi tegi, pettis kuningas teda ega andnud kuldvillakut kätte. Kuid öösel õnnestus kuldvillakut valvanud draakon nõidumise teel uinutada. Argonaudid võtsid villaku ja eemaldusid kiiresti rannikust. Kuningas oma sõjameestega ajas neid taga. Suuri vaevu pääsesid argonaudid tagaajamisest ja pöördusid Kreekasse tagasi.

Milliseid muistsete kreeklaste tegevusalasid mainitakse müütides Heraklesest ja argonautidest? Kui kaugel Kreekast lääne ja kirde poole jõudsid kreeklased

vastavalt müütidele? Mis annab müütides tunnistust inimestevahelise ebavõrdsuse tekkimisest? Kuidas kujutasid muistsed kreeklased endale maad ja taevast ette? Mida te teate taolistest kujutlustest maa ja taeva kohta teistes maades? Missuguseid müüte (muistendeid) teate te Vana-Idamaa ajaloost?

### § 32. Muistend Trooja sõjast.

**Trooja piiramine.** On säilinud mitu muistendit kreeklaste sõjakäigust *Trooja* linna vastu, mis asus Väike-Aasias, Egeuse mere ääres. Kreeklased lootsid haarata Troojas suurt sõjasaaki. Sõjakäigust võtsid osa paljud kreeka hõimud oma juhtidega — *basileustega*. Kogu sõjaväe juhiks valisid kreeklased basileus *Agamémnoni*.

Sõites laevadega ühelt saarelt teisele, läbisid kreeklased Egeuse mere. Nad maabusid Trooja lähedal ja lõid mere äärde oma laagri üles, kaitstes seda kraaviga.

Trooja asus künkal ja oli ümbritsetud kivimüüridega. Kümme aastat piirasid kreeklased Troojat, kuid ei saanud teda vallutada. Nad vallutasid mitu linna — Trooja liitlast; basileused haarasid parema sõjasaagi — nimekad sõjavangid, kuld- ja hõbeasjad — endale. Sõjasaagi jagamisel läks Agamemnon tülli *Achilleusega*, kreeklaste parima sõjamehega.

Vihastades Agamemnoni peale, keeldus Achilleus lahingutest osa võtmast. Pärast seda said kreeklased lüüa.

(Kreeka muistendite järgi oli jumalanna — Achilleuse ema — Achilleust lapsena allmaailma jões kümmelda lasknud. Sellest muutus Achilleuse keha haavamatuks, välja arvatud kand, millest ema teda kinni oli hoidnud. Väljendus «ahhilleuse kand» tähendab nõrka kohta.)

Sellest tülist ja sellele järgnenud sündmustest jutustab kuulus poem — kirjandusteos värssides — «*Ilias*». Poeemi nimetus tuleb sõnast *Ilion*; nii nimetasid kreeklased tavaliselt Trooja linna.

**Kreeklaste rahvakoosolekud.** Ebaõnn kõigutas kreeklaste mehisust. Sõjameeste ergutamiseks kutsus Agamemnon nad kokku rahvakoosolekule. Kärarikas rahvamurd kogunes laagriväljakule Agamemnoni uhke telgi ette. Koosolekul puhkes äge vaidlus. Lihtsõjamees *Thersites* ütles, et sõjast saavad kasu ainult basileused, ja kutsus kreeklasi kiiremini koju tagasi pöörduma.

Üks basileus, *Odüsseus*, peksis Thersitese julmalt läbi ja ähvardas veelgi valusamini peksta, kui ta vaidlemist ei lõpeta.

Suure vaevaga läks basileustel korda sõjamehi veenda sõda jätkama.

**Achilleuse kilp.** Sõjast otsustas osa võtta ka Achilleus, kes oli Agamemnoniga ära leppinud. Sepisekunstijumal *Hefaistos* ise valmistas talle uue vasest *sõjarüü*. Kilbil oli Hefaistos kujutanud linna, kahe inimese vahelist tüli arutavat kohut, viinamarjade korjamist, karjamaadel söövaid loomi, kündi ja põllu koristamist.

Edasi kujutas osav kunstnik basileuse maatükki.

Teravate sirpidega lõikasid päevilised valminud vilja...

Nende vahel põlluribal seisis keppi käes hoides ning vaikides basileus, süda tulvil suurt rõõmu...

Hiljem kujutas ta kilbil ka sirgesarvelisi lehmi...

Valjult ammudes väljusid nad koplid aasale...

Äkki sõõstsid eestpoolt karjale kallale kaks õudset lõvi ja paiskasid pikali härja; viimane mõirgas ja ammus kohutavalt, kui lõvid teda rebisid... Karjased aga püüdsid asjatult lõvide kallale ässitada väledaid koeri.

Achilleuse kilbi kirjeldamine annab meile pildi kreeklaste elust.

**Kreeklaste ja troojalaste vaheline lahing.** Uueks lahinguks ette valmistudes rivistusid kreeklaste väeüksused sugukondade ja hõimude kaupa. Iga hõimu ees sõitsid sõjavankritel väepealikud. Kreeklaste vastu astusid välja *troojalased*, keda juhtis tugev ja julge *Hektor*. Basileused võitlesid vasest sõjarüüdes ning olid relvastatud odade ja pronksmõõkadega. Lihtsõjamehed olid jalaväelased; relvadeks olid neil odad ja kivid, neil polnud sõjarüüsid.

Lahingu ajal tungis sõjavankril troojalaste ridadesse Achilleus, kellega Hektor astus kahevõitlusse. Achilleus



Suursugune kreeka sõjamees relvastatult: soomusrüü, hobusekarvadest harjaga kiiver, säärekaitsed, kilp vasakus käes.

tabas Hektorit odaga, sidus ta keha jalgupidi sõjavankri külge ja kihutas hobustega võidutsevate kreeklaste valjude rõõmuhüüete saatel laagrisse.

Troojalased lunastasid kreeklastelt Hektori laiba, põletasid selle tuleriidal, panid ärapõlenud luud kuldkastikesse ja matsid selle maa sisse. Hauale kuhjati kõrge muldvall — *hauaküngas*. Hektori matmise kirjeldamisega lõpebki «Ilias».

Trooja hukkumisest jutustavad teised muistendid.

**Trooja langemine.** Kavaluse poolest kuulsa Odüsseuse nõuandel valmistasid kreeklased määratu suure puuhobuse. Hobuse sisse peitsid end kõige paremad sõjamehed, ülejäänud kreeklased sõitsid öösel ühele lähedalasuvale saarele. Troojalased arvasid, et kreeklased jätsid neile puuhobuse kingiks, ja tassisid selle linna.

Öösel väljusid kreeka sõjamehed hobuse seest ja hakkasid troojalasi tapma.<sup>1</sup> Kreeka sõjavägi, kes oli eelmisel päeval rannast ära sõitnud, tuli öö saabudes tagasi ja tungis samuti linna. Kreeklased tapsid Troojas mehed, võtsid naised vangi, röövisid linna tühjaks ja süütasid selle põlema. Suure sõjasaagiga pöördusid nad koju tagasi.

**Väljakaevamised Troojas.** Kaua aega olid teadlased arvamisel, et «Iliases» kirjeldatud sündmused on välja mõeldud ja et Trooja linna pole olnudki. XIX sajandi teisel poolel hakkasid arheoloogid teostama väljakaevamisi Väike-Aasia rannikul asuval künkal. Ilmnes, et seda küngast olid inimesed erineval ajal üle kümne korra asustanud. Igast asulast on säilinud mullaga kaetud elamute jäänuseid, mahajäetud ja ärapeidetud asju, inimluid. Leiti ka Trooja varemed, millel on suure tulekahju jäljed. Pärast neid väljakaevamisi ei saanud kahelda, et Trooja tõesti on eksisteerinud ja hävitatud.

Leidke kaardil Trooja. Milline kreeklastele tähtis mereteed käis Trooja juurest läbi? Mis viitab «Iliases» sellele, et kreeklastel säilisid sugukonnad ja hõimud, ja mis annab tunnistust tekkinud ebavõrdsusest kreeklaste vahel? Kuidas arutasid kreeklased tähtsaid küsimusi? Kellele kuulus sealjuures otsustav sõna?

### § 33. «Odüsseia».

**Odüsseus kükloopide juures.** Poeemis «*Odüsséia*» jutustatakse Odüsseuse rännakutest, kes pöördus Troojast tagasi oma kodu-

<sup>1</sup> «Trooja hobune» tähendab kinki, mis on selle saajale hukatuseks.

maale — Kreeka lääneranniku lähedal asuvale väikesele *Itaka* saarele.

Itaka sõjamehed ja nende basileus Odüsseus sõitsid kaheteistkümmel laeval rannast ära, kus Trooja varemmed veel suitsesid. Tugeva tormi ajal kaotasid kreeklased tee. Odüsseuse laevad saabusid saarele, kus elasid kükloobid — ühesilmalised hiiglased.

Odüsseus ja mõned tema teekaaslased astusid kükloop *Polüfémose* koopasse. Koopas oli palju juustu ja hapupiimaga täidetud nõusid — Polüfemos kasvatas lambaid ja kitsi. Öhtul ajas Polüfemos karja koopasse. Astunud ise sinna sisse, sulges ta koopa sissekäigu määratu suure kiviga, mida kreeklased ei suutnud paigast nihutada. Inimesi nähes haaras ta neist kaks kinni ja sõi ära.

Järgmisel päeval sõi Polüfemos veel neli inimest ära. Kui Polüfemos magama uinus, torkasid kreeklased terava teibaga tal silma peast välja. Hommikul, niipea kui hiiglane kitsede ja lammaste väljalaskmiseks kivi eemale veeretas, hiilisid kreeklased märkamatult koopast välja ja sõitsid saarelt minema.

**Odüsseus Alkinoose juures.** Varsti hukkusid üksteist Odüsseuse laeva koos teekaaslastega ja tal jäi järele ainult üks laev. Kuid Odüsseuse järelejäänud teekaaslased vihaostasid äikesejumalat *Zeusi*. Zeus tabas välguga laeva ja purustas selle. Kõik laevalolijad uppusid, välja arvatud Odüsseus, kes purustatud laeva palgist kinni haaras.

Pärast kestvaid rännakuid sattus Odüsseus basileus *Alkinoose* juurde. Alkinoos elas palees, mille kõrval oli suur puuviljaaed. Selle taga asus juurviljaaed.

Ehkki Odüsseus algul oma nime ei nimetanud, korraldas Alkinoos tema auks siiski peo, millest kutsuti osa võtma hõimu suursugused inimesed. Saalis, kus külalised pidu pidasid, seisis pingid, mis olid kaetud Alkinoose naisorjade poolt kootud riidega. Pidusöögi jaoks tapeti kaks härja, kakskümmend rasvast lammast ja siga, anti palju veini. Peol laulis pime laulik Achilleuse ja Odüsseuse kangelastegudest.

Palee lähedal võistlesid suursugused noormehed jooksmises, maadluses, rusikavõitluses, hüpetes ja kettaheitmises (kettaheitja kujutis vt. lk. 119). Üks noormees hakkas Odüsseust pilkama, öeldes, et tundmatu rändur on kindlasti lihtne kaupmees, kuna ta võistlustest osa ei võta. Odüsseus vihastas, võttis suure kivi ja viskas selle kõigist kaugemale, tõestades nii oma jõudu ja osavust.

**Odüsseuse tagasipöördumine.** Peol teatas Odüsseus oma nime ja jutustas oma seiklustest. Pidanud suursuguste inimestega nõu, käskis Alkinoos taglastada laeva, mis viis Odüsseuse kodumaale.

Itaka saarel arvati, et Odüsseus on hukkunud. Kuid Odüsseuse truu naine *Penelópe* ootas oma meest. Soovides omastada Odüsseuse rikkusi, nõudsid Itaka suursugused inimesed, et Penelope valiks nende hulgast kellegi endale uueks meheks. Iga päev tulid nad Odüsseuse majja pidutsema; nende käsul tapeti härgi ja lambaid, toodi kannutäied veini.

Odüsseus ilmus koju kerjuseks rietatuna ja palus almust. Seejärel lukustasid Odüsseus, ta poeg ja kaks orja kõik saali ukсед, kus pidutsesid «peigmehed», ja tapsid kutsumata külalised.

**«Iliase» ja «Odüsseia» tähtsus ajaloo tundmaõppimisel.** «Ilias» ja «Odüsseia» koosnevad paljudest lauludest, mis vana-kreeka laulikud on loonud erineval ajal. Rahvapärimuste kohaselt kogus need laulud kahte poemi ja töötas ümber pime laulik-luuletaja *Homeros*. Poemid jutustavad kreeklaste elust XI—IX sajandil e. m. a. Rahvalooming illustreerib oma rikkaliku fantaasiaga. Tõenäoliselt on välja mõeldud ka poemide kangelased. *Eraldades aga tõde muinasloost, saame poemidest palju teada kreeklaste tegelikust elust. Homerose poemidel on niivõrd suur tähtsus Kreeka XI—IX sajandi e. m. a. ajaloo tundmaõppimisel, et seda perioodi on hakatud nimetama Homerose perioodiks.*

---

Missuguseid kreeklaste tegevusalasid, mida te ei tea varem õpitud müütidest, mainitakse «Odüsseias»? Mis viitab «Iliases» ja «Odüsseias» rikka ülemkihi tekkimisele kreeklaste juures? Mis kõneleb «Iliases» ja «Odüsseias» orjuse tekkimisest? Millist aega nimetatakse Homerose ajaks? Umbes mitme sajandi eest see aeg oli?

### § 34. Klasside kujunemine Vana-Kreekas.

**Kreeklaste elu II aastatuhande lõpul e. m. a.** Homerose ajal elas peaaegu igas Kreeka orus, igal saarel eri hõim. Hõimud jagunesid sugukondadeks.

Sugukondlased valdasid maad ühiselt. Neil olid ühised karjamaad: kitsi ja lambaid karjatati kivistel mäenõlvakutel, sigu — tammesaludes. Headel karjamaadel kasvasid kreeklased ka veiseid. Ühispõllul andsid sugukonnavanemad igale sugukondlasele harimiseks kätte maalapi. Tihtipeale oli põlluharija raske töö

asjatu: Kreekas sageli esineva põua ajal kõrbesid külvid ära, tugevate vihmavalangute ajal aga uhtusid mägedest voolavad kiired vooluveed põlde. Põlluharimine nõudis Kreekas suurt töövaeva. Maa oli vaja kividest puhastada. Maa oli niivõrd kõva, et seda künti puuadruga kolm-neli korda, mõnikord aga kobestati veel kõblastega. Iga perekond valmistas endale kitse- ja lambavillast rõivad ise, samuti savinõud ja jalatsid — nahksandaalid.

Hõime juhtisid *basileused* ja *vanemate nõukogud*. Tähtsate asjade otsustamiseks kutsusid nad kõik hõimu mehed kokku *rahva-koosolekule*. Koosolek valis basileused.

Basileus ja vanemad said endale mitu maatükki; ka loomi oli neil rohkem kui teistel sugukondlastel. Aga nii nemad ise kui ka nende perekonnad töötasid põllul ja majas. Nii näiteks oskas suursugune noormees Jason härgi ette rakendada ja maad künda. Odüsseus kündis ja valmistas kodu jaoks sisustust, tema naine Penelope kodus telgedel.

**Majanduse arenemine XI—IX sajandil e. m. a.** Kreeka majanduse arenemisele oli suure tähtsusega raudriistade tarvitusele võtmine I aastatuhande algul e. m. a. Raudriistadega oli maa puhastamine ja harimine edukam, suurenesid ka saagid. Põlluharimine muutus kreeklaste peamiseks tegevusalaks. Nad hakkasid rajama viinamarjavälju, puuvilja- ja oliiviaedu<sup>1</sup>. Oliividest pressiti välja õli, viinamarjadest tehti veini. Juurviljaaedades kasvatati kurke, kapsast ja teisi juurvilju.

Kreeklased ehitasid väikesi puulaevu. Sõites nendel piki rannikut ja ühelt saarelt teisele, jõudsid kreeklased nii Egiptuseni kui ka Musta mere rannikuni. Meresõidu arenemisega omandas suure tähtsuse kalapüük; kala soolati suurtes aukudes.

Põlluharimise ja karjakasvatuse arenemisega suurenes vajadus savinõude järele, mida kasutati veini, õli, vilja ja piima hoidmiseks. Neid hakkasid müügiks valmistama pottsepad. Sepad valmistasid tööriistu, relvi ja ehtesju. Metallid töid kreeklased kangides kaasa Idamaalt. Järk-järgult suurenes Kreekas ka sisekaubandus põlluharijate, karjakasvatajate ja käsitöölise vahel. Kauba hinna määras tema eest antavate härgade arv. Metallesemeid hinnati kõrgelt: pronkskilp maksis 9 härga.

<sup>1</sup> Oliivipuu — lõunamaine igihaljas taim, mis kannab väikesi vilju — õli poolest rikkaid oliive.



Põllutööd Kreekas. Palgalised või orjad harivad maad kõpla ja adraga. Vankril veetakse õli ja veini hoidmiseks vajalikke amforasid — kahe kandmega kitsa-kaelalisi nõusid. Põllu peremehed (mantlites) valvavad töötajate järele.

*Joonis kreeka vaasil VI sajandist e. m. a.*

**Basileuste ja vanemate rikastumine.** Sugukondlastele ajutiseks kasutamiseks antud maa hakkas üle minema isalt pojale. Homeroose aja lõpuks muutus maa üksikute peremeeste omandiks.

Basileuste ja vanemate avaratel põldudel töötasid vaesunud sugukondlased. Achilleuse kilbil olid kujutatud töötajad, keda basileus oli palganud päevatööle.

Kreeka hõimude vahel toimunud sagedastes sõdades rikastusid basileused ja vanemad veelgi. Nad said endale sõjavangid ja lõviosa muust sõjasaagist. Sõjavangid muudeti orjadeks. Tihti-peale röövisid ka kaupmehed inimesi, eriti aga lapsi, et neid orjusesse müüa. Odüsseuse seakarjused pärinesid rikkast perekonnast, kuid ta varastati juba lapsena ja müüdi Itakal maha.

Orjad karjatasid basileuste ja vanemate loomi, pressisid oliividest õli välja, kudasid oma peremeestele rõivaid, jahvatasid käsitsejatega vilja, valmistasid toitu. Basileused ja vanemad vahetasid liigseid loomi kallihinnaliste relvade, ehteasjade ja peene riide vastu. Nad kandsid peenest riidest särke ja nende peal kuldpannaldega värvilisi mantleid.

**Ülemkihi võimu tugevnemine kaashõimlaste üle.** Basileuste ja hõimuvanemate pojad ning lapselapsed moodustasid ülemkihi. Paljud neist kiitlesid, et nad pärinevad jumalatest ja seisavad oma sündimise poolest hoopis kõrgemal lihtsatest inimestest. Suursuguste inimeste rikkuse kasvuga suurenes ka nende võim hõimude üle. Rahvakoosolekud tulid üha harvemini kokku; koosolekutel julgesid lihtsad kreeklased harva vaielda vanematega, kes alistumatutega julmalt arveid õiendasid. Kõike hakkas otsus-

tama vanemate nõukogu, eesotsas basileusega. Nõukogu liikmeteks ja basileusteks ei saanud enam kõige kogenumad ja targemad sugukondlased, vaid kõige suursugusemad inimesed.

*XI—IX sajandil e. m. a. arenes Kreekas põlluharimine, käsitöö ja meresõit. Järk-järgult kadus võrdsus sugukondlaste vahel. Tugevnes ühtede inimeste rõhumine teiste inimeste poolt, kujunes orjade klass ja orjapidajate klass.*

Millised olid kreeklaste põhilised tegevusalad Homerose perioodil? Missugustes müütides ja muistendites neid mainitakse? Mis sotsustas meresõidu arenemist Vana-Kreekas? Millistes müütides ja muistendites jutustatakse kreeklaste kaugetest sõitudest? Missugused ürgkogukondliku korra jooned säilisid Kreekas veel Homerose perioodil? Milles avaldus ebavõrdsus kreeklaste vahel Homerose aja lõpul? Kuidas omandasid suursugused kreeklased orje?

### § 35. Muistsete kreeklaste religioon.

**Loodusjõudude kummardamine.** Muistsed kreeklased tundsid hirmu paljude loodusnähtuste ees ega saanud aru põhjustest, mis neid esile kutsuvad; sellepärast uskusid kreeklased, et loodust valitsevad arvukad jumalad. Äikesejumal Zeus tabas inimesi oma kuldnooltega — välkudega. Merejumal *Poséidon* võis esile kutsuda tormi ja uputada laevu. Kreeklased kartsid teda niisama palju kui ähvardavat Zeusi; merel väikestel puulaevadel sõitvate inimeste elu olenes suurel määral ilmast. Päeva usuti saabuvat sellest, et päikesejumal sõitis taevasse kullast sõjavankris, mille ette oli rakendatud neli valget hobust.

Kreeklaste usundi järgi asustasid neid ümbritsevat loodust jumalad ja jumalannad: metsajumalaid kujutlesid kreeklased siku jalgadega inimestena, allikajumalaid — noorte neidudena.

**Majandust ja kultuuri kaitsvad jumalad.** Arvati, et igal majandusharul — põlluharimisel, karjakasvatusel, kangrutööl, kaubandusel, küttemisel — on oma kaitsejumalad.

Veinivalmistamise jumalaks peeti *Dionüosost*. Talle olid pühendatud pidupäevad kevadel, enne töö algust viinamarjaväljadel, ja detsembris, kui värske vein hakkas valmis saama. Neil pidupäevadel liikusid põlluharijate hulgas lauldes ja tantsides mööda linna tänavaid ja külast külla. Pidupäevadest osavõtjad, kes kujutasid metsajumalaid, riietusid sikunahkadesse. Koori eeslaulja jutustas poollauldes müüti Dionüososest: Dionüosos olevat surnud, kuid kevadel ellu ärrganud. Müüdis peegeldusid kreeklaste kujutlused

neist põhjustest, mis kutsuvad esile taimede närbumist sügisei ja nende tärkamist kevaditi.

Kui kreeklased hakkasid metalle töötleva, tekkis müüt sepise-kunsti jumalast *Hefäistosest*, seppade kaitsjast. Kunstijumalaks peeti *Apollonit*, keda saatsid muusad — tantsu, muusika, luule ja ajaloo kaitsjad. Jahijumalannat nimetati *Artemiseks*.

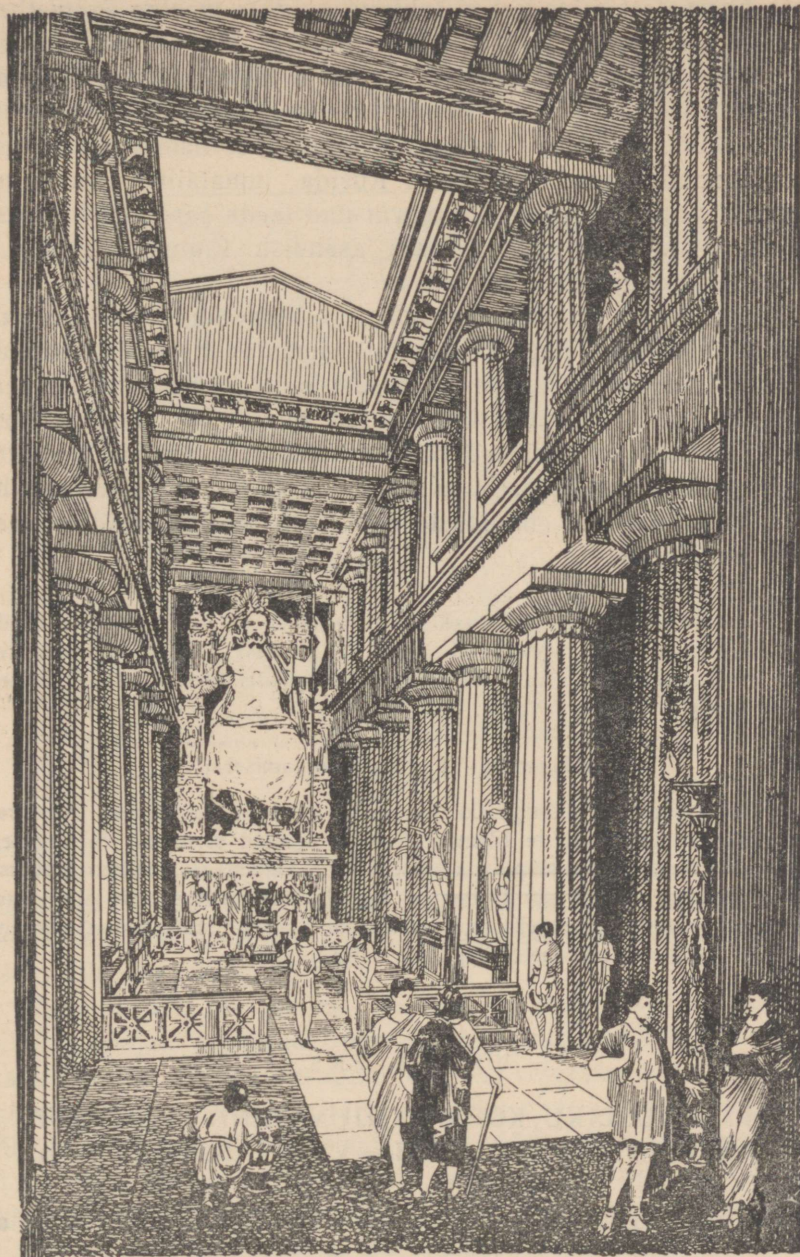


Jahijumalanna Artemise kuju.  
Koopia kreeka kujust, mis on pärit  
IV sajandist e. m. a.

Kreeklaste vahel tekkinud ebavõrdsuse peegeldumine religioonis. Kreeklased arvasid, et kõrge mäe *Olümpose* tipul Põhja-Kreekas elavad peajumalad, ja nimetasid neid «Olümpose jumalateks». Kreeklased kujutlesid jumalaid inimestena, kuid surematuina ja võimsaina, jumalate elu Olümposel aga sarnasena suursuguste inimeste eluga. Jumalaid usuti kandvat ilusaid rõivaid, elavat luksuslikus palees, sageli pidutsevat. Nagu basileus valitses oma hõimu maa peal, niisama valitses Zeus jumalaid ja inimesi. Nii peegeldus kreeklaste vahel tekkinud ebavõrdsus nende religioonis.

Jumalate poolt olevat sisse seatud ka kogu inimeste elukord: ühed on nad teinud rikkaks ja suursuguseks, teised vaeseks, kolmandad aga orjaks. Seda, kes astub välja jumalate poolt seatud korra vastu, ootab nende viha ja karm karistus. *Kreeklaste religioon tugevdas rõhujate võimu rõhutute üle.*

**Müüt Prometheusest.** Ühe jumalanna poeg *Prométheus* ei kuulnud jumalate sõna ja tõi inimestele Olümposelt tule, mida jumalad olid inimeste eest varjanud. Vihastunud Zeus käskis Hefäistosel Prometheus ahelatega Kaukaasia mäe külge neetida. Iga päev saatis Zeus kotka, kes Prometheuse maksa nokkis. Hooli-



Olümpias asunud Zeusi templi sisemus. Zeus istub troonil basileuse' sauga; paremas käes hoiab ta võidujumalanna kuju. Tempel on ehitatud V sajandil e. m. a. Zeusi kuju on Feidiase töö.

mata hirmsatest piinadest ei tahtnud uhke ja mehine Prometheus Zeusiga ära leppida ja needis oma piinajat. Müüt Prometheusest, kes võitles Olümpose jumalate vastu ja keda selle eest piinati, peegeldab võitlust lihtsate sugukondlaste ja ülemkihi vahel.

**Oraaklid.** Muistsed kreeklased arvasid, et nende elu valitsevad jumalad teavad tulevikku. Küsida jumalailt võisid ainult preestrid; jumalate vastuseid olevat nad teada saanud lehtede sahinast, lindude lennust, tähtede asendist. Ennustamiskohti ja ennustajaid endid nimetati *oraakliteks*.

Kõige tuntum oraakel elas *Delfis*, Kesk-Kreekas. Siin istus naispreester koopalohe juurde, kust tuli uimastavat gaasi. Kaotanud pooleldi teadvuse, kisendas ta seoseta sõnu. Tema sonimist pealt kuulunud preestrid koostasid vastused, mis olevat jumalate poolt antud. Selleks et vastused oleksid usutavad, uurisid preestrid nende poole nõuande järele tulnud inimeste kohta kõik võimaliku välja. Preestrid said ennustuste eest kinke ja rikastusid inimeste usust jumalaisse.

---

Kuidas seletasid muistsed kreeklased arusaamatuid loodusnähtusi? Kuidas peegeldusid kreeklaste tegevusalad nende religioonis? Kuidas tugevdas religioon Kreekas ülemkihi võimu? Mis peegeldub müüdis Prometheusest? Kellena kujutas skulptor Zeusi? (Pilt lk. 85.)

#### Küsimused VI peatüki kordamiseks.

Näidake kaardil, missuguseid piirkondi asustasid kreeklased Homerose ajal. Milliseid riike teate te Idamaal XI—IX sajandil e. m. a.? Missugusega neist võis Kreeka ühendust pidada mere kaudu? Jutustage, millised muutused toimusid Kreeka majanduses Homerose ajal. Kuidas muutus selle aja jooksul suursuguste inimeste ja Kreeka muu rahvastiku olukord? Mille poolest sarnanes kreeklaste religioon muistsete egiptlaste religiooniga?

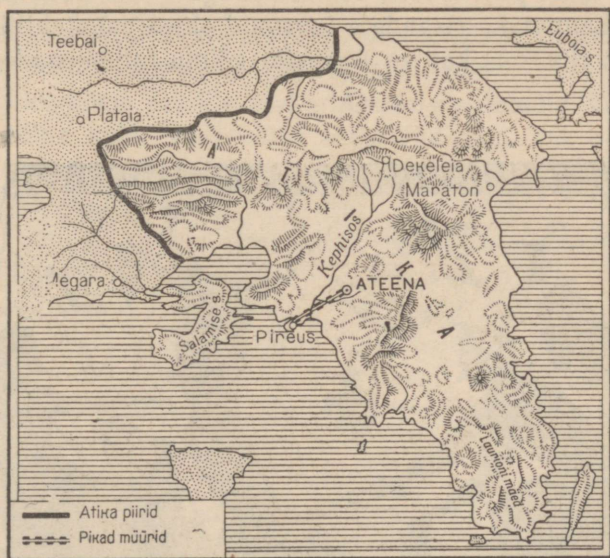
### VII PEATÜKK.

#### ORJANDUSLIKU KORRA KUJUNEMINE JA RIIKIDE TEKKIMINE KREEKAS VIII—VI SAJANDIL E. M. A.

##### § 36. Atika rahvastik ja majandus VIII—VII sajandil e. m. a.

**Atika Homerose aja lõpul.** Kesk-Kreeka kaguosas ulatub kaugele merre suur kaljune poolsaar. Poolsaarel asub *Atika* piirkond. Suurem osa Atikast on mägine. Atika mägedes oli vähesel arvul

rahvastikku, kes tegeles karjaskasvatusega. Atika lääneosas laius viljakandev tasandik. Siin oli rohkem elanikke, nad tegelesid peamiselt põlluharimisega. Atikas oli hõbedamaagi, marmori ja nõude valmistamiseks kõlbliku savi lademeid. Atika rannik on lõhestatud väikeste lahtedega, mis on sobivad laevade seisukohaks.



Atika vana-ajal.

Keset tasandikku järsul kaljukünkal asus *Ateena* linn, mis oli ümbritsetud kindluse müüridega. Vana-aja kindlustatud linna nimetati Kreekas *akrópoliseks*. Vaenlase kallaletungi puhul varjas kogu rahvastik end akropolisess.

**Talupoegade laostumine.** Ikalduse ja loomade lõpmise puhul olid talupojad sunnitud suursugustelt inimestelt laenu võtma. Laenu andes seadis suursugune inimene võlgniku põllule üles kivi, millele ta raius sisse oma ning võlgniku nime ja võla tagastamise tähtaja. Selliseid kive nimetati *võlakivideks*. Kui talupoeg võlga ei tasunud, võeti talt maa ja muu vara ära. Kui aga sellestki võla tasumiseks ei piisanud, siis sattus võlglane ja ta perekond orjusesse.

VII sajandi lõpul e. m. a. läksid paljud viljakad maatükid Atikas üle suursuguste inimeste kätte. Talupoegadele jäänud maalappidel olid üles pandud võlakivid. Paljud laostunud talupojad muutusid orjadeks; teisi ähvardas sama saatus.

**Aristokraatide valitsemine.** Laostunud talupojal polnud kuskilt kaitset leida. Atikat valitses vanemate nõukogu ja selle poolt valitud 9 *arhonti*. Arhondid ja vanemate nõukogu ei kutsunud enam rahvakoosolekuid kokku. Nõukogu liikmeteks ja arhontideks olid ainult suursugused inimesed. Üks neist soovitas «tugevasti rahva rinnale astuda, peksta teda vasest sauaga», sest pole olemas rahvast, kes kannataks «isandate tugevaid ohje» vabatahtlikult. Ateenas tekkis riik, mis kaitses ülemkihi võimu talupoegade ja orjade üle.



Sepikoda. Käsitöeline hoiab pihtide vahel alasil tulikumaks aetud metallitükki. Ori lööb vasaraga. Paremäl annavad tellijad töötajale näpunäiteid. Seinal ripuvad tööriistad, rõivad, relvad, kruus. Joonis kreeka vaasil VI sajandist e. m. a.

Suursugused kreeklased nimetasid oma valitsemist *aristokraatiaks*, mis tähendas «paremate võim», ennast aga nimetasid nad *aristokraatideks*.

**Majanduse arenemine Atikas.** Atika looduslikud tingimused soodustasid käsitöö ja kaubanduse kiiret arenemist. Lõuna-Atika mägedes algas hõbeda kaevandamine; *hõbedakaevandustes* töötasid orjad. Ateena akropolise ümber kerkisid terved tänavad, kus paiknesid töökojad. Ühtedes töökodades taoti relvi, teistes vormiti savist *amforasid*<sup>1</sup>, vaase ja muid nõusid; *juveliirid* valmistasid kul-

<sup>1</sup> Amfora — kahe kandme ja jalusega kitsakaelaline muistne savinõu.

last ja hõbedast peeneid ehteasju, kangrud kudusid villast riiet. Töökojad olid väikesed, igas töökojas töötas käsitöoline ise ja mõnikord kaks-kolm talle kuuluvat orja.

Atikas arenes kiiresti viinamarjakasvatus ja aiandus. Vein ja oliiviõli müüdi osalt Ateena kasvanud rahvastikule, osalt aga veeti Atikast välja.

Ateena lähedal asuvate lahtede rannikuile ehitati laod ja sadamad. Siin laaditi laevadele käsitöoliste tooteid, amforasid õli ja veiniga. Laevadelt laaditi maha Ateenasse toodud vilja, soola, villa, soolatud kala; viidi välja aheldatud orje, kes olid ostetud Kreeka teistest piirkondadest ja meretagustest maadest. Orjade arv Ateenas kasvas kiiresti.

VI sajandil e. m. a. hakati Ateenas müntima hõbemünte. Neil oli kujutatud jumalanna *Athéna* — linna kaitsja pea.

**Deemos.** Ateena rahvastik ei kasvanud mitte ainult orjade juurdevoolu, vaid ka deemose suurenemise arvel. Rahvaks ehk kreeka keeles *deemoseks* nimetati erinevalt aristokraatidest kogu ülejäänud vaba rahvastikku. Deemose enamiku moodustasid talupojad, käsitöölised, meremehed ja palgalised sulased; deemose hulgas olid ka rikkad — kaupmehed ja laevade omanikud. Kuid kogu deemosel, nii vaestel kui ka rikastel, ei olnud mingeid õigusi Atika valitsemisel. Need õigused olid ainult aristokraatidel.

---

Kuidas läks talupoegade maa aristokraatide omandusse? Missugune oli paljude laostunud talupoegade saatus? Milline oli valitsemine Ateenas VIII—VII sajandil e. m. a.? Millised Atika looduslikud tingimused soodustasid käsitöö ja kaubanduse arenemist? Kellest koosnes deemos Atikas? Milles seisis rikka ja suursuguse inimese erinevus Atikas?

### § 37. Deemose ja aristokraatide vaheline võitlus Atikas VII—VI sajandil e. m. a.

Deemose võit VI sajandi algul e. m. a. Atika deemos polnud aristokraatide valitsemisega sugugi rahul. Vaesed nõudsid võlgade tühistamist, maa äravõtmist aristokraatidelt ja selle jaotamist kõigi varatute vahel. Kaupmehed, laevade ja töökodade omanikud nõudsid, et neil lubataks osa võtta Ateena riigi valitsemisest. VI sajandi algul e. m. a. toimusid kogu Atikas verised heitlused deemose ja aristokraatide vahel. Aristokraadid kartsid,

et deemosega ühinevad ka orjad. Hirm läheneva rahvaülestõusu ees sundis aristokraatiat järeleandmisi tegema. 594. aastal e. m. a. viidi arhont *Sólóni* ettepanekul ellu *reformid* — muutused riigivalitsemises ja deemose olukorras.

**Võlaorjuse kaotamine.** Talupoegade võlad tühistati, võlakivid võeti põldudelt ära. Võlaorjusesse sattunud inimesed vabastati. Vabade ateenlaste muutmine orjadeks keelati ka tulevikus ära. Solon ise, kes oli ka tuntud kreeka luuletaja, kirjutas:

Paljud orjusesse müüdnud tõin ma Ateenasse tagasi...

Teised aga, kes siin häbistavas orjuses viibisid  
ja isandate tavade ees värisesisid, vabastasid.

**Reformid valitsemises.** Ateenas hakkas uuesti kokku tulema *rahvakoosolek*. Rahvakoosolek otsustas tähtsaid riiklikke asju, valis arhondid, Ateena riigikassat<sup>1</sup> valitsevad laekurid ja teised riigiametnikud. Rahvakoosolekust võisid osa võtta kõik Ateena kodanikud. Kuid ülejäänud osas olid nende õigused ja kohustused erinevad.

Sissetulekute alusel olid kodanikud jaotatud *nelja liiki*. Neljandasse liiki kuulusid *teedid* — kehvikud, kellel ei olnud võimalik endale relvastust osta; sõja ajal teenisid teedid kas meremeestena laevastikus või kergelt relvastatud sõjameestena. Neid ei valitud mitte mingitele ametikohtadele.

Kolmanda liigi moodustasid inimesed, kes võisid endale relvastust osta ja teenisid raskelt relvastatud jalaväes. Neid võidi valida kõigile ametikohtadele, välja arvatud arhondi oma; samuti ei võinud nad saada vanemate nõukogu liikmeiks.

Teise liigi moodustasid jõukad inimesed. Nemad teenisid ratsaväes ja pidid ilmuma sõjaväeteenistusse oma ratsahobusega.

Esimesse liiki kuulusid kõige rikkamad kodanikud. Sõjaväeteenistusest otsid nad end raha eest lahti: nad relvastasid sõjalaevu ja korraldasid rahvapidusid. Esimesse ja teise liiki kuulusid kodanikke võidi valida kõigile ametikohtadele.

*Pärast Soloni reforme ei olenenud Ateena kodaniku õigused enam ta päritolust, vaid ta varast. Peamist osa Ateena riigi valitsemises hakkasid etendama rikkad orjapidajad.*

**Ostrakism.** Kehvikud ei olnud reformidega rahul, sest nende peamine nõudmine — aristokraatide maa jaotamine kehvikute vahel — jäi teostamata. Aristokraadid aga ei olnud rahul sellega,

<sup>1</sup> Riigikassa — riigi rahalised ja muud vahendid.

et nüüd olid kõigil deemose hulka kuuluvatel rikastunud orjapidajatel niisamasugused õigused nagu neil. Aristokraadid taotlesid oma piiramatu võimu taastamist Ateenas.

Selleks et keegi ei saaks võimu enda kätte haarata, seati Ateenas VI sajandi lõpul e. m. a. sisse «killukohus» ehk kreeka keeles *ostrakism*. Kord aastas otsustas rahvakoosolek küsimuse, kas keegi ateenlastest riigi rahu ei ähvarda. Rahvakoosolekust osavõtjad kirjutasid savikillukestele selle nime, kes nende arvates oli riigile ohtlik. Inimene, kelle nimi esines savikillukestel kõige rohkem, pagendati Ateenast kümneks aastaks.

*Pärast pikaajalist ja ägedat võitlust aristokraatide vastu saavutas demos õiguse osa võtta riigi valitsemisest ja keelu muuta Ateena kodanikke orjadeks. Kuid teistest piirkondadest Atikasse toodud orjad olid endiselt oma valdajate täielikuks omandiks. Nende arv isegi märksa kasvas VI sajandil e. m. a.*

*Ateena riik oli orjanduslik riik.*

---

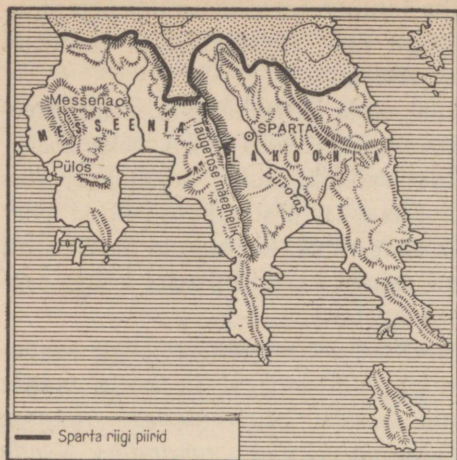
Miks viidi Soloni reformid ellu? Millised õigused olid erinevatesse liikidesse kuulunud kodanikel ja millised olid nende kohustused? Kellele kuulus peamine osa Ateena riigi valitsemises enne ja pärast Soloni reforme? Mis sundis ateenlasi ostrakismi sisse seadma? Mitu aastat on möödunud Soloni reformide ajast meie päevini?

### § 38. Sparta riigi tekkimine.

**Lakoonia ja Messeenia loodus.** Kagu-Peloponnesoses asub *Lakoonia* piirkond. Selle keskel asub Lakoonia org, mis on kolmest küljest ümbritsetud mägedega. Oru mererannik on tasane ja soine, sellepärast pole siin sobivaid lahtesid. See-eest on orus väga viljarikkad maad, head karjamaad, voolab jõgi. Samuti olid põlluharimiseks ja karjakasvatuseks soodsad looduslikud tingimused ka naaberorus — *Messeenias*. Mõlema oru muistse rahvastiku põhilisteks tegevusaladeks olid põlluharimine ja karjakasvatus.

**Klassid Spartas.** Üks kreeka hõimudest vallutas Lakoonia. Vallutajad asusid elama vihakandva kohaliku rahvastiku sekka ja ehitasid endale üksteise lähedale asulad. Suureks kasvades moodustasid asulad linna, mida nimetati *Spartaks*, vallutajaid aga hakati nimetama *spartalasteks*. Pärast pikaajalisi sõdu vallutasid spartalased ka Messeenia.

Vallutajad ja nende järeltulijad ei segunenud kohaliku rahvastikuga. Nad moodustasid Spartas orjapidajate klassi.



Sparta vana-ajal.

Spartalaste poolt alistatud rahvastiku järeltulijad olid orjad ja neid nimetati *helootideks*. Heloodid ja maa Spartas olid spartalaste ühisomandiks. Iga spartalane sai ühe maatüki ja mitu helooti, kes seda maad harisid.

**Valitsemine Spartas.** Heloote oli spartalastest mitu korda rohkem. Et säilitada oma võimu helootide üle, valisid spartalased riiki valitsust, sõjaväge, kohut.

Kogu võim Spartas kuulus spartalastele. Koosolekul valisid nad vanemate nõu-

kogu, mis koosnes 30 inimesest. Nõukogusse võidi valida ainult üle kuuekümne aasta vanad suursugused spartalased. Nõukogusse kuulusid ka kaks kuningat, kes sõja ajal sõjaväge juhatasid. Vanemate nõukogu arutas riiklikke asju, kutsus kokku kõigi spartalaste koosolekud ja esitas neile juba valmis otsused. Koosolek väljendas kisaga oma nõusolekut või rahulolematust vanemate ettepanekutega. Sellisel hääletamisel, ilma küsimusi arutamata, ei saanud koosolek valitsemises suurt osa etendada. *Tegelikult valitsesid riiki suursugused spartalased — vanemate nõukogu liikmed.*

**Spartalaste ja helootide vaheline võitlus.** Kõik meesspartalased, kes olid võimelised relva kandma, olid sõjamehed. Nad elasid ka rahu ajal nagu sõja olukorras: terved päevad veetsid nad sõjalaagrites, kus marsiti, joosti, visati oda ja tehti muid sõjalisi harjutusi. Helootide ülestõusu ärahoidmiseks tapsid spartalased salaja kõige tugevamad ja julgemad nende hulgast.

Heloodid püüdsid spartalaste rõhumisest vabaneda ja tõusid korduvalt üles. *Helootide ja spartalaste vaheline võitlus oli võitlus kahe lepitamatu klassi — orjade klassi ja orjapidajate klassi vahel.*

Üks helootide ülestõus toimus VII sajandil e. m. a. Messeenias. Vaprata väesalk sammus läbi kogu Messeenia, kutsudes kõiki heloote ülestõusu alustama. Vabaduse eest vapralt võitlevate ülestõusnute käest said nende vaenlased korduvalt lüüa, kuid siiski

võideti nad spartalaste poolt, kes olid kõik oma jõud kokku kogunud.

Osa heloote varjas end ligipääsmatul mäel. Spartalased ronisid öösel, äikese ajal, helootidele märkamatuult mäe otsa. Välgulöövide valgusel algas ebavõrdne lahing. Ümberpiiratud heloodid võitlesid niivõrd mehiselt, et spartalased nõustusid neid läbi laskma, kui nad Messeeniast lahkuvad.

Nii vabanes tänu kangelaslikule võitlusele osa heloote orjusest, kuid oli sunnitud oma kodumaalt lahkuma.

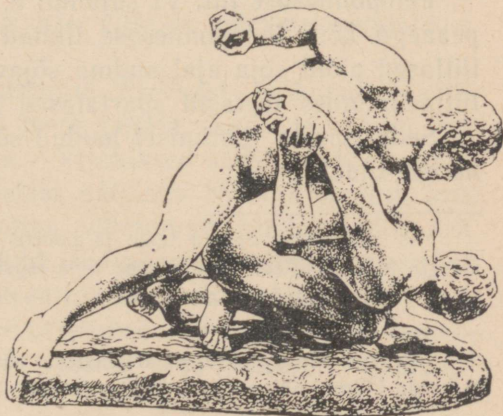
Milliseid tegevusalasid Lakoonia looduslikud tingimused soodustasid? Misugused olid peamised klassid Spartas? Milles väljendus klassivõitlus Spartas? Kelle huve kaitses riik Spartas? Kes valitses Spartat?

### § 39. Spartalaste kasvatus. Sparta sõjavägi.

**Sparta kasvatus.** Sparta noormehi valmistati juba varasest lapsepõlvest ette halastamatuks võitluseks helootide vastu, neist kasvatati tulevasi sõjamehi, kes on oma orjapidajate klassi ustavad kaitsjad.

Spartalaste vastsündinud lapsi vaatasid üle vanemad. Nõrgad või haiged lapsed visati mäekuristikku, ellu jäeti aga tugevad. Seitsme-aastaselt asusid poisid koolidesse elama. Nad magasid pilliroost aluspõhul, mis oli nende enda korjatud. Aasta läbi käisid nad palja jalu, lihtsas riietuses. Nad õppisid relvade käsitsemist, maadlesid, võimlesid, tegelesid gümnastikaga. *Gümnastikaks* nimetati kreeka keeles kehali harjutusi, koole aga nimetati *gümnaasiumideks*.

Lapsed ja noored inimesed pidid vastuvaidlematult vanemate inimeste sõna kuulma. Kreeklased heitsid nalja, et pigem võib kuulda kivikujude häält kui Sparta poiste häält. Poisid võisid ainult siis rääkida, kui nad selleks luba said; sealjuures



Maadlejad. Koopia kreeka kujust, mis on pärit III sajandist e. m. a.

pidid nad rääkima lühidalt ja täpselt. Lühidat ja selget kõnet nimetatakse *lakooniliseks*, s. o. selliseks, nagu see oli Lakoonias. Nii näiteks ütles üks spartalanna oma poega sõtta saates: «Kilbiga või kilbil.» Spartas peeti kilbi kaotamist häbiks, võitluses kangelaslikult langenud sõjamehe laip aga toodi koju kilbil.

Noormeeste julmuse kasvatamiseks tehti neile ülesandeks jälitada spartalaste silmis ohtlikke heloote ja neid tappa.

Niisuguse kasvatus tulemusel olid spartalased tugevad, julged ja vastupidavad, kuid väga julmad ja toored inimesed, kes oskasid vaevalt lugeda ja kirjutada <sup>1</sup>.

**Sparta sõjavägi.** Kõik spartalased olid hästi relvastatud. Neil olid kiivrid, soomusrüüd, suured ümmargused kilbid, odad ja raudmõõgad. Raskelt relvastatud jalavägi moodustas Sparta sõjaväe peamise jõu. Lahingus rivistusid jalaväelased tihedasse mitmerealise koondriviisse; sellist jalaväerivi nimetati *faalanksiks*. Sparta faalanks sammus flöödihelide ja koorilaulude saatel sirgete ridadena vaenlase peale; paistis, nagu liiguks kokkulükatud kilpide müür, ajades pikki odasid ette. Faalanksi löök tõi tavaliselt Sparta sõjaväele võidu teiste Kreeka linnade sõjavägede ja halvasti relvastatud ülestõusnud helootide hulkade üle.

Spartalased olid niivõrd kindlad oma sõjaväe üleolekus naabrite sõjaväest, et nad ei ehitanud Sparta ümber kindlusemüüre. Nad ütlesid, et linna julgeolek ei olene kindlusemüüridest, vaid tema kodanike mehisusest.

**Peloponnesose liit.** VI sajandil e. m. a. sundis Sparta jõu abil peaaegu kõik Peloponnesose linnad temaga liitu astuma. Ühed liitlased pidid sõja ajal andma sõjaväe, teised sõjalaevad. Kõigis liitlaslinnades toetasid spartalased aristokraatide võimu.

Seda Sparta juhtimisel loodud sõjalist liitu nimetati *Peloponnesose* liiduks.

---

Mis moodustas Sparta laste ja noorte inimeste kasvatamise peamise eesmärgi? Miks kohtlesid spartalased oma lapsi karmilt? Miks oli Sparta sõjavägi kõige parem sõjavägi Vana-Kreekas?

---

<sup>1</sup> Praegu nimetatakse «spartalasteks» tugevaid ja karastatud inimesi, kes ei karda külma, nälga ega mingit viletsust.

## § 40. Kreeka kolooniate tekkimine Vahemere ja Musta mere rannikul.

**Kreeka linnriigid.** VIII—VI sajandil e. m. a. tekkisid Kreekas peaaegu igal saarel, igas orus iseseisvad riigid. Nad koosnesid tavaliselt ühest kindlustatud linnast ja seda ümbritsevatest küladest. Niisuguseid riike nimetatakse *linnriikideks*. Kõige suuremate linnriikide hulka kuulusid Ateena ja Sparta.

Sobivate meresadamate lähedal asuvates linnades arenes käsitöö ja kaubandus. Siin saavutas demos sageli osavõtu riigi valitsemisest. Kuid paljudes linnades hoidsid aristokraadid võimu enda käes.

Oma valmis näitas kuulus kreeka luuletaja — talupoeg *Hesiodos* ülemkihi kõikvõimsust ja kehvikute rasket olukorda; rikast aristokraati kujutas ta kullina, kehvikut aga ööbikuna.

Vaat mida ütles kirjusilmalisele ööbikule kord kull, kes oli haaranud ta küünte vahele ja kandis pilvekõrgustesse:  
«Mis sa, vilets, piiksud? Olen ju sinust hoopis tugevam...  
Võin su lõunaks ära süüa või vabadasse lasta.  
Ei ole mõistust sellel, kes püüab tugevamaga jõudu proovida,  
ta ei võida teda, suurendab vaid oma alandust uue hädaga.»

**Kolooniate tekkimise põhjused.** VIII—VI sajandil e. m. a. tekkisid paljud kreeka *kolooniad*<sup>1</sup> väljaspool Kreeka piire — Vahemere ja Musta mere rannikul.

Kreeka linnad rajasid teistes maades oma kodanikele asulaid, et seal oma tooteid müüa ning orje, vilja ja muid neile vajalikke kaupu osta.

Paljud kreeklased olid sunnitud Kreekast lahkuma. Maata jäänud kehvikud lootsid seda mere tagant saada ja rõhumisest vabaneda. Hesiodos kirjutas: «...kreeklased sõitsid ära, et vabaneda võlgadest ja pääseda õelast näljast.» Neist linnadest, kus demos oli võitnud, pidid kõige vihatumad aristokraadid ära sõitma. Kui võitjaks jäi ülemkiht, siis põgenesid Kreekast paljud kehvikud, päästes end aristokraatide kättemaksu eest.

**Kreeka kolooniad.** Teistesse maadesse elama asudes ei eemaldunud kreeklased merest, vaid rajasid oma kolooniad sobivate

<sup>1</sup> Siin tähendab «koloonia» teiselt maalt pärinevate inimeste asulat. Ei fohi segi ajada seda tähendust sõna «koloonia» teise tähendusega — kapitalistliku riigi poolt haaratud maaga.

merelahtede lähedale. Üks vana-aja kirjanik ütles, et kreeklased oma kolooniates istusid mere ääres nagu konnad tiigi ääres.

Kreeklased haarasid rannikul maad, rajasid viinamarjavälju, oliivi- ja puuviljaaedu, kündsid üles põlde, karjatasid loomi; merel ja jõesuudmeis püüdsid nad kalu. Kolooniates tekkisid käsitöökojad, arenes elav kaubandus. Kreeklased muutsid kohalikud elanikud orjadeks, kes pidid tegema kõige raskemat tööd. Kohalikud hõimud elasid ürgkogukondliku korra tingimustes ega olnud omavahel ühenduses, sellepärast ei saanud nad harilikult kreeklastele tugevat vastupanu avaldada.

Oma kolooniad ümbritsesid kreeklased kindlusemüüridega. Paljud kolooniad muutusid suurteks linnadeks. Peaaegu iga kreeka koloonia oli iseseisev orjanduslik riik, kellel oli oma sõjavägi ja kes müntis oma raha. Suurim kreeka linn Vahemere rannikul — *Sürakuusa* — ei jäänud oma suuruselt Kreeka suurtest linnadest maha.

**Kreeklased Musta mere põhjarannikul.** VI—V sajandil e. m. a. tekkisid kreeka linnad *Musta mere põhjarannikul*. Siin oli üheks vanimaks kreeka linnaks *Pantikapaion*. Ta asus künkal *Bosporuse* väina ligidal, mis ühendab Musta merd Aasovi merega. Künka tipul kerkisid akropolise müürid ja tornid. Akropolises seisis jumal Apolloni tempel. Künkaveerudel asusid linnaelanike majad ja õued ning vilja säilitamiseks vajalikud augud. Pantikapaionist ostsid ateenlased poole neile vajalikust viljast. Kreekast toodi siia käsitöötooteid, veini ja oliiviõli.

*V sajandil e. m. a. asusid kreeka asulad piki mererannikut Hispaaniast kuni Kaukaasiani.* Nende asulate tekkimine soodustas kaubanduse elavnemist Vahemerel ja Mustal merel, samuti käsitöö ja kaubanduse arenemist Kreekas endas.

(Joonis 7. Arheoloogilised väljakaevamised Pantikapaioni linna kohal 1956. aastal. On välja kaevatud muistse linna ala. Tööline istub maja varemetsel, mis on pärit VI sajandist e. m. a. Temast paremal on kaev I sajandist e. m. a., töölise selja taga asub suurtest kividest laotud bassein. Vasakul — veiniköögi jäänused II—III sajandist m. a. j. Eemal asuvad tänapäeva Kertši linna majad.)

---

Mida nimetatakse linnriigiks? Mis põhjusel tekkisid kreeka kolooniad? Näidake kaardil mererannikud, kus kreeka kolooniad asusid. Missugust kaubandust arendas Pantikapaion Kreekaga? Milline tähtsus oli kolooniate tekkimisel Kreeka majandusele?

## § 41. Sküüdid Musta mere ääres.

Sküütide tegevus ja igapäevane elu. VIII sajandil e. m. a. asusid Musta mere põhjarannikule sküütide hõimud.

Enamik sküüte olid nomaadid. Nende elamuteks olid määratu suurte ratastega vankrid. Vankritele olid üles seatud villtelgid. Kui sküüdid ühest kohast teise rändasid, sõitsid naised ja lapsed vankritel. Mehed sõitsid ratsahobustel, ajades looma- ja hobusekarju, mis oli nende peamiseks rikkuseks. Nad sõid peamiselt liha ja juustu ning jõid kumõssi — jooki hapendatud märepiimast.



Sküüdid. Kaks sküüti vestlevad; üks sküüt tõmbab vibunööri pingule. Sküüdid-nomaadid kannavad nahkpükse ja kitsaste varrukatega pealiskuubi. Kujutus kuldvaasil, mis leiti hauakambris Pantikapaioni lähedal.

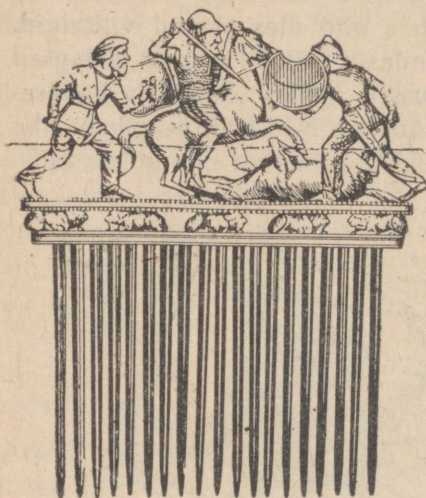
Mõned sküütide hõimud tegeesid põlluharimisega ja elasid paikselt.

**Sküütide ülemkiht.** Sküüdid rändasid tervete sugukondadena. Sugukonda valitsesid vanemad. Sküütide vahel polnud enam võrdsust. Nende hulgast eraldus ülemkiht, kes valdas suuri hobuse- ja loomakarju. Suursugustest perekondadest pärinevad juhid juhtisid sküütide hõime. Kõige tugevamad hõimud sundisid oma naaberhõime andamit maksma.

Kui juht suri, tapsid sküüdid ta naise, mitu orja ja palju hobuseid ning matsid need koos juhiga. Hauda pandi relvi, kuld- ja hõbenõusid, rohkearvuliselt ehteasju. Hauale kuhjati tohutu muldküngas — kurgaan.

Arheoloogid on lahti kaevanud palju kurgaane ja leidnud sealt sküütide asju. Relvadel ja teistel asjadel vermisisid ja nikerdasid

sküüdi kunstnikud joonistusi. Eriti armastasid sküüdid kujutada metsloomi ja linde. Loomutruult ja elavalt andsid nad edasi nii põdra kiiret jooksu kui ka kiskjanokaga kotkapea uhket hoiakut ja pantri hüpet, samuti sikku rebiva pantri raevu.



Võitlevate sküütide kujutisega kuld-kamm. Keskmise sküüt on kreeka kiivris, vasakpoolne hobas mõõka käes. Kamm on leitud suursuguse sküüdi hauast.

**Sküütide ja kreeklaste vahelised suhted.** Kreeklaste ja suursuguste sküütide vahel arenes kaubandus. Sküütide juhid ostsid kreeklastelt veini, õli ja riidet; kreeka kolooniates valmistati suursugustele sküütidele ehtasju, vaase, relvi, hobuseriistu, lõigati esemeile sküütide lemmikmustreid ja -jooniseid. Vahetuseks selle vastu said kreeklased vilja, loomi, villa, nahka ja sküütide poolt vangi võetud orje. Kreeklaste ostetud orjad ei töötanud mitte ainult kolooniates; paljud neist saadeti müügiks Kreekasse. Kaubandusest rikastusid kreeka kaupmehed ja sküütide ülemkiht.

V sajandi algul e. m. a. tekkis *Ida-Krimmis* riik, mis ühendas mitu kreeka linna ja kohalikud hõimud. Seda nimetati *Bosporose riigiks*; selle pealinnaks oli Pantikapaion. Bosporose riigis valitsesid orjapidajad — kreeklased ja sküütide ülemkiht. Nad ühinesid selleks, et kohalikku rahvastikku oma võimule allutada.

Näidake kaardil, kus elasid sküüdid. Millised olid rändsküütide tegevusalad, elamud ja toit? Kuidas saadi arheoloogilistest väljakaevamistest teada, et sküütidel eraldus ülemkiht? Kuidas tõestavad seda lk-l 97 ja 98 toodud joonised? Millised olid Bosporose riigi tekkimise põhjused?

#### Küsimused VII peatüki kordamiseks.

Näidake kaardil, kus elasid kreeklased IX sajandil e. m. a. ja kus V sajandil e. m. a. Kuidas muutus kreeklaste majandus VIII–VI sajandil e. m. a.? Kuidas muutus valitsemine Kreekas VIII–VI sajandil e. m. a.? Miks tekkisid Spartas ja Ateenas riigid? Missugune võitlus toimus Kreeka linnriikides? Millised suhted valitsesid kreeklaste — kolooniate elanike — ja kohaliku rahvastiku vahel?

## KREEKA-PÄRSIA SÕJAD JA ORJUSE ARENEMINE KREEKAS.

## § 42. Kreeka-Pärsia sõdade algus.

Dareiose sõjaretk sküütide vastu. VI sajandi lõpul e. m. a. alistas võimas Pärsia kreeka linnad Väike-Aasias ja mõnedel Egeuse mere saartel. Pärsia sõjavägi läks kuningas Dareios I juhtimisel üle Balkani poolsaarele ja vallutas Egeuse mere põhjarranniku. Seejärel tungis sõjavägi sküütide maa-aladele.

Sküüdid vältisid lahingut pärslastega ja läksid ikka kaugemale steppidesse, ajades allikad ja kaevud kinni. Dareios arvas, et sküüdid teda kardavad, ja saatis nende juurde käskjalad, nõudes, et sküüdid teda oma isandaks tunnistaksid. Sküüdid saatsid Dareiosele vastuseks linnu, hiire, konna ja viis noolt. Sellega tahtsid nad öelda, et kui pärslased ei oska lennata nagu linnud, ennast urgastesse peita nagu hiired ja varjata end vees nagu konnad, siis tabavad neid kõikjal sküütide nooled.

Pärslased olid raskest sõjaretkest kurnatud, neil ei jätkunud vett ega toiduaineid. Dareios oli sunnitud taganema. Sküüdid tungisid pärslastele alatasa kallale. Dareios kaotas suurema osa voorist, jättis haiged ning nõrgad maha ja pääses vaevu sõjaväe riismetega sküütide steppidest minema.

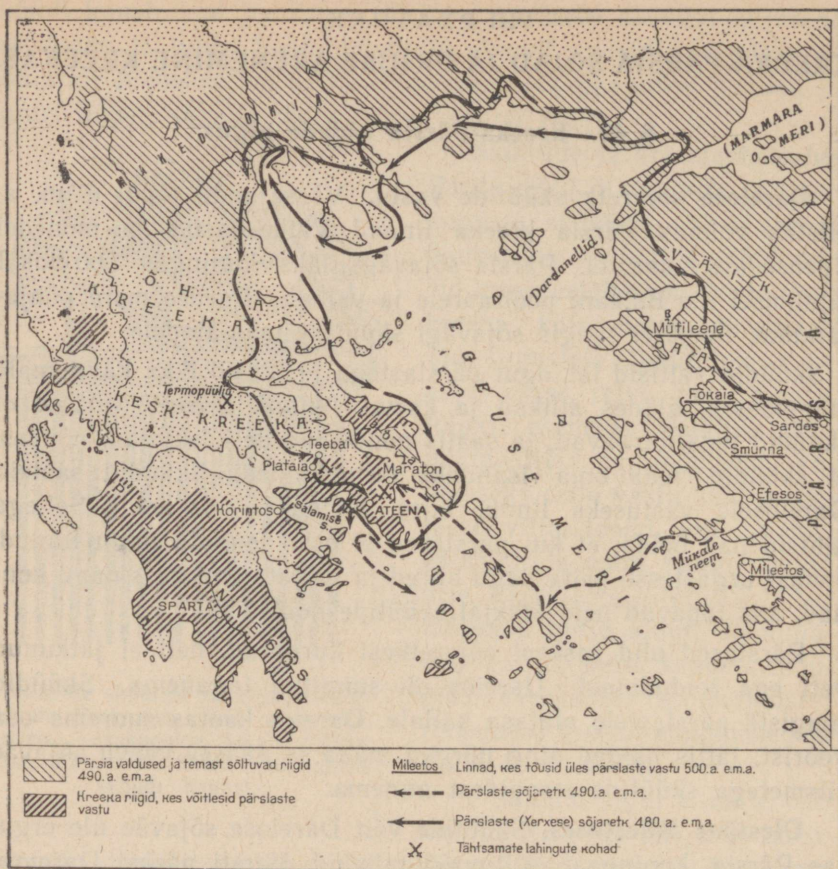
**Ülestõus Mileetoses.** Sküütide võit Dareiose sõjaväe üle ergutas Pärsia kuningast sõltuvaid rahvaid. Varsti pärast Dareiose ebaõnnestunud sõjaretke sküütide vastu tõusis pärslaste vastu üles *Mileetose* ja teiste Väike-Aasia kreeka linnade rahvastik. *Ateenlased* abistasid ülestõusnuid.

Pärslased surusid ülestõusu julmalt maha, Mileetose tegid nad maatasa, elanikud aga müüsid orjusesse.

Dareios taotles kogu Kreeka valitsemist. Ateena abi ülestõusnud Mileetosele oli Dareiosele ettekäändeks Kreekale kallaletungimiseks.

**Maratoni lahing. 490. aastal e. m. a.** läbis Pärsia sõjavägi laevadel Egeuse mere. Ta maabus Atikas, *Maratoni tasandikul*, kõigest mõnekümne kilomeetri kaugusel Ateenast.

Ateena sõjavägi kogunes kiiresti ja sammus oma *strateegide* — väejuhtide — juhtimisel Maratoni tasandiku suunas. Kõigest Kreeka linnadest saatis ainult üks väike linn *Platáia* ühe sõjaväe-



Kreeka-Pärslaste sõjad V sajandil e. m. a.

üksuse ateenlastele abiks. Strateegid määrasid endi hulgast sõjaväe juhatajaks kõige kogenuma — *Miltiades*.

Mereranniku lähedal rivistus Pärslaste sõjavägi; keskkohas asusid parimad sõjaväeüksused, ülejäänud asusid tiibadel. Kreeklasi oli pärslastest vähem. Miltiades käskis ateenlastel rivistuda faalanksiina ja koondada peajõud faalanksi tiibadele. Miltiades märguandel hakkasid ateenlased lahingulaulu saatel sirgete ridadena vaenlase poole liikuma, seejärel tungisid nad noolterahest hoolimata kiiresti pärslastele kallale. Julgust ja jõudu andis neile teadmine, et nad võitlevad kodumaa ja sõltumatuse eest, emade, naiste ja laste elu eest.

Pärslaste eliitväed murdsid ateenlaste faalanksi nõrga keskosala läbi ja pühisid juba võitu. Kuid sel ajal löid kreeka faalanksi tugevad tiivad nende vastas seisvad Pärsia sõjaväeüksused tagasi. Seejärel ründasid ateenlased kahest küljest vaenlase eliitüksusi. Pärsilased ei pidanud ateenlaste pealetungile vastu, põgenesid oma laevadele ja lahkusid Kreeka rannikult.

**Kreeklaste ettevalmistus kaitseks.** Kreeklased mõistsid, et sõda pärslastega pole lõppenud. Ateenlane *Themistokles* veenis rahvaüksust, et ainult tugev sõjalaevastik on suuteline Ateenat pärslaste vastu kaitsma. Tema ettepanekul ehitasid ateenlased palju sõjalaevu.

Kreeklaste sõjalaevad ei vajunud sügavale vette ning liuglesid kergelt kaljude ja madalike vahel. Nad liikusid purjete ja aerude abil. Laevadel oli kummalgi parda kolm aerurida. Sellest tulenes nende nimetus *trierid*. Ühe aeruga sõudis mitu inimest. Laevanina oli vee tasemel kaetud pronksi või rauaga. Sellega võis triier nagu taraaniga vaenlase laeva parda purustada.

---

Milline tähtsus oli sküütide võidul Pärsia sõjaväe üle? Mis oli Pärsia sõjaväe poolt Kreeka vastu ette võetud sõjaretke peamine põhjus? Mis ettekäändel alustas Dareios sõda? Mitu aastat möödus Babüloonia vallutamisest pärslaste poolt kuni Maratoni lahinguni? Kellest koosnes Kreeka sõjavägi ja kuidas oli ta relvastatud? Miks võitlesid ateenlased pärslaste vastu nii mehiselt?

### § 43. Xerxese sõjaväe sissetung Kreekasse.

**Pärslaste sissetung Kreekasse. 480. aastal e. m. a.** astus Pärsia kuninga tohutu sõjavägi uuesti Kreeka vastu välja. Selleks ajaks oli Dareios I surnud. Sõjaväe eesotsas seisis tema poeg *Xerxes*, kes pärast isa surma troonile astus. Peale pärslaste olid Xerxese sõjaväes veel Pärsia kuningast sõltuvate maade sõjamehed: assüürlased, egiptlased, indiaalsed, babüloonlased, Väike-Aasia kreeklased. Vastumeelselt läksid nad Pärsia kuningale Kreekat vallutama.

Balkani poolsaarele siirdunud Xerxese sõjavägi liikus piki mererannikut. Pärslaste laevastik sõitis ranna ääres ja varustas sõjaväge toiduainetega. Pärsia laevastikus olid suured, rasked laevad, mis olid kohandatud sõitudeks avamerel.

Kreeka linnad saatsid Põhja-Kreekasse pärslaste peatamiseks väikesed sõjaväeüksused. Spartalased saatsid ainult kolmsada sõjameest eesotsas kuningas *Leónidasega*. Kreeklaste ühendatud

sõjaväeüksus Leonidase juhtimisel võttis enda alla Termopüülide kitsaste, tõkestades pärslastele tee Põhja-Kreekast Kesk-Kreekasse.

Xerxes saatis Leonidase juurde saadikud nõudmisega relvad maha panna ja need pärslastele üle anda. Seepeale vastas Leonidas Xerxesele lakooniliselt: «Tule ja võta.»

**Lahing Termopüülide juures.** Kaks päeva ründasid pärslased lakkamatult väikesearvulist kreeklaste sõjaväeüksust, kes oli enda valdusse võtnud Termopüülide kitsaste; pärslaste väepealikud ajasid oma vägesid piitsahoopidega lahingusse. Kreeklased löid kõik rünnakud tagasi, hoides Termopüülide kitsasteed enda käes. Kuid öösel viis üks reetur pärslased kõrvalraja kaudu üle mägede. Kui Leonidas nägi, et vaenlane piirab kreeklased ümber, käskis ta kõigil peale spartalaste taganeda. Spartalased langesid eba-võrdses lahingus, kuid pidasid pärslased kinni ja võimaldasid teistel kreeklastel ära minna.

Hiljem püstitati lahingu kohal Leonidasele ja tema sõjameesetele lövi kujuga mälestussammas, millele oli kirjutatud:

Rändur, teata spartalastele meie surmast.

Siin me puhkame hauas, olles ausalt täitnud seadust.

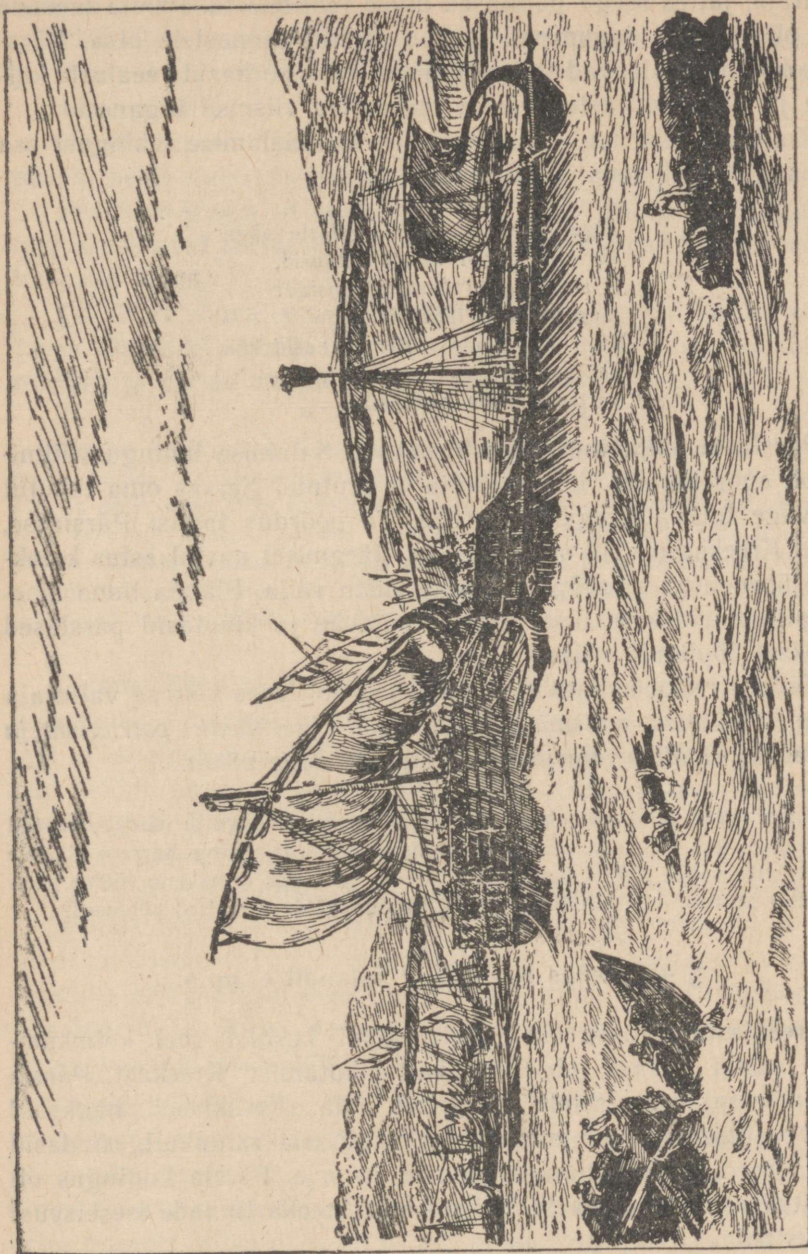
Pärslased hõivasid Kesk-Kreeka ja vallutasid Ateena. Kõik Ateena mehed astusid kas sõjaväkke või laevastikku. Naised, raugad, lapsed ja orjad viidi naabruses asuvale *Salamise* saarele laevastiku kaitse alla. Laevadelt ja saarelt nägid ateenlased, kuidas pärslaste poolt süüdatud kodulinn lõomas.

**Salamise lahing.** Kreeklaste ühendatud laevastik seisis *Salamise väinas*. Kitsas väin, kus kreeklastele olid hästi teada madalikud ja veedalused kaljud, oli parim koht lahingu pidamiseks Pärslaste laevastiku vastu.

Pärslaste laevastik sõitis väina. Suurnike poolt ümbritsetud Xerxes jälgis Atika kõrgelt rannikult pärslaste ja kreeklaste laevade lähenemist. Ta oli oma rohkearvulise laevastiku võidus kindel.

Teiselt rannikult vaatasid algavat lahingut ateenlased: raugad, lapsed ja naised. Kreeka meremehed otsustasid kas võita või surra, sest nende taganemise puhul oleksid kreeklaste perekonnad pärslastele saagiks langenud.

Kreeka laevad ründasid pärslasi. Liikuvad kreeka trieerid purustasid vaenlase laevadel aerud, laevaninadega aga pardad.



Salamise lahing. Kreeka trieer purustab laevaninaga pärslaste laeva parda. Esiplaanil (vasakul) on uppuv laev, paremal veepealne kajju. Eemal asuvad kokkukuhjunud Pärsia laevad.

Kreeklastel läks korda uputada laev, millel viibis Pärsia laevastiku juhataja, jättes seega pärslased ühtse juhtimiseta. Pärsia laevade rivi oli rikutud, tagumised laevad sõitsid esimestele otsa. Pärslaste kohmakad laevad sattusid madalikele, pörkasid veealuste kaljude ja üksteise vastu. Pärsia laevastiku riismed taganesid.

Kuulus kreeka luuletaja *Aischülos*, kes Salamise lahingust osa võttis, kirjeldab seda järgmiselt:

Algul seisis kindlalt pärslaste vägi;  
kui aga laevad väinas kuhjusid,  
ei saanud nad üksteist abistada  
ning vasksete laevaninadega  
purustasid omi — siis hukkusid kõik...  
Ja laevade rusud, surnute veri —  
varjasid sileda merepinna.

**Pärslaste väljakihutamine Kreekast.** Salamise lahingu võitmisel oli suur tähtsus. Laevastikuta ei suutnud Xerxes oma tohutut sõjaväge toiduainetega varustada. Ta pöördus tagasi Pärsiasse, jättes Kreekasse vaid osa sõjamehi. Järgmisel aastal astus kreeklaste ühendatud sõjavägi pärslaste vastu välja. Plataia linna lähedal purustasid kreeklased Pärsia sõjaväe ja kihutasid pärslased Kreekast lõplikult välja.

Väike Kreeka kaitses oma vabadust võitluses võimsa vallutaja vastu. *Kodumaa kaitsmiseks ühinenud kreeklaste patriotism ja nende hea sõjaline ettevalmistus tagasid neile võidu.*

---

Milles seisis pärslaste tohutu sõjaväe nõrkus? Nimetage ja näidake kaardil need kohad, kus toimusid peamised lahingud kreeklaste ning Xerxese sõjaväe ja laevastiku vahel. Millist osa etendas Kreeka laevastik kreeklaste võidus pärslaste üle? Millised olid pärslaste üle saavutatud võidu peamised põhjused?

#### § 44. Orjus Kreekas V sajandil e. m. a.

**Kreeklaste võit.** Kreeka-Pärsia sõjad kestsid veel kolmkümmend aastat pärast pärslaste väljakihutamist Kreekast. Pärsia laevastik sai kreeklastelt korduvalt lüüa. Kreeklased hakkasid merel valitsema. Nad maabusid Väike-Aasia rannikul, ründasid linnu, haarasid kallihinnalisi kaupu ja orje. Pärsia kuningas oli sunnitud rahu sõlmima ja Väike-Aasia kreeka linnade iseseisvust tunnustama.

**Orjuse allikad ja orjakauplemine.** Sõjad andsid kreeklastele palju orje. Orjadeks muudeti vangi langenud sõjamehed ja vaen-

lase maalt toodud mehed, naised ja lapsed. Peale sõdade olid olemas ka teised *orjuseallikad*.

*Piraadid* — mereröövlid — ründasid kiirlaevadel kaubalaevu ja muutsid orjadeks kõik laevalolijad; nad varastasid inimesi ka rannikualadelt.

Orjade lapsed sündisid orjadena; naisorja laps kuulus sündimisest peale naisorja omanikule.

Peaaegu kõigis Kreeka linnades olid orjaturud. Palju orje tõid kreeklased turule kolooniatest, kus orje omandati vahetuseks kaupade vastu.

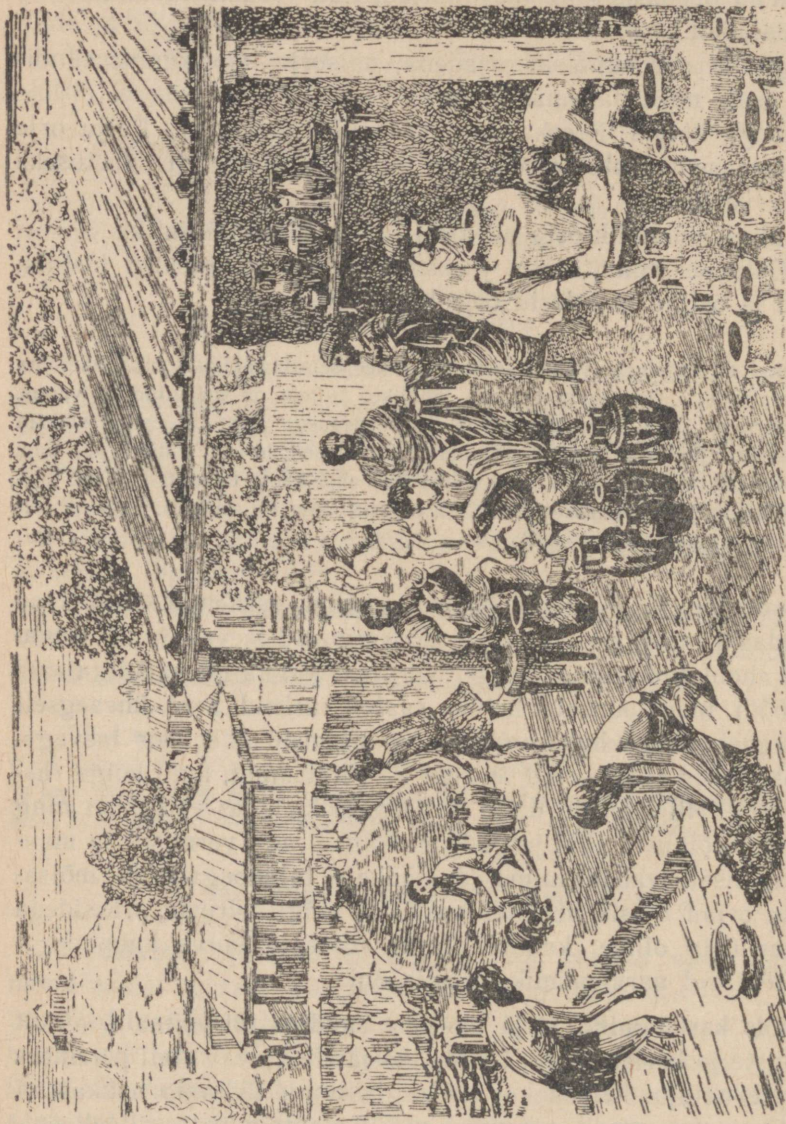
Turul oli võimalik osta nii mehi, naisi, alaealisi kui ka väikesi lapsi. Ostmisel sunniti orje jooksuma, hüppama, raskusi tõstma; müüjad ja ostjad kauplesid orja hinna üle.

(Joonis 8. Orjaturg Vana-Kreekas. Keskel seisab müügiks väljapanduna noor ahelates ori. Tema rinnal ripub tahvlike, millele on märgitud ta vanus, kust ta pärit on ja mida ta teha oskab. Ta on peaaegu alasti, et ostjad võiksid teda vaadelda ja tema lihaseid proovida. Kõrval seisab orja müüja, kes oma «kaupa» kiidab. Vasakul neist tirib müüja ühe ema käest ta müüdnud last. Esiplaanil (paremal) tassib müüja tütarlast, et teda ostjatele näidata. Vasakul seisavad uhketes mantlites orjapidajad.)

**Orjade töö.** Orjad tegid Kreekas kõige raskemat tööd. Nad kaevandasid maaki ja marmorit. Galeeriorjad laevadel olid laevateki all aheldatud pinkide külge. Nii öösel kui ka päeval liigutasid nad flöödi monotoonsete helide saatel raskeid aere üheaegselt edasi-tagasi. Laeva hukkumise korral uppusid nad koos laevaga.

Töökodades pidid orjad tegema küll lihtsamat, kuid kõige raskemat tööd. Nii kandsid orjad pottsepatöökodades vett, savi ning kütteinnet, sõtkusid savi jalgadega. Nõusid aga vormisid ja maalisisid tavaliselt vabad inimesed. Jõukate talupoegade ja mõisaomanike orjad ajasid veskites veskikivi ringi, surusid pressidega viinamarju ja oliive, kandsid turule raskeid korve kaupadega. Orjad töötasid varahommikust hilisööni.

**Orjade karistamine.** Orja töötama sundida oli võimalik ainult ähvarduste ja karistustega. Nende töö järele valvas alati peremees või järelevaataja. Niipea kui ori aeglasemalt töötama hakkas, et hinge tõmmata, sundis peremees või ülevaataja teda piitsahoopidega tagant; piitsa otsa oli sageli õmmeldud tükk seatina. Ainult vähestel orjadel polnud õlgadel ja seljal piitsahoopidest tekkinud arme. Paljud orjad surid peksmise ja üle jõu käiva töö tagajärjel.



Pottsepatöökoda Ateenas V sajandil. Vasakul sõtkuvad orjad savi. Paremal keerab ori pottsepaketra, millel pottsepp nõu vormib. Kunstnikud värvivad amforasid kirjuks ja katavad neid lakiga. Oue nurgas asub ümmargune ahi nõude põletamiseks. Aia taga suitseb üks paljude naabertöökodade ahjustest.

Kaasaegne kirjeldas orja piinamist peremehe poolt järgmiselt: «Löö piitsaga, kägista, pigista, põleta, vääna liigeseid, võid valada ninasõrmetesse äädikat, panna telliseid kõhu peale, võid kõike teha.»

**Orjade võitlus orjapidajate vastu.** Kus aga orjad iganes võisid, maksid nad oma peremeestele kätte ja tekitasid neile kahju: purustasid tööriistu, vigastasid loomi, rikkusid külve, püüdsid töötada võimalikult halvasti. Orjad jooksid tihti peremeeste juurest mine-ma, kuigi nad teadsid, et kinnipüüdmise korral ootab neid piina-mine. Tihti peale esines orjapidajate tapmist orjade poolt ja orjade ülestõuse.

Lõuna-Peloponnesoses toimunud tugeva maavärisemise ajal sööstsid heloodid kõikjalt Spartasse. Heloodid lootsid spartalastele ootamatult kallale tungida ja nendega arveid õiendada. Kuigi spartalased jõudsid koguneda ja kallaletungi tagasi lüüa, levis ülestõus siiski kogu Spartas. Ülestõus võttis sellise ähvardava ulatuse, et spartalased olid sunnitud abi paluma mitte üksnes oma Peloponnesose liitlastelt, vaid ka ateenlastelt. Sparta kahvatu ja kohkunud saadik palus «jumalate nimel» Ateena rahvakoosolekut anda Spartale abi. Ehkki ateenlaste ja spartalaste vahel valit-sid vaenulikud suhted, saatis rahvakoosolek tugeva sõjaväeüksuse ülestõusnute vastu. Ülestõus kestis 10 aastat; osa heloote saavutas vabanemise.

*Äge võitlus orjade klassi ja orjapidajate klassi vahel toimus kogu Kreekas. See oli klassivõitlus.*

---

Millised olid orjuseallikad Vana-Kreekas? Missuguseid töid pidid orjad tegema? Jutustage, mis on kujutatud pildil «Orjaturg». Miks ei võinud orja-pidajad orjadele kallihinnalisi tööriistu usaldada? Kuidas võitlesid orjad orja-pidajate vastu?

## § 45. Ateena tõus.

**Ateena mereliit.** Pärsia vastu peetud sõja ajal sõlmisid paljud mereäärsed Kreeka linnad omavahel liidu. Neil oli ühine sõjalae-vastik. Iga liitlane pidi ehitama ja relvastama teatud arvu laevu ja tasuma kindla rahasumma liidukassasse.

Kõige tugevam liitlastest oli Ateena riik. Ateena strateegid juhatasid kogu liidu laevastikku ja sõjaväge; seda liitu hakati nimetama *Ateena mereliiduks*.

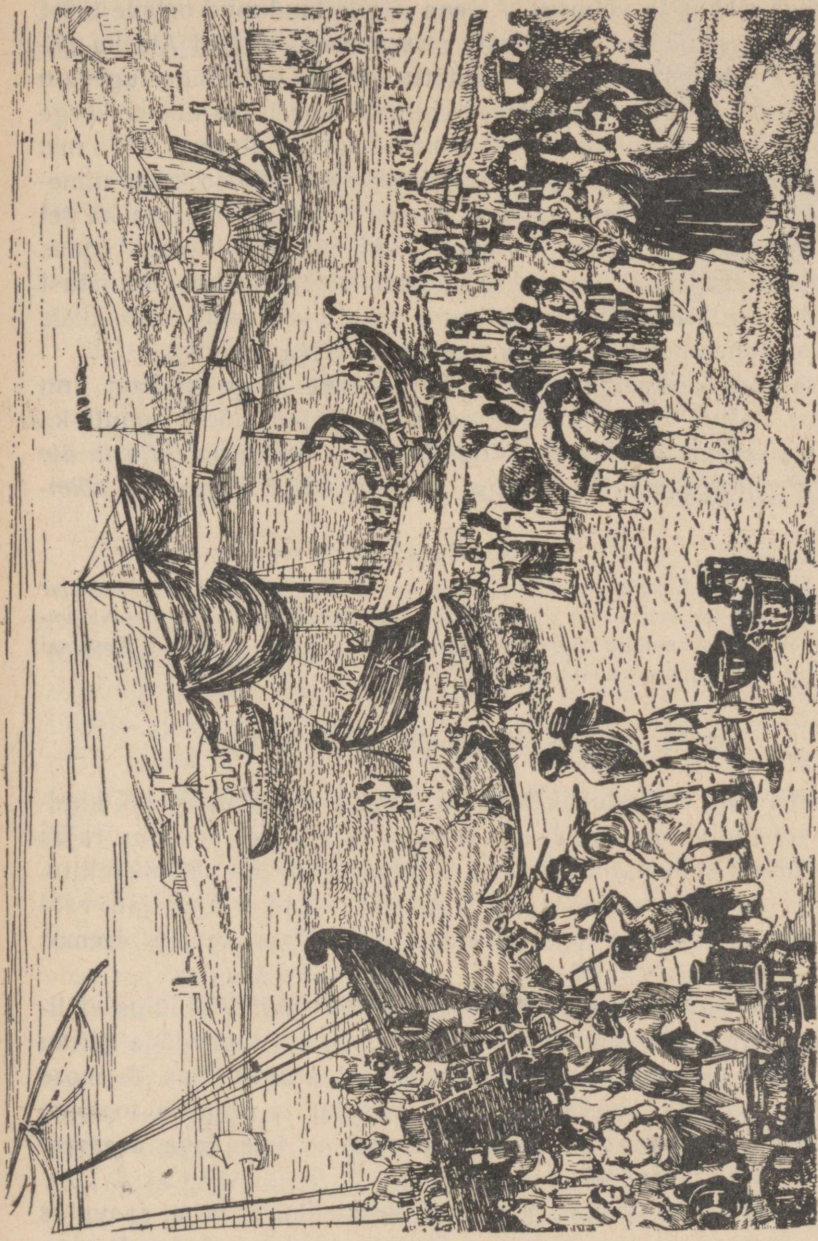
Liit jäi püsima ka pärast seda, kui lõppes sõda Pärsiaga. Sellesse liitu kuulus ligi kakssada kreeka linnriiki. Ateenlased valitsesid kõiki oma liitlasi. Kui keegi neist ei soovinud Ateenale alluda ja maksu tasuda, siis karistas Ateena laevastik ja sõjavägi alistumatuid julmalt. Liidukassa asus Ateena akropolisel ja ateenlased käsutasid seda oma äranägemise järgi.

**Orjuse arenemine Ateenas.** Peamist kasu kreeklaste võidust pärslaste üle sai Ateena. Ateenlased said endale suurema osa orjadest ja muust sõjasaagist. Ainuuksi pärast ühte õnnestunud kallaletungi Pärsia rannikule haarasid ateenlased üle kahekümne tuhande orja ja müüsid nad turgudel maha. Ateenas asus Kreeka suurim orjaturg.

Pärast sõdu Pärsiaga oli Ateenas orje rohkem kui vabu inimesi. Isegi paljudel vaestel talupoegadel ja käsitöölistel oli ükskaks orja. Ateena rikkastel oli sadu orje.

**Kaubanduse ja käsitöö arenemine Ateenas.** Selle tõttu, et kreeklased saavutasid pärslaste üle võidu ja et Kreekas orjade arv kasvas, arenes seal tunduvalt kaubandus ja käsitöö. Kreeklased haarasid enda kätte ka osa kaubandusest, mida senini olid arendanud Pärsia mereäärased linnad. Kreeklased hakkasid uuesti kauplema Musta mere äärsete maadega, kuna Pärsia vastu peetud sõja ajal nendega mingit kaubavahetust ei toimunud. Eriti hoogsalt arenesid käsitöö ja kaubandus Ateenas. Peamiseks sadamaks Vahemerel sai Ateena sadam *Piréus*, mis asus Ateenast seitsme kilomeetri kaugusel. Ta elavates sadamates käisid pidevalt lossimis- ja laadimistööd kümnetel laevadel, mis saabusid Egiptusest, Bosporose riigist ja teistest Vahemere ning Musta mere ääres asuvatest maadest.

Ateenas kasvas märksa käsitöönduslike töökodade arv. Kõrvuti väikeste töökodadega tekkisid suured töökojad, kus töötas mitukümmend orja. Mõnes töökojas aga töötas üle saja orja. Lõuna-Atikas asuvates ja Ateena riigile kuuluvates hõbedakaevandustes töötasid tuhanded orjad. Lühikeste raudkangide ja raskete haamritega kaevandasid nad sügaval maa all maaki. Maa-alustes käikudes tassisid lapsed-orjad raskeid korve maagiga; käigud olid niivõrd kitsad, et neis sai edasi liikuda ainult roomates. Maapinnal tükeldasid orjad maaki kiviuhmrites rauast uhmrinuiadega või jahvatasid seda veskikividega. Veskikive ringi ajada oleksid võinud hobused, kuid orjapidajad eelistasid siingi orjade tööd, sest see oli odavam. Orjade töö Ateena riigile kuuluvates kaevandus-



Pireuse sadam V sajandil e. m. a. Vasakul laadivad Ateenas valmistatud nõusid laevale. Kalurid laadivad paadilt maha korve värske kalaga. Keskul seisab laev, millelt orjad lossivad jahukotte. Laevast paremal asub laevaehitustöökoda — paistavad ehitatavate laevade ninad. Paremal on turg, mille lähedal seisavad Ateenast toodud aheladatud orjad. Eemalt paistab üks Pikkadest müüridest.

tes, soola- ja teistes tööndustes andis suuri sissetulekuid. Suur osa neist sissetulekutest jaotati tavaliselt Ateena kodanike vahel.

**Ateena rikkus ja võimsus.** Ateena riigile kuulunud orjade tööst saadavad sissetulekud ja liitlaste sissemaksud andsid Ateena riigile suuri rahalisi vahendeid. Seetõttu oli Ateenal kõige tugevam sõjalaevastik Kreekas. Ateenlased ehitasid oma linna ümber kõrge kivimüüri koos tornidega. Nad ehitasid ka kindlusemüürid, mis kaitsesid Ateenast Pireusesse viivat teed; need müürid, mida nimetati *Pikkadeks müürideks*, tagasid Ateena ühenduse merega ka sel juhul, kui vaenlane oleks juhtunud linna piirama. Linnas endas ehitati suurepäraseid hooneid. Ehitustel leidsid endale teenistust varatud ateenlased. Pühade ajal anti varatuile Ateena kodanikele riiklikest vahenditest peenraha; esines ka leiva andmist.

V sajandi keskpaiku e. m. a. oli Ateena kõige rikkam linn Kreekas. Paljud vabad kreeklased elasid orjade töö, samuti ka liitlaste sissemaksude arvel. *Säilitada võimu orjade ja liitlaste üle võisid ateenlased ainult oma riigi abil, mis oli Kreekas üks võimsamaid.*

---

Kuidas tekkis Ateena mereliit? Milline osa kuulus selles liidus Ateenale? Missugust kasu sai Ateena riik pärslaste üle saavutatud võidust? Milles väljendus käsitöö ja kaubanduse arenemine Ateenas V sajandil e. m. a.? Kust sai Ateena riik oma tohutud sissetulekud?

## § 46. Ateena orjanduslik demokraatia.

**Ateena riigi orjanduslik iseloom.** Ateena orjanduslik riik kindlustas vabade võimu orjade üle ja uute orjade juurdevoolu, rajas meretaguseid kolooniaid ja laiendas relvastatud jõu abil mereliitu. Sellest ei saanud kasu mitte ainult Ateena rikkad orjapidajad, vaid ka Ateena deemose laiad ringkonnad. Sellepärast taotles deemos Ateena riigi tugevdamist.

Suursuguseid inimesi ja deemost ühendas ühine püüdlus säilitada ja kindlustada orjanduslikku korda, samuti tugevdada võimu liitlaste üle. Osa suursuguseid inimesi sai aru, et ilma deemose laialdase osavõtuta oleks tugeva laevastiku ja sõjaväe loomine väga raske. Ta toetas deemose nõudmisi — laiendada deemose õigusi riigi valitsemisel.

**Deemose võim Ateenas.** V sajandi keskpaiku e. m. a. saavutas Ateena deemos Ateena kodanike õiguste täieliku võrdsustamise. Deemose kõige visamad vaenlased aristokraatide hulgast pagen-

dati Ateenast ostrakismiga. Vanemate nõukogult võeti ära õigus vahele segada riigi valitsemisse, kõrgeim võim Ateenas kuulus täielikult rahvakoosolekule.

Rahvakoosolekud kutsuti kokku umbes kolm korda kuus. Mõni päev enne koosolekut seati linna väljakuile ja ristteedele üles kivid, millesse oli raiutud teade koosoleku päeva ja seal arutata-vate küsimuste kohta. Iga kodanik võis oma arvamuse väljendamiseks koosolekul sõna võtta.

Otsused võeti koosolekul vastu häälteenamusega. Rahvakoosoleku poolt vastuvõetud otsus muutus Ateena riigi seaduseks. (Joonisel 11 on kujutatud rahvakoosolekut hääletamise momen-dil.)

Rahvakoosolek valis igal aastal ametiisikud, sealhulgas ka strateegid. Strateegide ametikohad muutusid kõrgeimateks riigis; strateegid juhatasid sõjaväge ja korraldasid ka muid riiklikke asju. Palju ametikohti täideti liisu teel. Riigiteenistuse eest hakati tasu maksma; selle tõttu võisid ka teedid olla riiklikel ametikohtadel. Inimese, kes kodanike usaldust ei õigustanud, võttis rahvakoosolek ametikohalt maha.

Paljudes Kreeka linnriikides seati Ateena eeskujul sisse selline valitsemiskord.

**Perikles Ateena valitsemise eesotsas.** Deemos kasutas kättevõidetud võimu Ateenas selleks, et valitseda riiki oma huvides.

Pärast Kreeka-Pärsia sõdu sai deemose huvide väljendajaks ja kaitsjaks *Périkles*. Ta pärines aristokraatide-orjapidajate perekonnast; ta mõisas töötasid kümned orjad. Perikles oli andekas ja haritud inimene. Isegi Ateenas, kus oli palju häid *oraatoreid*<sup>1</sup>, oli ta kuulus oma kõnekunsti poolest. Koosolekutel oli Perikles rahulik ja väarikas. Aga kui ta vihast kõnet pidas, ütlesid kreeklased, et ta sarnaneb vaenlasele välgunooli puistava Zeusiga.



Perikles. *Marmorist rinnakuju*. Rinnakuju allosal on kreeka tähtedega kirjutatud «Perikles».

<sup>1</sup> *Oraator* — kõnepidaja.

444. aastal e. m. a. valis rahvakoosolek Periklese esimeseks strateegiks. Strateegina aitas Perikles kõigiti kaasa kaubanduse ja käsitöö arenemisele Ateenas. Ta tugevdas energiliselt Ateena mereliitu ning juhatas ise sõjaväge ja laevastikku sõjakäikudel liidust lahkulöövate linnade vastu.

Perikles organiseeris Ateena kodanikele asulaid väljaspool Atika piire, võttes selleks liitlastelt maad ära. Periklese ettepanekul alustati suuri ehitustöid Ateena akropolisel.

Kuna Perikles toimis linnadeemose huvides, kes moodustas tavaliselt koosoleku enamiku, siis valiti Perikles 15 aasta jooksul esimese strateegi ametikohale.

**Orjanduslik demokraatia.** Ateena riigikorda V sajandil e. m. a. nimetasid kreeklased demokraatiaks, mis tähendab rahva võimu.

Kuid valitsemisest lubati osa võtta ainult Ateena kodanikel, mitte kõigil riigi elanikel. Ateena kodanikeks loeti ainult ateenlastest pärinevaid ja kahekümne-aastaseks saanud mehi. Mitte ainult orjad, vaid ka kõigist teistest linnadest pärit olevad inimesed, ehkki nad olid Ateenas elanud kümneid aastaid, ei tohtinud rahvakoosolekuil isegi viibida. Ateena kodanikud jälgisid teraselt, et nende hulka ei satuks võõraid isikuid, sest see oleks põhjustanud nende osasaamise vähenemist Ateena riigi sissetulekutest. Niisiis oli enamik rahvastikust riigi valitsemisest osavõtmise õigusest ilma jätetud.

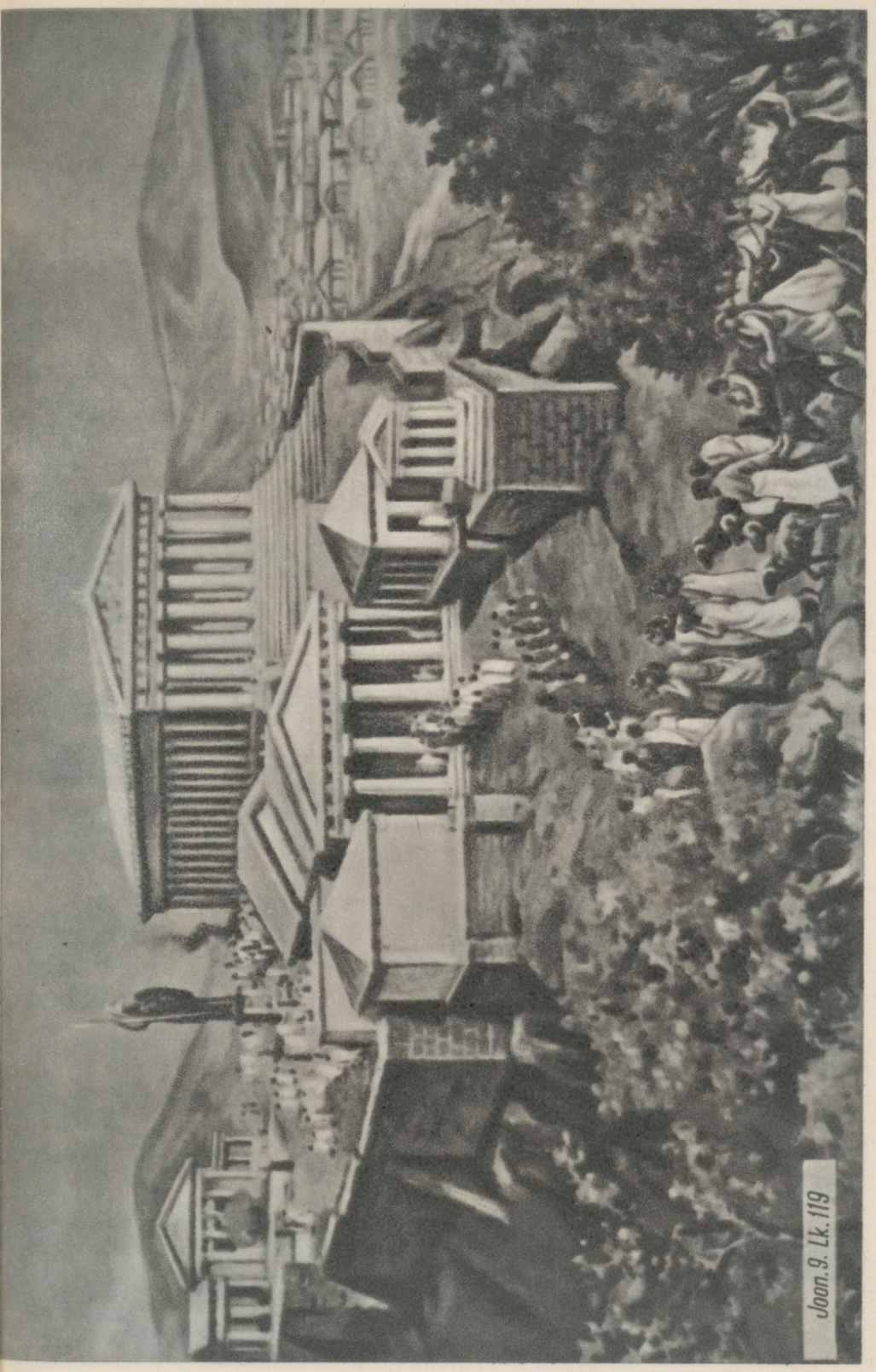
*Demokraatia Ateenas ei olnud kogu rahva võim. See oli orjapidajate võim — orjanduslik demokraatia. Selle peamiseks ülesandeks oli säilitada orjapidajate võimu orjade üle, samuti säilitada võimu liitlaste üle.*

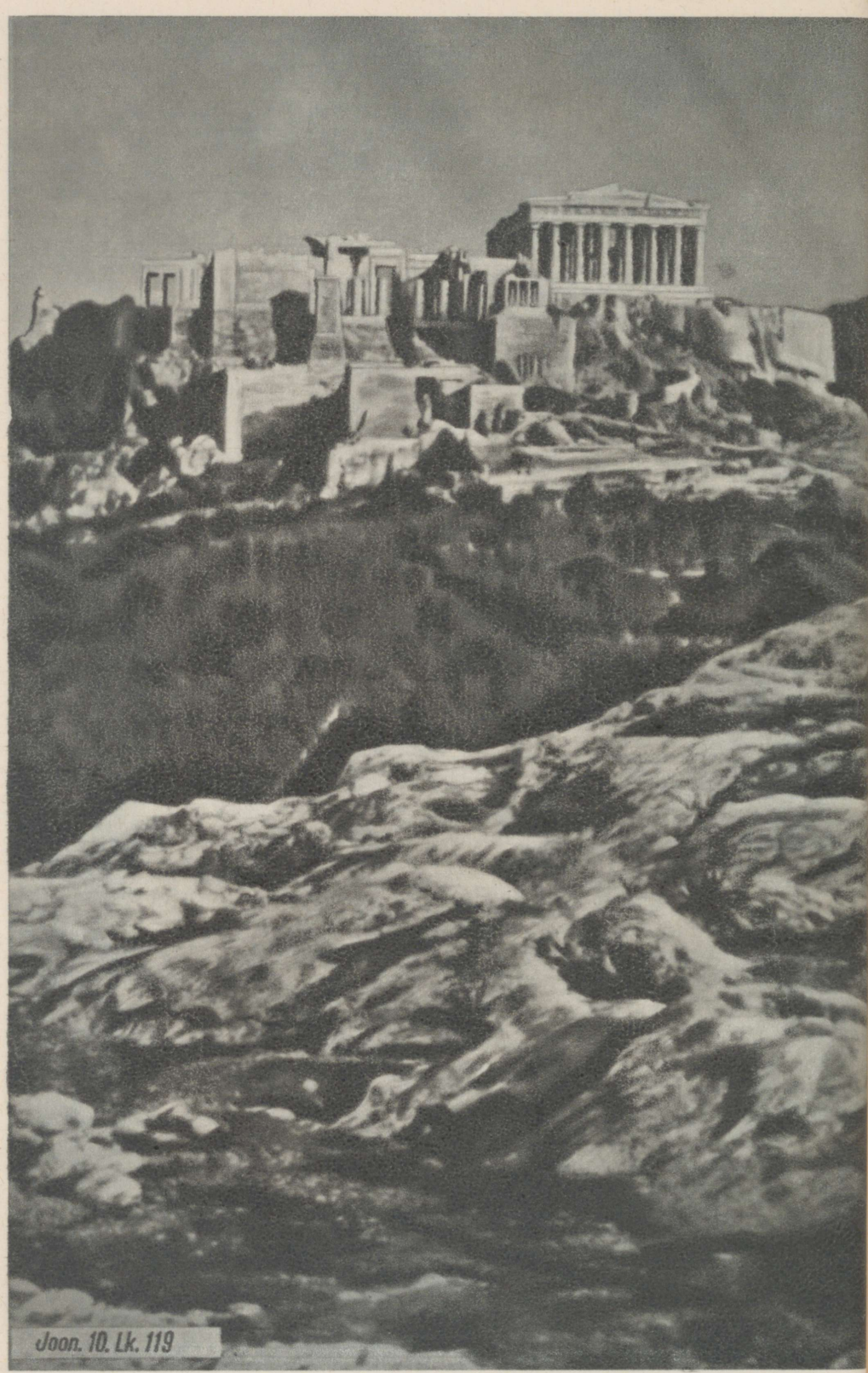
---

Kellele kuulus kõrgeim võim Ateenas V sajandil e. m. a.? Miks valis rahvakoosolek Periklese strateegiks? Miks olid isegi need ateenlased, kes orje ei omanud, orjandusliku korra säilimisest huvitatud? Mida tähendab sõna «demokraatia»? Milline demokraatia oli Ateenas? Tooge näide Ateena riigi võitlusest orjade ülestõusu vastu väljaspool Atika piire.

#### Küsimused VIII peatüki kordamiseks.

Millised muutused toimusid Kreeka majanduses Pärsia vastu peetud sõja ajal? Mis olid nende muutuste põhjusteks? Kuidas muutus Ateena olukord Pärsia vastu peetud sõja ajal? Mille poolest erines Ateena valitsemiskord V sajandil e. m. a. Ateena valitsemiskorrast VI sajandil e. m. a.? Miks olid Ateena kodanikud Ateena riigi tugevdamisest huvitatud?





## KREEKA KULTUURI ÕITSENG V SAJANDIL E. M. A.

## § 47. Kreeka kultuuri õitsengu peapõhjused V sajandil e. m. a.

## Olümpiamängud.

**Orjuse tähtsus kreeka kultuuri arenemisele.** Vana-Kreeka kultuur saavutas oma õitsengu V sajandil e. m. a.

Suur tähtsus kreeka kultuuri arenemisele oli asjaolul, et Kreekas olid V sajandil e. m. a. kõige raskema töö tegijateks orjad. Idamaal oli orjade töö arvel elanud orjapidajate arv väike, võrreldes orjade ja talupoegade laiade hulkadega; Kreekas aga elasid orjade töö arvel nii aristokraadid kui ka suur osa deemosest. *Orjade töö vabastas kreeka laiadele elanikkonna kihtidele palju aega tegelemiseks teaduse, kunsti ja spordiga.*

**Kreeka ühiskondlik elu.** Vana-Kreekas veetsid vabad mehed suurema osa oma jõudeajast parkides, staadionidel, teatrites, templites ja teistes ühiskondlikes kohtades. Nad arutasid uudiseid, lugesid ja kuulasid kirjandusteoseid, vaatasid skulptorite ja maalikunstnike poolt väljapandud raidkujusid ja maale, tegelesid muusika ja gümnaastikaga. Veetes palju aega ühiskondlikes kohtades, hoolitsesid kreeklased nende kaunistamise eest ilusate hoonete, raidkujude ja maalidega.

*Vana-Kreekas ei loonud ehitaja, skulptor ega luuletaja oma teoseid kuninga ja mõnekümne suursuguse orjapidaja jaoks, nagu see oli Idamaal, vaid tuhandetele rangetele kunstihindajatele.*

Eriti soodsad tingimused kultuuri arenemiseks olid Ateenas, kus suur hulk inimesi ühiskondlikust elust kõige elavamalt osa võttis. Siin oli andekatel vabadel inimestel hõlpsam haridust saada ning kergem teaduses ja kunstis välja paista kui aristokraatliku valitsemiskorraga linnades või koguni Idamaa despootlikes kuningriikides. Ateena riigi rikkus võimaldas kulutada suuri summasid linna kaunistamiseks. Kõik see soodustas Ateena muutumist kogu Kreeka kultuuriliseks keskuseks.

**Kreeklaste kultuurisidemed.** Asjaolu, et Kreeka asus Aasia ja Aafrika lähedal ning et Kreekas arenes meresõit, hõlbustas kreeklaste suhtlemist Vana-Idamaaga. Kreeklased käisid Egiptuses, Babüloonias ja teistes muistse kõrge kultuuriga maades. Nad õppisid Idamaalt palju. Tutvunud Idamaal kirjaga, muutsid kreeklased selle lihtsamaks ja löid oma kirja. Kreeka kirjas oli 24 tähemärki.

Kreeklaste tutvumine Vana-Idamaa teadusalaste teadmistega ja kunstiteostega kiirendas teaduse ja kunsti arenemist Kreekas.

Kreeklaste killustatus linnriikideks ei takistanud kultuurisidemete loomist nende vahel, samuti Kreeka enese linnade ja kolooniate vahel. Eriti tihedad olid kolooniate ja neid rajanud linnade vahelised sidemed.

Kultuurisidemete tugevdamiseks Kreeka linnade vahel oli suur tähtsus spordivõistlustel — mängudel, mida korraldati pidustuste ajal mitmesugustes Kreeka linnades.

**Olümpiamängud.** Kõige tuntumad olid *olümpiamängud*, mida korraldati üks kord nelja aasta tagant *Olümpia* asulas Peloponnesoses.

Olümpiamängudel toimusid võistlused jooksmises, maadluses, kettaheitmises, rusikavõitluses. Avaral väljakul toimusid sõjavankrivõistlused; sõjavankrite ette oli rakendatud 4 hobust. Olümpiamängudele tulid kokku parimad maadlejad, jooksjad ja sõjavankrimehed kogu Kreekast. Olümpiamängudest võisid osa võtta kõik vabad kreeklased, kuid kättesaadav oli see ainult jõukatele orjapidajatele; ainult nendel oli küllalt vaba aega, et võistlusteks ette valmistuda. Orje võistlustele üldse ei lastud. Mängudele tulid ja sõitsid kokku kümned tuhanded pealtvaatajad nii Kreeka enda linnadest kui ka kolooniatest. Mängude ajal katkestati kõik sõjad Kreeka riikide vahel.

Mängude viimasel päeval toimus võitjate pidulik autasustamine oliiviokstest punutud pärgadega. Kui võitja oli oma kodulinna tagasi jõudnud, korraldasid linna elanikud talle piduliku vastuvõtu; sageli seati väljakule üles võitja kuju selle märgiks, et ta oma võiduga on linna kuulsaks teinud.

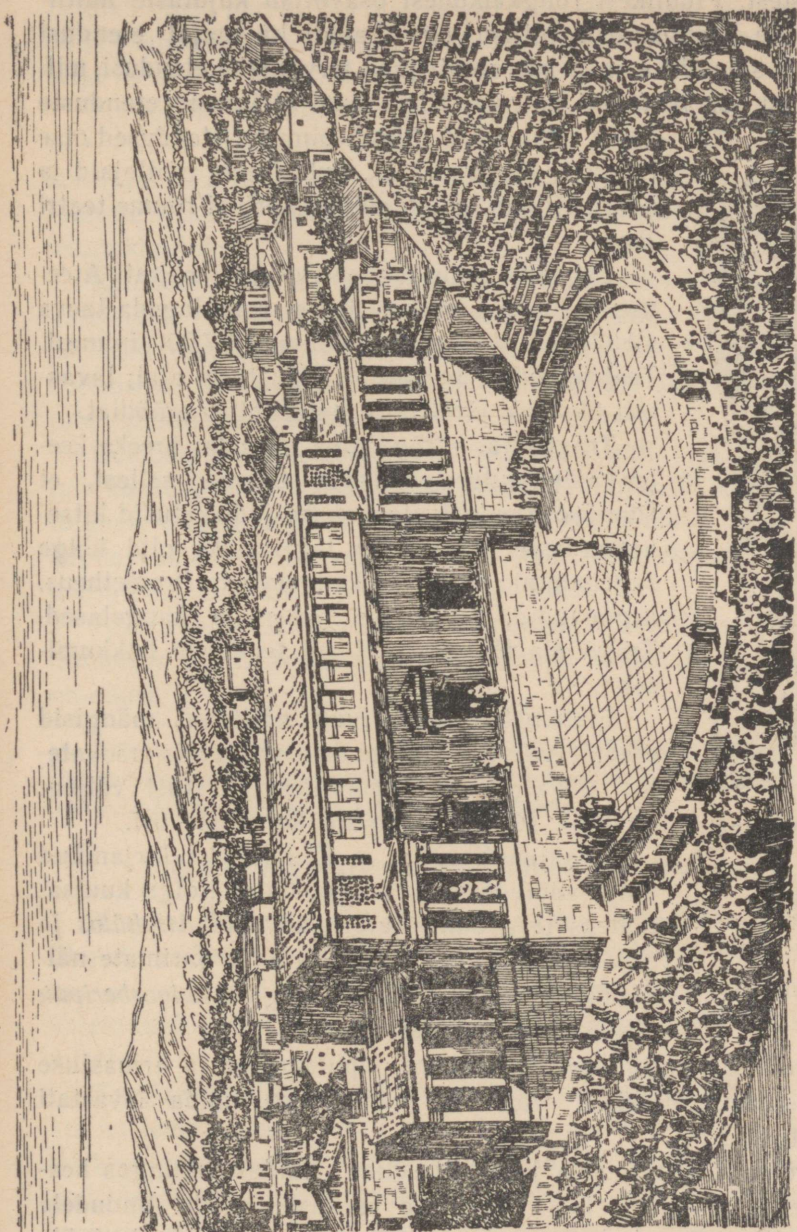
Kreeklased omistasid olümpiamängudele niivõrd suurt tähtsust, et pidasid oma ajaarvamist esimestest mängudest. Rahvapärismuste järgi toimusid esimesed olümpiamängud 776. aastal e. m. a.

---

Mis soodustas kultuuri kiiret arenemist Vana-Kreekas? Miks aitas orjanduslik demokraatia kaasa kultuuri arenemisele Ateenas? Millises vana-kreeka muistendis jutustatakse mängudest? Kes võtsid mängudest osa? Milline tähtsus kreeklaste elus oli olümpiamängudel?

## § 48. Teater Kreekas.

**Teatri tekkimine.** Peale mängude armastasid kreeklased väga teatrietendusi.



Kreeka teater. Pealtvaatajate istekohad asetsevad poolringis künkaveerul. Keskkohas on väljak — orkestra. Orkestril asub paremal ja vasakul koor, keskel Dionüüsi kuuju. Orkestra juures on aukohad amfiitikutele ja preestritele. Orkestra taga asub skene — kaetud ruum näitlejate ümberriietumiseks. Skene ees on kolm näitlejat; rohkem näitlejaid kreeka tragöödias ei esinenudki.

*Kreeka teater* tekkis Dionüsose auks korraldatavaist rahvapidustustest. Pidulikest rongkäikudest osavõtjad kujutasid näitlikult müüte Dionüsosest, hiljem aga hakati ka mujal etendusi andma. V sajandil e. m. a. korraldati juba terviklikke etendusi, millest võtsid osa *näitlejad* ja *koor*. Kirjanikud kirjutasid etenduste jaoks näidendeid. Algul toimusid etendused otse tänaval, pealtvaatajad ümbritsesid näitlejaid ja koori. Hiljem hakati ehitama erilisi ruume teatri jaoks.



Vana-Kreeka näitleja. Tal on ees traagiline näokate, jalgade külge on seotud pingikesed, et näitleja paistaks pikemana. Kuju on elevandiluust.

Esimene meile teadaolev teater ehitati Ateenas akropolise veerule ja see asus lageda taeva all. Teater võis mahutada kuni 17 000 inimest. Teatrietendusi korraldati pidustuste ajal; lavastati üksteise järel mitu näidendit-tragöödiat.

**Tragöödia.** «*Tragöödia*» tähendas kreeka keeles «sikulaulu». Nimetus tulenes sellest, et Dionüsose pidustustest osavõtjad riietusid kitse nahkadesse. Tragöödia tegelasteks olid kõige sagedamini müütide kangelased: Prometheus, argonauudid, Homerose poemide kangelased. Tragöödia lõppes tavaliselt tegelaste hukkumisega.

Etendustest osavõtavad näitlejad mängisid eredalt värvitud ja osadele vastavais näokatte: ähvardavates, naervates, ahastust väljendavates. Mehed mängisid ka naiste osi.

V sajandil e. m. a. löid kreeka kirjanikud palju suurepäraseid tragöödiaid. Kõige kuulsamateks tragöödia autoriteks olid *Aischülos* ja *Sofokles*. Parimaid näitlejaid ja parimate näidendite autoreid autasustati igihalja *loorberipuu* okstest punutud pärjaga.

**Tragöödia «Antigone».** Eriti suure populaarsuse ja armastuse osaliseks sai Sofoklese tragöödia «*Antigone*», mida lavastati Ateena teatris.

Tragöödias «*Antigone*» jutustati sellest, kuidas kuningas keelas tapetud noormehe laiba matmise ja käskis selle lindudele söödaks jätta. Tapetud noormehe õde Antigone astus keelust üle ja mattis laiba kreeklaste kombe kohaselt maha. Kuningas käskis Antigone elusalt koopasse matta. Antigone võttis selle otsuse

mehiselt vastu. Nüüd kuulis kuningas ennustust, et tema julmuse ja ebaõigluse pärast jumalad ta perekonnale surma ja kogu riigile häda saadavad. Kuningas tahtis tütarlast vabastada, kuid oli hilja — ta oli juba surnud.

Tragöödia «Antigone» kutsus inimesi üles truuks jääma kohusele, kutsus üles mehisusele ja õiglusele. Selles tragöödias esinev koorilaul «Palju on maailmas imepäraseid jõude, kuid tugevamat inimesest pole», mis kinnitas usku inimjõududesse, oli ateenlaste lemmiklauluks.

**Komöödia.** Peale tragöödiate lavastati kreeka teatrites lõbusaid näidendeid — *komöödiaid*, mis naeruvääristasid valelikkust, ahnust ja muid inimlikke pahesid. Nimetus «komöödia» tulenes samuti Dionüsose pidustustel toimunud rongkäigust ja tähendas «lõbusate külaelanike laulu».

Komöödiate tegelasteks olid tavaliselt autori ja teatriküllastajate kaasaegsed. Kuulsaks komöödiakirjanikuks oli ateenlane Aristófanes. Sageli kujutasid autorid oma komöödiates neid, kes olid nende vastasteks rahvakoosolekul, naeruväärsetena; seega kestis koosolekul alustatud võitlus teatris edasi.

Teatrit nimetati Kreekas «täiskasvanute kooliks». Ta kasvatas inimestes kodumaa-armastust, mehisust, ausust ja teisi paremaid omadusi.

---

Kuidas tekkis teater Vana-Kreekas? Mida nimetati tragöödiaks ja mida komöödiaks? Mille poolest erines tragöödia komöödiast? Kuidas need nimetused tekkisid? Milline tähtsus oli teatril Vana-Kreekas?

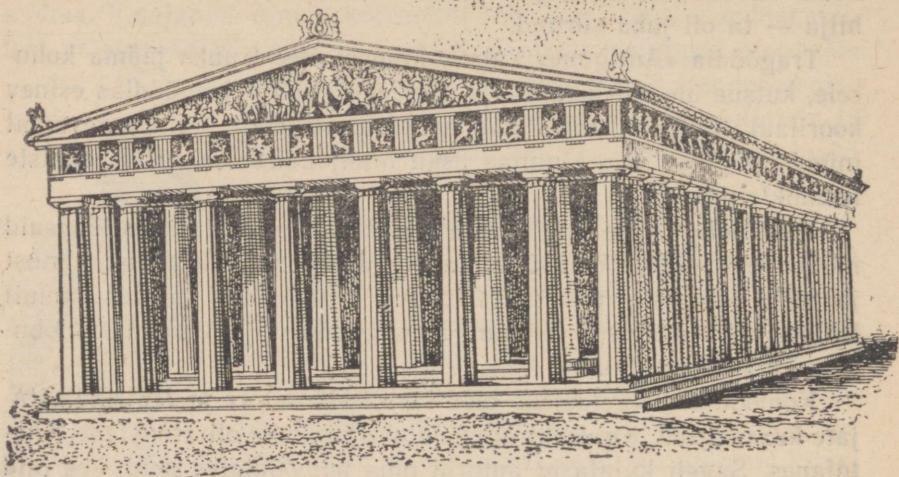
## § 49. Vana-Kreeka arhitektuur<sup>1</sup> ja skulptuur.

**Kreeka arhitektuur.** Vana-Kreekas oli tempel linna ühiskondliku elu keskuseks. Templis pühitseti pidulikult pühasid, hoiti riigikassat, seal olid ka parimad kunstiteosed. Sellepärast pöörasid kreeklased erilist tähelepanu templite ehitamisele ja kaunistamisele.

Kreeklased olid loonud templitüübi, mis levis nii Kreekas endas kui ka tema kolooniates. Kreeka templi keskkohas oli kinnine nelinurkne ruum, kus seisid jumalate kujud (vt. joonis lk. 85). Templit ümbritsesid igalt poolt *portikused*, lahtised galeriid katusega, mida toetasid sambad. Algul ehtasid kreeklased templid puust, kasutades sammasteks lihtsaid tammeposte. V sajandil e. m. a. ehtasid

---

<sup>1</sup> Arhitektuur — hoonete ehitamise ja kaunistamise kunst.



Vana-Kreeka tempel. Hoone põhiosa ümbritsevad portikused. Frontoonil, s. o. kolmnurgal, mis moodustub viilkatusest ja karniisist, grupp kujusid.

kreeklased kivist, sageli ka marmorist hooneid. Kivisambad, mis ühtedes templites olid võimsad ja lihtsalt viimistletud, teistes aga harmoonilisemad ja suurepärase kaunistustega ülal, toetasid hoone kaheviilulist katust. Templi seinad olid kaunistatud relieefidega; frontoonidel seisisid kujud.

**Kreeka skulptuur**<sup>1</sup>. V sajandil e. m. a. saavutasid kreeklased imestamisväärse meisterlikkuse *skulptuuris*. Nad hindasid väga inimkeha ilu. Skulptorid kujutasid kõige sagedamini inimesi kas alasti või kerges riietuses, mis kehajooni ei varjanud.

Mitte ainult templites, vaid ka väljakutel ja tänavatel seisisid marmorist ja pronksist jumalakujud, Kreeka kuulsate inimeste ja mängude võitjate kujud. Kõige väljapaistvamateks skulptoriteks V sajandil e. m. a. olid *Myron* ja *Feidias*. Myroni kujud andsid suurepäraselt inimkeha liigutusi edasi. Tema kõige tuntum raidkuju on «Kettaheitja». Feidias juhatas ehitustöid Ateena akropolisel.

<sup>1</sup> Skulptuur — kunst vormida savist, raiuda kivist või puust ja valada metallist kunstipäraseid kujusid.

**Ateena akropolis.** V sajandil e. m. a. ei omanud akropolis tähtsust linna kaitsmisel. Akropolisel ehitati hooneid, mis pidid Ateenat kaunistama ja kuulsaks tegema.

Akropolise tähtsaim tempel, mida nimetati *Párthenoniks*, oli pühendatud Athenale. See oli ehitatud valgest marmorist. Hoone seinad olid kaunistatud reljeefidega. Parthenonis seisis 12 meetri kõrgune jumalanna Athena kuju, skulptor Feidiase töö. Kuju nägu ja käed olid tehtud elevantiluust, rõivad aga kullast.

Parthenonis hoiti riigikassat ja kogu Ateena mereliidu liidukassat.

Parthenoni frontoonidel seisis kujugrupid. Üks grupp kujutas müüti Athena ja Poseidoni vahelisest tülist. Müüt jutustas, et linna kaitsjaks pidi saama see jumal, kes teeb talle väärtuslikuma kingituse. Poseidon lõi kalju pihta ja sellest hakkas voolama veevalikas. Athena pistis maasse oda — see kattus lehestikuga ja muutus oliivipuuks. Athena kink tunnistati väärtuslikumaks. Müüt näitab, millist tähtsust omistati Ateenas oliivide kasvatamisele.



«Kettaheitja». Koopia Myroni tööst. Muistsed kreeklased andsid kujudele ihu värvingu ja joonistasid neile silmad.

(Joonis 9. Ateena akropolis.

Akropolis asub linna kohal kerki-val suurel künkal. Sisseminek akropolisesse toimub portikuste kaudu; neist paremal asub võidujumalanna väike tempel. Akropolisel seisab sissekäigu vastas määratu suur

jumalanna Athena kuju, mille valas pronksist Feidiase. Athena ülekullatud kiiver ja odaots paistsid meremeestele juba Pireusele lähenemisel. Temast paremal on Parthenon; selle kõrval põletatakse ohvrialtari ohverdatud loomade sisikondi ja lihatükke. Vasakul asub Athena ja Poseidoni auks ehitatud tempel, selle lähedal kasvab püha oliivipuu, mille Athena olevat istutanud. Akropolist on kujutatud pidustuse ajal; sinna viiakse nõusid õli ja veiniga ning loomi ohvritaituseks. Akropolise tänapäeva vaade on kujutatud joonisel 10.)

Kuidas kaunistasid kreeklased linnade ühiskondlikke kohti? Miks pöörasid nad sellist tähelepanu ühiskondlike kohtade kaunistamisele? Mille poolest erineb kuhu «Kettaheitja» vana-egiptuse kujudest? Milliseid Ateena kindlusi ja kunstiteoseid te teate V sajandist e. m. a.?

## § 50. Teadus ja haridus Vana-Kreekas.

**Teadus Vana-Kreekas.** Kreekas oli teadus kõrgemal arenemistasemel kui Vana-Idamaal. V sajandil e. m. a. tehti Kreekas teaduslikke töid arstiteaduse, zoologia, botaanika, astronoomia ja matemaatika alal. Kreeklased oskasid koostada geograafilisi kaarte. Kreeka eesrindlikud õpetlased aiasid, et Maa on kera-kujuline, kuid ka nemad arvasid, et päike ja tähed tiirlevad Maa ümber.

Ajaloolane *Heródotos* V sajandist e. m. a. kirjutas «Kreeka-Pärsia sõdade ajaloo» kuni Plataia lahinguni. Oma teoses kasutas ta palju andmeid neist sõdadest osa võtnud rahvaste ajaloost. Andmeid kogudes viibis Herodotos Egiptuses, Babüloonias, Musta mere rannikul ja kirjutas üles selle, mis ta ise oli näinud ja mis talle jutustati nende piirkondade ajaloost. Herodotose «Ajalugu» annab meile palju väärtuslikke teadmisi Kreeka ja Idamaa ajaloost. Herodotost nimetati «ajaloo isaks». Ometi ei suutnud ta seletada sündmuste tegelikke põhjusi; nii näiteks seletas ta kreeklaste võitu pärslaste üle jumalate tahtega.

Kuid teaduse arenemine purustas usu jumalatesse. Kreeka õpetlane *Demókritos* teostas vaatlusi mitmesuguste loomade juures, lahkas nende laipu. Õppinud tundma looma- ja inimkeha ehitust, eitas Demokritos surematu hinge olemasolu inimesel. Ta oli arvamisel, et usk jumalatesse tekkis inimeste jõuetusest ja hirmust ähvardavate loodusnähtuste ees. Paljud õpetlased V sajandist e. m. a. ei uskunud samuti jumalatesse.

**Koolid Vana-Kreekas.** Kreeka linnades olid olemas koolid poistele. Enamik Kreeka vabadest meestest olid kirjaoskajad. Parimateks peeti Ateena koole. Neis pühendati palju aega kehalistele harjutustele, kuid pöörati ka suurt tähelepanu kirja ja arvutamise tundmaõppimisele, õpetati selgelt ja ilusasti kõnelema. Koolides õpiti pähe katkendeid «Iliasest», «Odüsseiast», Aischülose, Sofoklese ja teiste kreeka kirjanike tragöödiatest. Õpilastele õpetati laulmist ja muusikariistadel mängimist. Vanemad õpilased õppisid loodusteadust, matemaatikat ja teisi teadusi.

Kreeklased kirjutasid Egiptusest toodud papüürusele, savikildudele, samuti peene vahakihiga kaetud tahvlikestele. Vahasse surusid nad tähed teravaotsalise metallkepigaga. Seda keppi nimetati *stiiluseks*.

Kreeka raamatud kujutasid endast pikki papüüruserulle. Muistsed kreeklased kirjutasid raamatuid mitu korda ümber ja hoidsid neid hoolikalt. Selle tõttu on osa kreeka raamatuid säilinud meie päevini, kuigi paljud neist on ka hävinenud.

**Vana-Kreeka kultuuri tähtsus.** Kreeklased on loonud suurepäraseid kunstiteoseid ja teinud palju teaduslikke avastusi. Kreeka tähestik oli aluseks paljudele tänapäeva tähestikele, sealhulgas ka vene tähestikule. Paljud kreekakeelsed sõnad on juurdunud tänapäeva keeltesse: näiteks «aritmeetika», «demokraatia», «kronoloogia» — teadus ajaarvamisest ajaloos. Kreeka oli teatri kodumaa. Paljud muistsete kreeklaste teosed on tõlgitud peaaegu kõigisse tänapäeva keeltesse. Muistsete kreeklaste ehitused olid eeskujuks, millest õppisid hilisema aja arhitektid. Vana-Kreeka raidkujud kaunistavad kogu maailma muuseume.

Kreeka kultuur oli loodud kreeka vaba elanikkonna poolt orjade julma rõhumise arvel. Kunst ja haridus olid kättesaadavad ainult Vana-Kreeka elanikkonna vähemusele. Kuulus kreeka õpetlane IV sajandist e. m. a. *Aristóteles* ütles, et orjad ei ole inimesed, vaid «elusad tööriistad». Kreeka oli orjadele vanglaks, kus nad pidid tegema üle jõu käivat tööd ning kannatama peksu ja alandusi.

---

Milles seisis Herodotose teose tähtsus? Kuidas seletas Demokritos religiooni tekkimist? Mida õpetati kreeka koolides? Miks pöörati Ateenas palju tähelepanu kõnekunsti õpetamisele? Milliseid eesti keeles juurdunud kreekakeelseid sõnu te teate peale 50-ndas paragrahvis märgitud sõnade?

#### Küsimused IX peatüki kordamiseks.

Miks saavutas kultuur Kreekas kõrgema arenemistaseme kui Vana-Idamaal? Milles seisis kreeka kirja paremus babüloni ja egiptuse kirjaga võrreldes? Nimetage vana-kreeka kunstnikke ja teadlasi. Missuguse panuse igäüks neist kultuurisse andis? Millest on näha, et Ateena oli tähtsamaks kunsti- ja teaduskeskuseks Vana-Kreekas? Millega on Ateena selline osa seletatav? Mis viitab kreeka kultuuri orjanduslikule iseloomule?

## PELOPONNESOSE SÕDA JA KREEKA LANGUS.

## § 51. Peloponnesose sõda.

Sõja põhjused ja algus. Ateenlased püüsid alistada endale kogu Kreekat ja taotlesid nende linnade astumist mereliitu, kes sellesse veel ei kuulunud. Deemos oli paljudes linnades Ateena poolt, ja ateenlased kehtestasid, kus aga võisid, demokraatia. Ülevõimu Kreekas taotles ka Sparta. Spartat pooldasid peaaegu kogu Kreeka aristokraadid.

Sõjaga ähvardades nõudsid spartalased, et Ateena saadaks mereliidu laiali. Periklese ettepanekul lükkas Ateena rahvakoosolek Sparta nõudmise tagasi; ateenlased olid arvamisel, et nende tugev laevastik ja rikkus tagavad neile võidu.

431. aastal e. m. a. algas Sparta ja Ateena vahel sõda, mida nimetatakse *Peloponnesose sõjaks*. Sellest võtsid osa peaaegu kõik Kreeka linnad, ühed Ateena poolel, teised Sparta poolel. See oli sõda ülevõimu pärast Kreekas.

(Joonis 11. Ateena rahvakoosolek V sajandil e. m. a.

Pildil on kujutatud koosolek, mis on kokku kutsutud küsimuse otsustamiseks, kas nõustuda spartalaste nõudmisega mereliidu laialisaatmise kohta. Treppidest tuleb alla Perikles, kes just äsja oma kõne on lõpetanud, kutsudes koosolekut üles Sparta nõudmise tagasilükkamisele, ehkki see tähendaks sõda Spartaga. Koosoleku enamik hääletab Periklese ettepaneku poolt. Ei hääleta talupoegade rühm (vasakul) ega aristokraatide rühm (keskel). Esiplaanil (paremal) ajab valvur piitsaga minema inimese, kellel ei ole kodanikuõigusi. Valvuriteks olid Ateenas tavaliselt sküüdid. Templi sammaste juures seisavad Sparta saadikud, kes ootavad vastust. Eemalt paistab akropolis.)

**Julm sõda.** Spartalased tungisid Atikasse. Ateena sõjavägi taganes Ateena ja Pireuse kindlusemüüride kaitse alla. Seal varjasid end ka Atika talupojad. Spartalased rüüstasid Atikat julmalt; nad hävitasid elamuid, laastasid viinamarjavälju ja aedu. Inimeste kuhjumine kutsus Ateenas esile katkutaudi, inimesi suri sadade kaupa, elusad ei jõudnud surnuid ära korjata. Katku suri ka Perikles.

Ateena laevastik tegutses Sparta ja ta liitlaste vastu. Ateenlased maabusid vaenlase rannikul, laastasid linnu ja külasid, hävitasid külve ning kariloomi. Kumbki pool pidas sõda väga julmalt. Vallutanud Ateena liitlase — Plataia linna, tapsid spartalased



Peloponnesose sõda.

kõik mehed, müüsid naised ja lapsed orjusesse ja tegid linna maatasa. Ateenlased hukkasid rahvakoosoleku otsusel nende poolt vallutatud linnas, mis oli Sparta liitlane, tuhat aristokraati. Sõda ei toimunud mitte ainult linnade vahel, vaid ka linnades endis. Aristokraadid tapsid deemose juhte, deemos hävitas aristokraate. Heloodid tungisid spartalastele kallale ja jooksid ateenlaste poole üle; spartalased tapsid ühel päeval kaks tuhat helooti.

**Ateenlaste sõjaretk Sitsiiliasse.** Ateenas käis võitlus rahupooldajate ja sõja jätkamise pooldajate vahel. Sõjast laostunud talupojad nõudsid tungivalt rahu. Nende nõudmisi väljendas Aristofanes, kes kirjutab sõja ajal mitu komöödiat, milles ta sõjapooldajaid välja naeris ja rahuaegse elu eeliseid näitas.

Sõja ajal sai Ateenas väga kuulsaks *Alkibiades*, kes valiti strateegiks. Ta oli demokraatia vaenlane, kuid liitus deemosega, lootes sel teel võimu saavutada. Alkibiades veenis rahvakoosolekut ette võtma suurt sõjaretket Sparta liitlase — *Sitsiilia* saarel asuva rikka Sürakuusa linna vastu. Ateenlased lootsid, et Sürakuusa vallutamine ja muud vallutused saarel hüvitavad sõja poolt tekitatud kahjud.

415. aastal e. m. a. sõitis Ateena sõjalaevastik välja Sitsiilia rannikule. Laevadel asus Ateena sõjavägi. Laevastiku ja sõjaväe eesotsas seisis Alkibiades. Kuid Alkibiadesese vaenlased Ateenas saavutasid tema võtmise kohtulikule vastutusele. Siis jooksis Alkibiades spartalaste poole üle ja tekitas neid abistades kodulinnale suurt kahju.

Ateenlased maabusid Sitsiilia saarel, kuid vaenlase laevastik purustas nende laevastiku. Sürakuusat piiranud Ateena sõjavägi langes lõksu. Ta püüdis saarel taganeda, kuid vaenlased piirasid ateenlased ümber, tapsid neist paljud, ellujäänud aga võtsid vangi. Reetur Alkibiadesese elu lõppes autult. Spartalastega ta ei sobinud. Ta tapeti pärslaste poolt, kelle juures ta tahtis varjupaika leida.

**Ateenlaste lüüasaamine.** Ebaedu Sitsiilias õõnestas Ateena jõudusid. Liitlased hakkasid temast eralduma. Kakskümmend tuhat orja jooksid Ateenast üle spartalaste poole, kes neile vabadust töötasid.

Spartalased kohustusid Pärsiale tema abi eest sõjas Ateena vastu andma kreeka linnad Väike-Aasias. Pärslaste rahaga ehitasid nad tugeva laevastiku. Sparta laevastik tungis ootamatult Ateena laevadele kallale sel ajal, kui Ateena meremehed olid maale läinud; spartalased osalt uputasid, osalt haarasid Ateena laevu. Pärast seda piirasid nad Ateena nii maismaalt kui ka merelt ümber.

Linnas alanud suur nälg sundis ateenlasi 404. aastal e. m. a. väga rasketel tingimustel rahu sõlmima. Ateenlased pidid üle andma laevastiku riismed, laiali saatma mereliidu, purustama «Pikad müürid». Sparta hakkas peaaegu kogu Kreekat valitsema. Kõikjal hävitasid spartalased demokraatia ja kehtestasid aristokraatide võimu.

---

Millised olid Peloponnesose sõja põhjused? Mille poolst erines see Kreeka-Pärsia sõjast? Milline sisevõitlus toimus Kreeka linnriikides? Millise reetmise hinnaga saavutavad spartalased võidu ateenlaste üle? Mitu aastat kestis Peloponnesose sõda? Mitu aastat pärast Salamise lahingut algas Peloponnesose sõda?

## § 52. Kreeka langus IV sajandil e. m. a.

**Sõjad IV sajandil e. m. a.** Sparta ülevõim Kreekas kutsus kreeklaste hulgas esile üldise rahulolematuse. Sparta vastu kujunes Kreeka linnade liit. Otsustavas lahingus Sparta sõjavägi purustati. Sparta ülevõim Kreekas hävitati.

Pärast Sparta lüüasaamist sõjad Kreekas ei lõppenud. Oma seisukorra parandamiseks püüdsid kreeka orjapidajad naaberlinnades orje ja muud saaki haarata. Kasutades kreeklaste vahel käimasolevat sisesõda, hakkas Pärsia kuningas end Kreeka asjadesse vahele segama.

**Talupoegade ja käsitöölise laostumine.** Peloponnesose sõda ja teised sisesõjad Kreekas laostasid riiki. Paljud Kreeka piirkonnad olid rüüstatud: aiad laastatud, põllud umbrohtu täis kasvanud, külad rusudes. Talupoegadel ei olnud vahendeid ei aedade ja viinamarjaväljade uuesti rajamiseks ega loomade ostmiseks. Nad olid sunnitud oma maa maha müüma.

Laostusid ka käsitöölised. Orjade töö oli väga odav, ja suured töökojad, milles orjad töötasid, valmistasid odavaid kaupu. Vabade käsitöölise kallimad tooted ei leidnud ostjaskonda.

Kõrvuti elanikkonna laostumisega rikastusid talupoegade maade ülesostjad, kaupmehed, kes müüsid nälgivale elanikkonnale vilja äärmiselt kalli hinnaga, töökodade omanikud, kes orjade tööd kasutasid. Seal, kus varem asusid talupoegade maalapid, olid nüüd suurmõisad, kus töötasid orjad. Paljud laostunud talupojad ja käsitöölised palusid almust.

*Orjade töö tõrjus vabade inimeste töö välja.*

**Palgasõjamehed.** Talupoegade ja käsitöölise arv Kreekas vähenes, nad vaesusid ega saanud endale relvastust muretseda. Sealjuures nõudsid sagedased sõjad Kreekas suurt sõjaväge. Kreeka linnad olid sunnitud palkama sõjamehi tasu eest. Paljud kehvikud, kel polnud muid teenimisvõimalusi, muutusid palgasõjameesteks. Kreekas tekkisid turud, kus oli võimalik palgata nii üht sõjameest kui ka tervet sõjaväeüksust koos väepealikuga. Palgaline sõjavägi teenis seda, kes talle rohkem maksis; paljud kreeklastest palgasõjamehed teenisid pärslaste sõjaväes. Sõja ajal röövisid palgasõjamehed julmalt nii nende riikide elanikke, kelle vastu nad sõdisid, kui ka neid, kelle sõjaväes nad teenisid.

**Klassivõitlus.** Vaen orjade ja orjapidajate vahel, samuti vaeste ja rikaste vahel läks äärmuseni. IV sajandi algul e. m. a. tõusid *Korintoses* vaesed üles. Rikkad varjasid end templites, kuid vaesed tungisid sinna ja tapsid neist mitusada. Teises Põhja-Peloponnesose linnas tapsid nuiadega relvastatud vaesed üle 1500 rikka ja jagasid omavahel rikaste vara. Spartas tekkis helootide hulgas vandenõu ja toimus ülestõusu ettevalmistamine, kuid spartalased said sellest teada ja tapsid vandenõulased.

Rikkad vihkasid orje ja vaeseid ning kartsid neid. Aristoteles kirjutas, et aristokraadid andsid vande: «Vannun, et olen rahva igavene vaenlane ja teen talle niipalju kurja, kuipalju ma seda iganes suudan.» Orjade ja vaeste vastu peetavas võitluses lootsid kreeka rikkad inimesed tugevnenud Makedoonia riigi toetusele.

Miks laostusid talupojad ja käsitöölised Kreekas? Missugused olid sagedaste sõdade põhjused Kreekas IV sajandil e. m. a.? Kuidas kujunes Sparta ülevõim Kreekas ja kuidas see hävis? Kuidas muutus Kreeka sõjaväe koosseis IV sajandil e. m. a., võrreldes V sajandiga e. m. a.? Milles avaldus klassivõitlus Kreekas IV sajandil e. m. a.?

## XI PEATÜKK.

### MAKEDOONIA ALEKSANDRI RIIGI TEKKIMINE JA SELLE LAGUNEMINE.

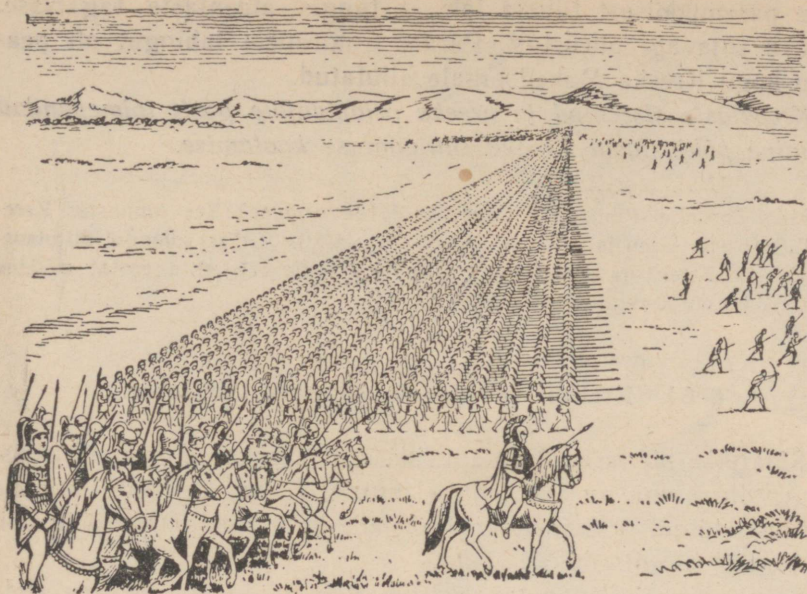
#### § 53. Kreeka alistamine Makedoonia poolt.

**Makedoonia tugevnemine.** *Makedoonia* asus Balkani poolsaarel, Kreekast kirde pool. Ta rahvastik tegeles põlluharimise ja karjakasvatusega. Orje oli Makedoonias vähe, rahvastiku enamiku moodustasid vabad talupojad. Makedoonias valitsesid aristokraadid, kes peaaegu ei tunnustanud Makedoonia kuningate võimu.

IV sajandi keskpaiku e. m. a. läks kuningas *Filippos II* korda alistada oma võimule kogu Makedoonia. Sellist riiki, kus võim kuulus kuningale ja läks pärimise teel üle isalt pojale, nimetasid kreeklased *monarhiaks*, mis tähendas «ühe võimu».

Filippos II organiseeris tugeva sõjaväe. Talupoegade hulgast värbas ta jalaväelasi. Makedoonia jalavägi rivistus lahingus faalanksina. Faalanks andis vaenlastele hävitavaid hoope. Nimekad makedoonlased teenisid ratsaväes.

**Makedoonia kuninga poolehoidjad Kreekas.** Üksteise järel valutas Filippos II Kreeka linnad, kes olid end vastastikuse võitlusega nõrgestanud. Paljud kreeka orjapidajad tunnustasid ta võimu meelsasti. Nad lootsid, et tugev Makedoonia monarhia kaitseb neid orjade ja vaeste eest paremini kui nõrgenenud Kreeka linnriigid. Orjapidajad pidasid oma rikkusi kallimaks kui kodumaa sõltumatust. Mitmed neist olid Filippos II poolt ära ostetud; Filippos II ütles, et kullalastiga eesel vallutab ükskõik missuguse linna, s. o. kullaga võib ära osta osa linnaelanikke, kes avavad linnavärvavad.



Makedoonia faalanks. Sõjamehed on rivistatud 16 ritta. Esimese rea sõjamehed on relvastatud kahe meetri pikkuste, kuuenda rea sõjamehed aga kuue meetri pikkuste odadega. Nendega võisid mitme rea sõjamehed tegutseda üheaegselt. Faalanksi ees sammuvad kergelt relvastatud sõjamehed. Faalanksi tiibadel liigub ratsavägi.

**Kreeklaste võitlus sõltumatuse eest.** Paljud kreeklased taotlesid sõltumatuse säilitamist. Eriti visa vastupanu avaldasid Makedoonia vallutusele ateenlased. Kreeklaste võitlust sõltumatuse eest juhtis kuulus Ateena kõnemees *Demósthēnes*. Kõnekunsti omandas ta tohutu vaevaga. Kaua aega õppis ta veenvalt ja ilusasti kõnelema, kuid tal oli nõrk hää ja harjumus veidralt üht õlga kehitada. Oma hääle arendamiseks deklameeris ta mägedesse tõustes, oma harjumusest lahtisaamiseks aga riputas ta õla kohale terava mõõga.

Ägedates kõnedes paljastas Demosthenes Filippos II kui vallutajat ja kutsus kreeklasi üles kaitsma oma sõltumatust. Demosthenesel õnnestus ühendada võitluseks Makedoonia vastu Kesk-Kreeka linnad.

338. aastal e. m. a. toimus *Chaironéia* linna juures Kesk-Kreekas lahing makedoonlaste ja kreeklaste vahel. Lahing kestis kaua ja oli väga äge. Vasakul tiival võidelnud ateenlased tungisid makedoonlastele kallale. Kuid Filippos II ratsavägi murdis kreek-

laste parempoolsest tiivast läbi ja tungis ateenlaste tagalasse. Kreeka sõjavägi purustati. Pärast Chaironeia lahingut oli pea-aegu kogu Kreeka Makedooniale allutatud.

*Kreeklaste sisesõjad ja kreeka orjapidajate poolt toimepandud reetmine põhjustasid Kreeka sõltumatuse kaotamise.*

---

Miks õnnestus Filippos II tugeva sõjaväe loomine? Kes tunnustas Kreekas Filippos II võimu ja miks tegi ta seda meelsasti? Millisel lahingul oli otsustav tähtsus Kreeka ja Makedoonia vahelises võitluses? Mitu aastat möödus selleni Maratoni lahingust?

## § 54. Kreeka-Makedoonia sõjaretk Pärsiasse.

**Sõjaretk põhjused.** Orjanduslik kord Kreekas ei saanud eksisteerida ilma uute orjade pideva juurdevooluta, kes pidid surnud ja raugastunud orje asendama. Orjade hulgalist juurdevoolu võisid tagada ainult edukad sõjad.

Kreeka ja Makedoonia orjapidajatele oli eriti ahvatlev sõda Pärsia vastu. Pärsia oli väga suur, kuid nõrk riik, sest pärslaste poolt alistatud rahvad püüdsid vallutajate võimu kukutada. Orjapidajad lootsid Pärsia kuningate muinasjutulisi rikkusi enda valdusesse saada, haarata viljakandvaid maid ja palju orje. Peale selle lootsid nad, et vaeste inimeste sõttaminekuga väheneb üles-tõusude oht Kreekas endas.

Vaesunud kreeklased astusid Filippos II sõjaväkke tasu eest, mis oli neile ainsaks elatusvahendiks.

Kõik see lõi äärmiselt soodsad tingimused sõjaretkeks Pärsia vastu.

**Vahemere idaranniku vallutamine.** Filippos II hakkas ettevalmistusi tegema sõjaretkeks Pärsiasse. Tal ei õnnestunud oma plaane ellu viia, vandeseltslased tapsid ta. Pärast Filippos II surma astus troonile ta poeg *Aleksander*, kes oli energiline, julge, kuid julm ja äge. Ta paistis silma hiilgavate võimete poolest ja oli saanud suurepärase hariduse — tema õpetajaks oli Aristoteles. Aleksander juhtis sõjaretket, mille oli ette valmistanud ta isa.

334. aastal e. m. a. tungis Kreeka-Makedoonia sõjavägi Aleksandri juhtimisel Väike-Aasiasse. Purustanud pärslaste sõjaväe ja vallutanud Väike-Aasia, liikus sõjavägi piki Vahemere rannikut lõuna poole. Aleksandrile vastupanu avaldanud linnade elanikud tapeti või müüdi orjusesse. Kuid enamik mereäärseid linnu



Joan. 11. Lk. 122



tunnustas Aleksandri võimu vabatahtlikult. Ilma lahinguta vallutas ta Egiptuse, kus preestrid ta jumalaks kuulutasid.

**Pärsia riigi langemine.** Egiptusest läks Aleksander viiekümne tuhande sõjamehega Mesopotaamiasse. Pärsia kuningas Dareios III kogus kokku kuni kaheksakümmend tuhat sõjameest.



Makedoonia Aleksander lahingus pärslaste vastu. Seinamaali järgi, mis asub Pompeji linnas.

Dareiose sõjaväes oli arvukas ratsavägi ja sada sõjavankrit; sõjavankrite rataste külge olid kinnitatud teravad vikatid, et lahingus vaenlase sõjamehi vigastada. Dareios III sõjaväe nõrkus aga seis selles, et vägivaldselt sõjaväkke võetud sõjamehed ei tahtnud Pärsia kuninga eest võidelda.

Mõlemad sõjaväed kohtusid suurel tasandikul asuva *Gaugameela* juures, Ninive varemete lähedal. Sõjavankrite rünnak ebaõnnestus — Makedoonia vibulaskurid tapsid suurema osa sõjavankrimeestest. Aleksander tungis eliitratsaväega Pärsia sõjaväe keskkoha, kus seisis kuningas Dareios. Uhtaegu ründas pärslasi ka faalanks, hävitades kõik oma teel. Pärsia sõjavägi hakkas põgenema. Dareios oli esimeste põgenejate hulgas. Mitu kuud hiljem tapeti ta oma lähikondlaste poolt.

**Sõjad Kesk-Aasias ja Indias.** Pärslasi jälitades tungis Aleksandri sõjavägi Kesk-Aasiasse. Kesk-Aasia elanikud vihkasid Pärsia kuningat, kuid ei tahtnud ka uuele vallutajale alistuda. Kreeka-

Makedoonia sõjaväel tuli peaaegu iga linn vallutada lahinguga. Aleksandri sõjaväe tagalas puhkesid ülestõusud.

Ülestõusnute väeüksused, eesotsas vabra ja energilise *Spitamosega*, tungisid ootamatult vallutajatele kallale. Alles pärast kolm aastat kestnud sõda ja kohaliku elanikkonna halastamatut hävitamist vallutas Kreeka-Makedoonia sõjavägi Kesk-Aasia. Spitemenos tapeti reeturlikult.

Kesk-Aasiast siirdus Aleksander oma sõjaväega Indiasse. Tal õnnestus vallutada Induse mõlemal kaldal asuvad maa-alad. Kuid ta sõjavägi oli pikaajalisest ja raskest sõjast kurnatud, india rahvas aga avaldas visa vastupanu. Pealegi sattus Kreeka-Makedoonia sõjavägi soisesse piirkonda. Sõjamehed surid palavikku ja mürgiste madude hammustustesse. Asjatult veenis kogu maa ilma vallutamisest unistanud Aleksander sõjamehi sõda jätkama. Sõjavägi keeldus Indiasse edasi minemast ja 325. aastal e. m. a. oli Aleksander sunnitud tagasi pöörduma.

---

Leidke kaardil Kreeka-Makedoonia sõjaväe teekond. Missugustest teile teada olevatest maadest käis see sõjavägi läbi? Miks võtsid kreeklased osa sõjaretkest Pärsiasse? Miks saavutas Kreeka-Makedoonia sõjavägi võidu Pärsia sõjaväe üle? Kus kohtas Aleksandri sõjavägi eriti visa vastupanu? Mitu aastat kestis Kreeka-Makedoonia sõjaretk? Mitu aastat möödus Babüloni vallutamisest pärslaste poolt kuni Kreeka-Makedoonia sõjaväe tungimiseni Pärsiasse?

### § 55. Vahemere idarannikul asunud maade majandus ja kultuur IV sajandi lõpul — III sajandil e. m. a.

**Aleksandri monarhia ja selle lagunemine.** Kreeka-Makedoonia vallutuste tagajärjel tekkis määratu suur riik. Ta territooriumil, mis laius Kreekast Induse jõeni, elasid kümned eri rahvad. Vabamenud pärslaste rõhumisest, langesid nad makedoonlaste ja kreeklaste niisama raske ikke alla.

Aleksander ei pöördunud Makedooniasse tagasi, vaid muutis Babüloni linna riigi pealinnaks. Aleksander oli niisamasugune despoot kui Pärsia kuningad ja jäljendas neid, ümbritsedes end pimestava luksusega.

323. aastal e. m. a. suri Aleksander ootamatult palavikku. Ta tohutu riik, mis säilis ainult sõjalise jõu abil, oli ebakindel. Aleksandri laip polnud veel maha maetud, kui ta väejuhtide vahel juba algas võitlus võimu pärast. Aleksandri riik lagunes mitmeks iseseisvaks riigiks. Peamisteks neist olid kolm riiki: *Makedoonia*

*riik*, mis ühendas Aleksandri valdused Euroopas, *Süüria riik*, kelle võimu all oli Süüriast kuni Indiani asuv territoorium, ja *Egiptuse riik*. Neis riikides kuulutasid end kuningateks endised Aleksandri väejuhid.

**Orjandusliku majanduse arenemine Idamaal.** Kreeklased ja makedoonlased haarasid Idamaal palju viljakandvaid maid ja hulgaliselt orje. Paljud kreeka ja makedoonia sõjamehed muutusid Idamaal orjapidajaks. Kreeka kaupmehed ja käsitöölised asusid elama Aasia ja Egiptuse linnadesse ning rajasid töökojad, kus töötasid kümned orjad.

Kreeklaste tungimine Idamaale tugevdas kaubanduslikke side- meid Vahemere rannikul asunud maade vahel. Eriti kasvasid linnad Vahemere ida- ja kagurannikul; siin ristusid mere- ja mandriteed, mis kulgesid kaugelt Aasiast.

Kreeka-Makedoonia vallutused Idamaal tugevdasid orjanduslikku korda kogu *Vahemere idarannikul*, s. o. maades, mis asusid Vahemere ranniku idaosas.

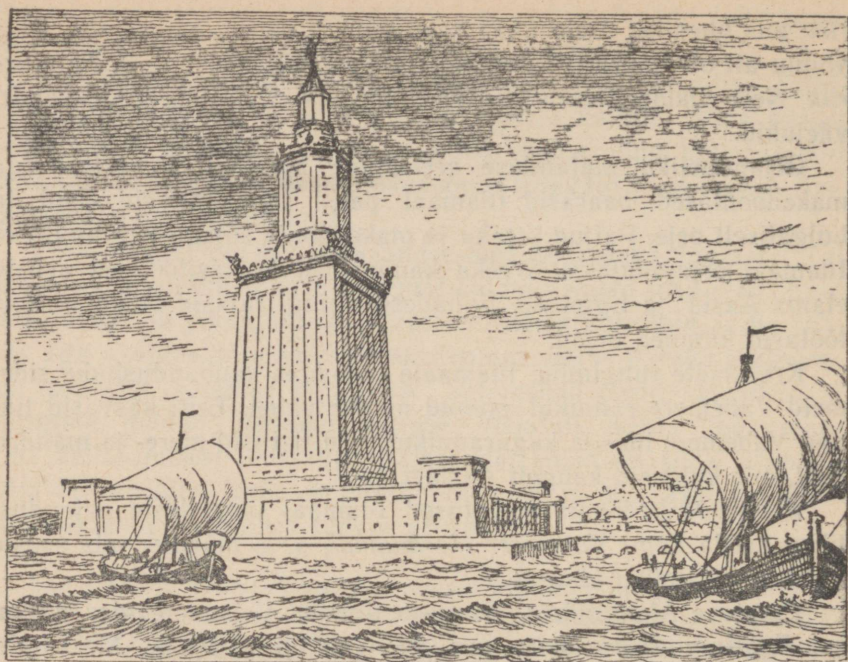
**Egiptuse Aleksandria.** Suureks linnaks Vahemere idarannikul sai *Egiptuse Aleksandria*, mis rajati Niiluse deltas Aleksandri poolt. Aleksandrias oli kaks suurt sadamat, kuhu sõitsid sisse laevad peaaegu kõigist tol ajal tuntud maadest maailmas. Aleksandria elavatel turgudel leidis Indiast, Pantikapaionist ja Süra- kuusast toodud kaupu, võis kuulda kümnet eri keelt. Linna ees asuvale saarele ehitati hiiglasuur *majakas*, mille valgus paistis kümnete kilomeetrite kaugusele.

Aleksandrias olid sirged sillutatud tänavad, mitu teatrit, staadione, gümnaasiume ja kuulus *Muséion* (muuseum). Museion oli teaduslikuks asutuseks ja kõrgemaks kooliks, kus õpetasid välja- paistvad õpetlased. Museionis oli *observatoorium* tähtede ning planeetide vaatlemiseks ja raamatukogu, milles oli mitusada tuhat käsikirjalist raamatut. Kreeka teadus arenes edasi Aleksandrias ja teistes Idamaa linnades.

Orjade ja alistatud rahvaste halastamatu rõhumise hinnaga arenes Vahemere idarannikul käsitöö, kaubandus ja kultuur.

---

Näidake kaardil Aleksandri riigi piirid. Miks lagunes Aleksandri riik? Mis- sugusteks osadeks see lagunes? Millist mõju avaldasid Kreeka-Makedoonia val- lutused Vahemere rannikul asuvate maade majandusele?



Majakas Aleksandrias III—II sajandil e. m. a.

*Milline tähtsus inimeste elus oli üleminekul ürgkogukondlikult korralt orjanduslikule korrale?*

Orjanduslik kord tõi rõhututele suuri kannatusi, orjade haaramiseks peetud sõjad aga laastasid terveid piirkondi ja riike. Kuid orjandusliku korra kujunemine soodustas põllumajanduse, käsitöö ja kaubanduse arenemist. Orjandusliku korra tingimustes oli orjapidajate käsutuses suur hulk töökäsi. See võimaldas ehitada grandioosseid kanaleid ja tamme, muuta sood ja kõrbed põldudeks ning aedadeks, eksploateerida kaevandusi ja rajada suuri töökodasid.

Orjapidajate rikkused, mis olid saavutatud töötajate kõige julmema rõhumise teel, andsid neile võimaluse ehitada paleesid ja templeid, tellida raidkujusid, maale ja muid kunstiteoseid. Juba Vana-Idamaal oli arhitektuur ja skulptuur arenenud. Vabad kreeklased, kes veeretasi kõige raskema töö orjade õlgadele, löid suurepärase kunsti ja saavutasid suurt edu teaduses. Üleminek ürgkogukondlikult korralt orjanduslikule korrale oli suureks sammuks edasi.

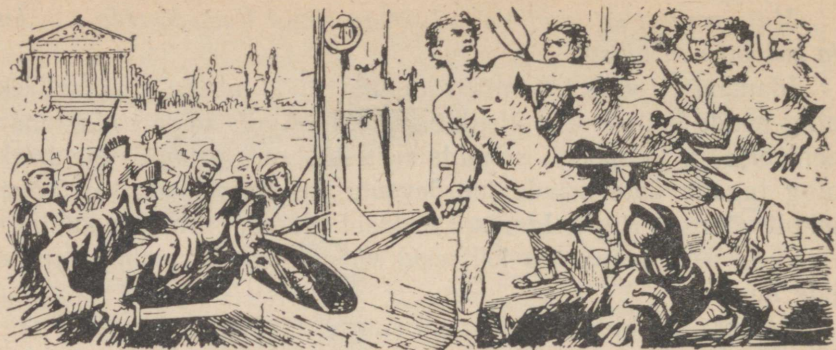
*Mille poolt erinesid Vana-Idamaa riigid Vana-Kreeka riikidest ja mis oli neil ühist?*

Idamaal oli vaja teha määratu suurt tööd maade niisutamiseks ning nende kaitsmiseks üleujutuste eest. Ajada tööle sadu tuhandeid orje ja talupoegi, sundida neid töötama orjapidajate heaks ning tagada uute orjade juurdevoolu vallutusretkede teel võisid ainult võimsad riigid. Idamaal tekkisid suured, piiramatud kuningavõimuga despootiad, kes kaitsesid väheste suursuguste orjapidajate huve.

Kreekas ei olnud vajadust nii suurte niisutustööde järele nagu Idamaal, kuid orjade arv oli vabade inimeste arvuga võrreldes Kreekas tunduvalt suurem kui Idamaal. Orjade rõhumisest olid huvitatud ka laiad deemose ringkonnad. Kreekas ei tekkinud suuri despootiaid, vaid väikesed linnriigid, kes hoidsid orje sõnakuulmises ja haarasid maa-alasid võõrastel rannikutel. Paljudes neist linnriikidest kuulus võim kõigile täieõiguslikele kodanikele. IV sajandil e. m. a. toetasid paljud kreeka orjapidajad Makedoonia kuningate võimu kehtestamist Kreekas, sest tugev Makedoonia monarhia oli orjapidajate valitsemisele kindlamaks toeks ja tagas neile uute orjade juurdevoolu paremini kui nõrgenenud linnriigid. Hoolimata kõigist erinevustest Idamaa ja Kreeka riikide vahel olid neil kõigil ühed ja samad põhilised ülesanded — maha suruda rõhutute vastupanu ja vallutada võõraid maid.

#### KÜSIMUSED OSA «VANA-KREEKA» KORDAMISEKS.

Kuidas õppisid teadlased Vana-Kreeka ajalugu tundma? Tooge näiteid kirjalikest teatest, muistendeist, arheoloogilistest väljakaevamistest, mis aitasid tundma õppida Kreeka ajalugu. Nimetage ja näidake kaardil territooriumid, kus kreeklased elasid II aastatuhande lõpul e. m. a. ja I aastatuhande esimesel poolel e. m. a. Nimetage ja näidake kaardil tähtsamad Kreeka linnad. Missugusteks perioodideks on Vana-Kreeka ajalugu õpikus jaotatud? Vaadake sisukorda ja leidke vastus. Missugusesse sajandisse kuulub iga periood? Millises perioodis kujunesid Kreekas klassid? Millises perioodis tekkisid Kreekas riigid? Millised olid riikide tekkimise põhjused? Millises perioodis saavutas orjanduslik Kreeka oma kõrgeima õitsengu? Mis oli selle põhjuseks? Millega on seletatav Kreeka langus? Mida uut tõid muistsed kreeklased teadusse ja kunsti, võrreldes Vana-Idamaa rahvastega? Milliseid Kreeka riigitegelasi te tunnete? Mille poolt igaüks neist kuulus oli?



## VANA-ROOMA.

### XII PEATÜKK.

#### ROOMA ORJANDUSLIKU RIIGI TEKKIMINE JA ITAALIA VALLUTAMINE.

##### § 56. Apenniini poolsaare loodus ja muistne rahvastik.

**Poolsaare loodus.** *Apenniini poolsaar* on pikk, kuid võrdlemisi kitsas. Kogu poolsaart läbib mäeahelik, mida nimetatakse *Apenniini mägedeks* ehk *Apenniinideks*. Mäed ei jaga poolsaart eraldatud osadeks nagu Kreekas. Ühendusepidamine toimus siin hõlpsasti mereäärsete tasandike kaudu, mis laiusid mägede ja mere vahel. Pealegi on Apenniinid kaldsemad ja kergemini läbitavad kui Kreeka järsud ja kaljused mäed.

Apenniini poolsaarest põhja pool asub avar tasandik, kus voolab veerikas *Po* jõgi. Tasandikku ümbritsevad põhjast tohutu kaarena kõrged *Alpi* mäed.

Poolsaare läänerannikul leidub sobivaid lahtesid. Poolsaart ümbritsevates meredes on vaid mõned väikesed saared, mis vanaajal tunduvalt raskendas meresõitu.

Apenniini poolsaare kliima on pehme- ja niiske: poolsaare suuremal osal ei esine põuda ega suurt kuumust. Vana-ajal kasvas poolsaarel palju lehtmetsi. Ranniku ja mäeorgude pinnas on väga viljakas. Apenniinidel oli palju karjakasvatuseks sobivaid mägi-karjamaid.

**Poolsaare rahvastik.** Pehme kliima ja rikas loodus meelitasid vana-ajal inimesi poolsaarele. Siia tungisid Euroopa mandrilt hõimud, kes osaliselt segunesid vanema kohaliku rahvastikuga.

Poolsaare ranniku ja Sitsiilia asustasid kreeklased, kes rajasid siin oma kolooniad. Kreeklased nimetasid poolsaare kaguosa *Itaaliaks*. Vähehaaval levis see nimetus kogu poolsaarele.

I aastatuhande keskpaiku e. m. a. elas poolsaarel vähemalt kaksteist rahvast, kes rääkisid eri keelt. Neist rahvastest etendasid nii Itaalia kui ka kõigi Vahemere rannikul asunud maade ajaloos suurt osa muistsed *ladinlased*.

**Ladinlaste asundamine ja tegevusalad.** Ladinlaste hõimud elasid Kesk-Itaalias, Tiberi jõe alamjooksul. Tiber saab alguse Apenniini mägedest. Voolates mägedest tasandikule, viib ta oma sogsed veed merre. Suurvee ajal ujutab Tiber kaldaäärsed madalikud üle, seepärast oli siin vana-ajal palju soid — palaviku levitajaid.

Ladinlaste peamiseks tegevusalaks oli põlluharimine; nad kasvasid ka lehma, lambaid ja sigu. Tiberi jõesuudme juures hangiti soola. Sagedased sõjad naabritega sundisid ladinlasi ehitama kindlustatud väikelinnu. Tiberi vasakul kaldal, jõesuudmest umbes 25 kilomeetri kaugusel, asus väike linn *Rooma*.

**Legend Rooma asutamisest.** Hiljem tekkis Rooma tekkimise kohta legend. Selle järgi käskinud ühe ladinlaste linna kuningas vastsündinud kaksikvennad *Rõmuluse* ja *Rõmuse*, oma vennatütred pojad, Tiberi jõkke heita. Kuningas kartis, et lapsed suureks kasvades ta troonilt tõukavad. Poisid pääsesid vaid juhuslikult. Emahunt toitmis neid oma piimaga, hiljem aga leidis ja kasvas nad üles karjus. Kui nad suureks olid kasvanud, otsustasid vennad asutada oma linna, läksid aga sealjuures tülli ja Romulus tappis Remuse. Romulus asutas 753. aastal e. m. a. Rooma linna sinna kohta, kust emahunt nad oli leidnud, ja hakkas seal kuningaks.

Tõenäoliselt polnud Romulust ja Remust üldse olemaski, kuid roomlased uskusid legendi ja pidasid isegi ajaarvamist oma linna asutamise väljamõeldud aastast. Roomas püstitati emahundi raidkuju.

---

Mille poolest erineb Itaalia loodus Kreeka loodusest? Missuguseid rahvastiku tegevusalasid soodustas vana-ajal Itaalia loodus? Missugune oli Itaalia rahvastik I aastatuhande keskpaiku e. m. a.? Näidake kaardil Tiberi jõge, ladinlaste asutamiskohta ja Rooma linna.

## § 57. Rooma vabariigi tekkimine.

**Muistne Rooma linn.** Rooma muistne rahvastik tegeles karjakasvatuse ja põlluharimisega. Roomlased elasid sugukondlike kogukondadena. Maa kuulus kogu kogukonnale ja seda nimetati *ühispõlluks*. Iga perekond — ladinakeeles *familia* — karjatas oma loomi ühisel karjamaal ja sai külvamiseks maatüki ühis põllul.

Rooma asend oli väga sobiv. Ta asetses küngastel. Järsud künkaveerud ja neid ümbritsevad sood kaitsesid linna vaenlaste kallale tungi eest. Künkajalamil kulges tee, mille kaudu veeti Põhja-Itaalias soola. Tiberi jõe kaudu sõitsid roomlased merele. Rooma hakkas suuresti kaupleva vilja, loomade ja soolaga. Küngaste vahel asus turuväljak — *foorum*. Turule sõitsid naaberlinnade kaupmehed ja käsitöölised, kelledest paljud asusid Rooma elama.

**Patriitsid ja plebeid.** Roomlased alistasis endale järk-järgult naaberlinnade ja -külade rahvastiku.

Rooma muistsete elanike järeltulijad ei segunenud alistatud rahvastikuga ega teistest piirkondadest Rooma asunud inimestega. Nad nimetasid end *patriitsideks*, mis tuleneb ladinakeelsest sõnast «*páter*» — isa. Sellega tahtsid nad märkida, et juba nende isad olid Rooma päriselanikud.

Alistatud linnade ja külade parimad maad kuulutati ühis põlluks. Ühis põllul said maad ainult patriitsid.

Patriitside maalidel töötasid võlgadesse sattunud kehvikud ja orjad. Inimene, kes ei tasanud õigeaegselt võlga, muutus orjaks. Rooma eksisteerimise esimestel sajanditel oli orjade arv väike. Koos orjadega töötasid tavaliselt põllul ka patriitsid ise; tihtipeale sõid isandad ja orjad ühe laua taga. Orje peeti perekonna liikmeiks.

Roomlaste poolt alistatud ja teistest Itaalia piirkondadest Rooma ümberasunud inimeste järeltulijaid nimetati *plebeideks*. Neist enamiku moodustasid talupojad ja käsitöölised, kuid plebeide hulgas esines ka rikkaid inimesi: laevade ja orjade omanikke, kaupmehi, liigkasuvõtjaid.

**Rooma sõjavägi.** Sõja ajal pidid seitsmeteistkümne- kuni kuuekümneaastased patriitsid ja plebeid, kes olid kas või väikese vara omanikud, teenima sõjaväes. Kui Roomat ähvardas vaenlase kallale tungi oht või valmistusid roomlased ise sõjaretkeks naabrite vastu, heisati ühele Rooma künkale lipp. Selle märguande peale ruttasid mehed oma relvastusega sõjaväe kogunemiskohta. Rikkad inimesed, kellel olid ratsahobused, teenisid ratsaväes. Jõukad talu-

pojad moodustasid raskelt relvastatud jalaväe. Vähesed varaga roomlased olid relvastatud lühikeste kergete viskodadega, vibu ja nooltega ning lingudega. Orje ja maata kehvikuid sõjaväeteenistusse ei võetud.

**Vabariigi tekkimine.** Kuni VI sajandi lõpuni e. m. a. valitses Roomat kuningas koos patriitside sugukondade vanemate nõukoga. Nõukogu koosnes 300 inimesest; seda nõukogu nimetati *senatiks*, mis tähendab ladina keeles *vanemate nõukogu*. Tähtsamate asjade otsustamiseks kutsusid kuningas ja senat kokku patriitside koosoleku.

Rahvapärimeste järgi kutsus Roomat valitsenud kuningas VI sajandi lõpul e. m. a. oma julmusega esile kogu rahvastiku rahulolematuse. **510. aastal e. m. a.** kihutasid roomlased ta minema. Nad kehtestasid Roomas valitava võimu. Rooma valitsemise kuulusid nad *ühiseks asjaks*, ladina keeles — *respublicaks* (vabariigiks).

Rooma vabariigi valitsemisest said õiguse osa võtta ainult patriitsid. Patriitside koosolek valis iga aasta enda hulgast kaks *konsulit*, kes valitsesid Roomat ühe aasta jooksul. Konsulid mõistsid roomlaste üle kohut, sõja ajal aga juhatasid Rooma sõjaväge. Rahu ajal ei saanud nad midagi ette võtta ilma senati nõusolekuta. Senat juhtis sõjandust, välisriikidega suhtlemist ja vabariigi rahandust. Senat kutsus kokku rahvakoosoleku ja valmistas eelnevalt ette otsused, mis esitati koosolekule. *Senaatoriteks* — senati liikmeteks — võisid samuti olla ainult patriitsid.

Vabariikideks hakati nimetama neid riike, kus võim kuulub kindlaksmääratud tähtajaks valitud inimestele.

---

Kuidas tekkis roomlaste jagunemine patriitsideks ja plebeideks? Milles seisid erinevused nende seisundis? Kellest koosnes Rooma sõjavägi? Kes valitses Roomat pärast kuningavõimu hävitamist? Mille poolest erineb vabariik monarhiast? Kuidas tõlkida seda sõna eesti keelde? Missugused sündmused Kreekas olid ajalisel lähedal Rooma vabariigi tekkimisele?

## § 58. Plebeide võitlus patriitside vastu.

**Plebeide arvu kasv ja nende nõudmised.** Roomas arenes võrdlemisi kiiresti käsitöö ja kaubandus. Tiberi lähedal asuvatel kün-gastel ja nendevahelistes nõgudes tekkisid uued, kõverad ja sillutamata tänavad. Otse tänaval või väikestes õlgkatustega puumajades, samuti savi ja õlgede segust tehtud majades, töötasid vask-

sepad, pottsepad, kingsepad ja teised käsitöölised. Rooma kaupmehed arendasid kaubandust nii ümbruskonna asulatega kui ka Vahe-mere ranniku kaugemal asuvate linnadega. Nii rikaste kui ka vaeste plebeide arv Roomas suurenes tunduvalt.

Plebeid nõudsid, et neile antaks õigus saada maad ühispõllul ja osa võtta vabariigi valitsemisest. Vaesed plebeid taotlesid ka seda, et keelataks ära inimeste müümine orjusesse võlgade pärast. Kuid patriitsid keeldusid neid nõudmisi rahuldamast.

**Rahvatribuunid.** Rahvapärimeste järgi lahkusid plebeid 494. aastal e. m. a. Roomast. Sirgetes ridades, relvad käes, lahkusid nad linnast ja rajasid mõne kilomeetri kaugusel linnast laagri. Oht sõjaväe suuremast osast ilma jääda ja hirm plebeide kallaletungi ees Roomale, sundisid patriitse tegema järeleandmisi.

Plebeidele anti õigus valida igal aastal enda hulgast *rahvatribuunid*, kes kaitseksid neid patriitside rõhumise eest. Õelnud sõna «veto», mis ladina keeles tähendab *keelan*, võis tribuun seisma panna konsulite korralduse ja isegi senati otsuse, kui see plebeisid puudutas. Rahvatribuuni isik oli puutumatu; talle kahju tekitamist peeti raskeimaks kuriteoks. Rahvatribuuni maja ukсед olid nii päeval kui ka öösel avatud; plebei võis igal ajal tribuuni juurest kaitset leida.

**Plebeide võit.** Rahvatribuunid muutusid plebeide juhtideks võitluses patriitside vastu. Rahvatribuunid kutsusid kokku *plebeide rahvakoosolekuid*, esitasid plebeide nimel senatile nõudmisi.

IV sajandi esimesel poolel e. m. a. nõudsid plebeid, et üks konsul valitaks tingimata plebeide hulgast ja et keegi ei tohi ühispõllul saada üle 125 hektari maad (meie arvestuse järgi). Patriitsid lükkasid need nõudmised üheksa aasta jooksul tagasi, kuid plebeid tegutsesid väga järjekindlalt; rahvapärimeste järgi ei lubanud rahvatribuunid isegi konsulite valimisi läbi viia. Patriitsid olid sunnitud need nõudmised rahuldama.

Plebeid hakkasid ühispõllul maad saama. Vaesed plebeid saavutasid IV sajandi lõpul e. m. a. võlaorjuse kaotamise. III sajandi algul e. m. a. olid patriitsid sunnitud nõustuma sellega, et plebeide rahvakoosolekute otsused muutuksid Rooma vabariigi seadusteks.

**Nobiilid.** Pärast plebeide võitu võidi iga Rooma kodanik valida igasugusele riiklikule ametikohale. Konsuli ülesannete täitmise tähtaja lõppedes muutus kodanik tavaliselt senaatoriks.

Kuid tegelikult ei pääsenud vaesed riiklikele ametikohtadele

ega saanud senaatoriks, sest neile ei makstud selle eest tasu, vaene inimene aga oli sunnitud töötama teenistuse pärast.

Roomas eraldus mitukümmend rikast patriitside ja pleibeide perekonda, kelle valduses olid mõisad ja orjad. Aastast aastasse valiti nende perekondade liikmeid konsuliteks ja teistele ametikohtadele; neist koosnes põhiliselt ka senat. Roomas tekkis ülemkiht, kes oli uhke selle üle, et ta esivanemad on olnud konsuliteks, rahvatribuunideks ja senaatoriteks. Rooma suursugused inimesed nimetasid end *nobiilideks*. *Kogu tegelik võim Rooma vabariigis koondus aristokraatide-nobiilide kitsa ringkonna kätte. Rooma oli aristokraatlik vabariik.*

---

Mille pärast toimus võitlus plebeide ja patriitside vahel? Mida saavutasid selles võitluses plebeid? Kuidas nad seda saavutasid? Kes olid nobiilid? Millest nähtub, et Rooma vabariik oli aristokraatlik?

### § 59. Rooma ülevõimu kehtestamine Itaalias.

**Rooma vallutussõjad.** Rikkad roomlased püüdsid enda valdusse võimalikult rohkem maid haarata. Sellepärast pidas Rooma sageli vallutussõdu. Alistatud hõimudelt võtsid roomlased ära kuni kaks kolmandikku põllu- ja karjamaadest. Äravõetud maad peeti ühispõlluks. Suurema osa maast haarasid endile nobiilid, rikkudes plebeide nõudmisel vastuvõetud seadust. Väikesi maatükke said ühispõllul vähese maaga talupojad, samuti talupoegade nooremad pojad, kes isalt maad ei pärinud. Sellepärast olid ka lihtsõjamehed huvitatud naaberhõimude maade haaramisest.

Uhtsuse puudumine Itaalia hõimude vahel hõlbustas Roomal võitlust nende vastu. Senat sõlmis ühe hõimuga liidu teise vastu, pärast võitu vaenlase üle aga õiendas reetlikult arveid oma hiljutise liitlasega.

**Samniitide alistamine.** Visa vastupanu Roomale avaldasid sõjakad *samniidid*. Nad piirasid nende maa-aladele tunginud Rooma sõjaväe kitsas mäekurus ümber. Kogu sõjavägi koos mõlema konsuliga oli sunnitud alistuma. Võitjad pistsid maasse kaks oda ja panid neist kolmanda põiki üle. Relvadeta roomlased käisid samniitide pilkerahhe saatel odade vahelt läbi, kallutades pead nagu loomad, kelle kaela pannakse ike — puurangid. «Ikke alt» läbikäimist peeti suurimaks häbiks.

Kuid see lüüasaamine ei peatanud Rooma vallutusi. Roomlaste sõjavägi oli rohkearvulisem ja organiseeritum kui samniitide

sõjavägi. III sajandi algul e. m. a. tapsid roomlased enamiku samniite, põletasid maha nende külad ja vallutasid nende poolt asustatud territooriumi.

**Rooma sõda Pürrhose vastu.** Lõpule viinud samniitide alistamise, hakkasid roomlased vallutama kreeka linnu Lõuna-Itaalias. Üks linnadest pöördus abi saamiseks *Pürrhose* poole, kes oli Balkani poolsaarel asuva väikeriigi *Epéirose* kuningas. Pürrhos maabus Itaalias sõjaväega, mis koosnes 20 000 jalaväelasest, 3000 ratsanikust ja 20 sõjalevandist.

Lahingu ajal tungisid sõjalevandid roomlaste ridadesse ja tallasid neid jalgadega. Sõjalevandid seljas istunud sõjamehed saatsid roomlaste pihta nooli ja viskodasid. Pürrhose sõjavägi saavutas kaks võitu end visalt kaitsnud roomlaste üle, kuid kandis sealjuures selliseid kaotusi, et Pürrhos ütles: «Veel üks selline võit, ja ma jään ilma sõjaväeta.» Väljendus «*Pürrhose võit*» tähendab niisugust võitu, mis läheb liiga kalliks maksma ega too võitjale kasu. Värvanud sõjaväkke uusi sõjamehi, roomlased mitte üksnes ei taastanud, vaid ka suurendasid oma sõjaväe arvulist koosseisu. Pürrhose sõjamehed võrdlesid Roomat müütilise hüragara, kellel kasvab ühe maharaiutud pea asemele kaks uut.

Otsustavas lahingus viskasid roomlased elevantide jalge alla naeltega läbilöödud laudu, hirmutasid neid teivastega ja nooltega, mille otsas põlesid takud, ning ajasid nad põgenema. Jooksvad sõjalevandid tallasid jalge alla omaenda sõjamehi. Pürrhose sõjavägi purustati. Pärast seda vallutasid roomlased hõlpsasti kreeka linnad Itaalias.

**Rooma ülevõim Itaalias.** III sajandi keskpaiku e. m. a. viisid roomlased lõpule Apenniini poolsaare vallutamise.

Peaaegu kogu Itaalias rajati Rooma kodanike asulad. Asulate elanikud, kellele anti maad, tegelesid majapidamisega ja teenisid sõjaväes. Need asulad olid Rooma peamiseks toeks, mille abil ta Itaaliat valitses.

Rooma poolt alistatud Itaalia rahvaid nimetati *liitlasteks*. Nad olid kohustatud Rooma käsutusse andma oma sõjaväe. Et mitte võimaldada liitlaste ühinemist roomlaste vastu, püüdis senat liitlasi omavahel tülli ajada; senati põhimõtteks oli: «*Jaga ja valitse*.»

---

Missuguseid peaesemärke taotlesid roomlased IV—III sajandil e. m. a. peetud sõdades? Kuidas toimisid roomlased Itaalia võidetud hõimudega? Miks saavutasid roomlased võidu Pürrhose sõjaväe üle? Kuidas säilitasid roomlased oma ülevõimu Itaalias?

Kuidas muutus Rooma valitsemiskord VI sajandil e. m. a.? Kuidas muutus see V—III sajandil e. m. a.? Milline tähtsus oli Roomas senatil? Milline oli ta koosseis VI ja III sajandil e. m. a.? Miks nimetatakse Rooma vabariiki aris-tokraatlikuks? Näidake Rooma vallutusi kaardil. Miks suurenes «ühispõld» IV ja III sajandil e. m. a. kiiresti?

### XIII PEATÜKK.

## ROOMA VABARIIGI MUUTUMINE VAHEMERE RANNIKU TUGEVAIMAKS RIIGIKS. ORJUSE EDASIARENEMINE ROOMAS.

### § 60. Rooma ja Kartaago vahelise võitluse algus.

**Rooma ja Kartaago võitlus.** Pärast Lõuna-Itaalia vallutamist Rooma poolt lähenesid ta valdused Sitsiilia saarele, mida lahutab Apenniini poolsaarest kolme kilomeetri laiune väin. Sitsiilias oli viljarikas pinnas, seal kasvasid apelsini- ja oliivipuud, asusid rikkad kreeka linnad. Sitsiilia oli ahvatlevaks saagiks Rooma orjapidajatele.

Sitsiilia vallutamist taotles ka võimas *Kartaago* linn, mis asus Põhja-Aafrikas.

**Kartaago.** Kartaago linn asetses kõrgel kivineemel, mis ulatus kaugele merre. Kartaago kaupmehed arendasid kaubandust peaaegu kõigi Vahemere rannikul asuvate maadega. Kartaago heades sadamates seisis kartaagolaste arvukad kaubalaevad, kus käisid laadimis- ja lossimistööd. Mererannikul asusid laevaehitustöökodjad ja kaubalaod. Paljud orjad töötasid laevaehitustöökodades, sadamates ja laevadel.

Kartaago vallutas suurema osa Vahemere rannikust Aafrikas. Kartaago ulatuslikes valdustes ei olnud talupoegi; maa kuulus rikastele orjapidajatele ja seda harisid ahelatesse pandud orjad. Kartaagos haarasid võimu enda kätte rikkad maaomanikud, orjade peremehed ja laevade valdajad.

III sajandil e. m. a. oli orjanduslik kord Kartaagos rohkem arenenud kui toleaegses Roomas.

Kartaagol oli tugevaim sõjalaevastik Vahemerel ja sõjavägi, mis koosnes peamiselt palgasõjameestest. Kartaago meremehed tegelesid mererööviga, püüdsid inimesi ja müüsid neid orjaturul.

Kartaago linna kaitsesid võimsad kivimüürid ja -tornid. Kartaago, kelle käsutuses olid tohutud rikkused ja suured sõjalised jõud, oli Roomale kardetavaks võistlejaks.

### Rooma sõjavägi Puunia sõdade ajal.

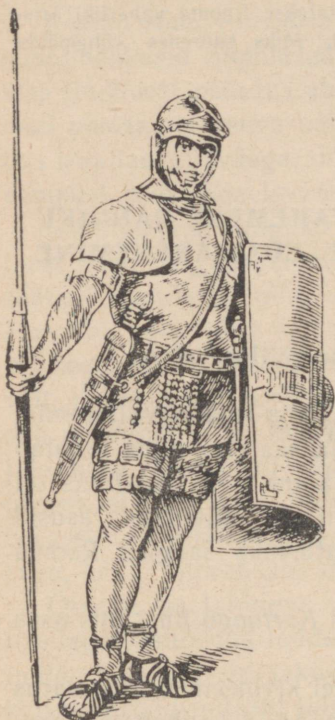
Kahe kiskja — Rooma ja Kartaago vahel algas 264. aastal e. m. a. sõda, mis kestis 20 aastat. Kuna roomlased nimetasid kartaagolasi *puunlasteks*, siis nimetati seda *esimeseks Puunia sõjaks*.

Rooma sõjavägi koosnes leegionidest. Igas leegionis oli 4500 sõjameest. Leegioni peamise jõu moodustas raskelt relvastatud jalavägi. Ta rivistus väikeste liikuvate väeüksustena; leegion võis lahingut pidada nii tasasel väljal kui ka metsas ja mägedes. Lahingu algul viskasid kergelt relvastatud sõjamehed vaenlase pihta lühikesi odasid ja kive ning lasksid vibudest; kui vaenlane oli juba üsna ligidal, taandusid nad raskelt relvastatud sõjameeste kaitse alla. Visanud vaenlase pihta hulgaliselt odasid, söötsid raskelt relvastatud sõjamehed paljastatud mõõkadega käsitiivõitluste. Ratsavägi kaitses lahingu ajal leegioni *tiibadelt*.

Rooma sõjaväes valitses karm distipliin. Relva kaotamise või valvepostil uinumise eest sõjamees hukati. Kui sõjaväeüksus lõi lahingus kartma, siis hukati iga kümnes sõjamees liisu järgi.

Sõjaväe eeskujuliku organiseerimise tõttu saavutasid roomlased mitu võitu Kartaago palgasõjameeste üle.

**Rooma võit.** Puunia sõdade alguses roomlastel peaaegu ei olnud sõjalaevastikku. Nad asusid sõjalaevade ehitamisele, kuid jäid kartaagolastest meresõidu oskuses maha. Siis hakkasid roomlased laevaninadele paigutama tõstesildu, millel olid otstes rasked ja teravad «nokad». Selliseid sildu nimetati *kaarnateks*. Vaenlase laevale lähenedes lasksid roomlased «kaarna» alla, selle



Rooma leegionär. Ta on relvastatud viskoda, lühikese mõõga ja pistodaga; vasakus käes hoiab ta puukilpi, mis on kaetud nahaga. Nahast soomusrüü kaitseb keha ja kiiver pead.

«nokk» hakkas vaenlase laeva pardast kinni; Rooma sõjamehed jooksid vaenlase laeva tekile ja astusid käsitsivõitlusse. Roomlased saavutasid merelahingutes mitu võitu. Rooma sõjalaevastik hakkas Vahemerel valitsema.

Saavutanud võidu esimeses Puunia sõjas, vallutasid roomlased järgmised saared: *Sitsiilia*, *Sardiinia* ja *Korsika*. Põhja-Itaalias alistas Rooma sõjavägi *gallialased*, kes elasid Po jõe orus. Püüdes oma kaotusi tasa teha, haarasid kartaagolased enda kätte ulatuslikud valdused Hispaanias. Mõlemad pooled valmistusid uueks omavaheliseks sõjaks ülevõimu pärast Vahemerel, Vahemere rannikul elavate rahvaste röövimise võimaluse pärast.

Missugused olid esimese Puunia sõja põhjused? Millest nähtub, et III sajandil e. m. a. oli orjanduslik kord Kartaagos rohkem arenenud kui Roomas? Miks saavutasid roomlased võidu esimeses Puunia sõjas? Näidake kaardil Rooma vabariigi ja Kartaago riigi territooriumi pärast esimest Puunia sõda.

### § 61. Teine Puunia sõda.

**Hannibali sissetung Itaaliasse.** 218. aastal e. m. a. algas *teine Puunia sõda*. Hispaanias asus tugev Kartaago sõjavägi andeka väejuhi *Hannibali* juhtimisel. Roomlastele ootamatult viis Hannibal Kartaago sõjaväe üle Alpide Itaaliasse. Mägede ületamine oli väga raske. Kartaagolased liikusid mööda jäätunud mäeteid; palju sõjamehi ja hobuseid varises kuristikudesse; mägilased tungisid varitsuspaikadest kartaagolastele kallale. Alpide ületamise ajal vähenes Hannibali sõjavägi poole võrra. See-eest aga, kui sõjavägi oli Põhja-Itaaliasse jõudnud, ühinesid temaga gallialased, kes ei tahtnud Rooma ülevõimule alistuda.

Mitmes verises lahingus purustasid kartaagolased nende vastu saadetud Rooma sõjaväe. Hannibal läbis oma sõjaväega kogu Itaalia põhjast lõunasse. Oma sõjaväe korraldas ta ümber Rooma sõjaväe eeskujul, jaotades ta legionideks.



Hannibal. Pronksist rinnakuju.

**Cannae lahing.** 216. aastal e. m. a. kohtus avaral tasandikul *Cannae* asula lähedal Rooma ja Kartaago sõjavägi uuesti.

Rooma sõjaväes oli 80 000 jalaväelast ja 6000 ratsanikku. Hannibalil oli 40 000 jalaväelast ja 14 000 ratsanikku. Roomlased lootisid jalaväe rünnakuga vaenlast purustada ja rivistasid leegionid tohtu risküliku kujuliselt. Ratsavägi kaitses selle tiibu.



Teine Puunia sõda.

Hannibal nägi roomlaste plaani läbi. Ta rivistas oma jalaväe poolkuu kujuliselt, mis kumera küljega oli pööratud vaenlase poole. Tiibadel seisis ratsavägi ja parimad jalaväeüksused.

Rooma leegionid ründasid kartaagolaste keskkoha ja tungisid sügavale nende ridadesse. Kuid samal ajal paiskas rohkearvulisem Kartaago ratsavägi Rooma ratsaväe segi. Hannibali eliitjalaväeüksused tungisid Rooma sõjaväe kaitsetuks jäänud tiibade peale. Tagalast andis roomlastele löögi Kartaago ratsavägi. Algas ümberpiiratud Rooma jalaväe halastamatu tapmine. Kartaagolased tapsid ja võtsid vangi ligi 70 000 sõjameest. Pärast roomlaste purustamist läks osa nende liitlasi kartaagolaste poole üle.

Jõudude väljakurnamiseks mõeldud sõda. Roomlased käitusid neile raskel ajal väga mehiselt. Kuigi Hannibal oli teinud ettepaneku rahuläbirääkimiste alustamiseks, keeldus senat ta saadikut isegi vastu võtmast. Kutsudes sõjaväkke kõik mehed, kes olid suutelised relva kandma, kogusid roomlased ligi 250 000 sõjameest. Rooma talupojad, kes kannatasid Kartaago sõjameeste rüüsterkede all, läksid meeleldi sõjaväkke.

Vaatamata Rooma sõjaväe arvulisele üleolekule Kartaago sõjaväest, vältisid roomlased suuri lahinguid. Nad tungisid kallale vaenlase väikestele sõjaväeüksustele, piirasid Kartaago poole üle läinud linnu. Hannibal lähenes Rooma linnale, kuid tal ei jätkunud jõudu kõrge kindlusemüüri ümbritsetud suure linna piiramiseks ja ründamiseks.

Hannibalile ei olnud sõja pikalevenimine kasulik. Sel ajal kui Rooma jõud kasvasid, sulasid Hannibali jõud, kes ei saanud Kartaagost abivägesid.

**Sõja lõpp.** 12 aastat pärast Cannae lahingut maabus Rooma sõjavägi Aafrikas. Kartaagolased kutsusid Hannibali Rooma sõjaväe vastu võitlema. Roomlaste ja kartaagolaste vaheline lahing toimus *Záma* linna lähedal. Seekord oli ratsaväe ülekaal roomlastel. Visa lahingu ajal, mis toimus Rooma ja Kartaago jalaväe vahel, ründas roomlaste ratsavägi kartaagolasi tagalast. Hannibali sõjavägi sai lüüa.

201. aastal e. m. a. lõppes sõda. Kartaago oli sunnitud Roomale andma oma sõjalaevastiku, maksma tohutu rahasumma ja loobuma peaaegu kõigist oma valdustest.

*Puunia sõdades tõi Roomale võidu arvukas Rooma talurahvas, kes sõjaväe ridu täiendas ja kartaagolaste vastu mehiselt võitles.*

---

Näidake kaardil Hannibali sõjaväe teekond aastail 218—216 e. m. a. Miks taastasid roomlased pärast lüüasaamist Cannae lähedal kiiresti oma sõjalised jõud? Näidake kaardil tähtsamate lahingute kohad teise Puunia sõja ajal. Missugused olid Rooma võidu põhjused sõjas Kartaago vastu?

## § 62. Rooma vallutused II sajandil e. m. a. ja võidetud maade röövimine.

**Rooma vallutused Vahemere rannikul.** Teisel Puunia sõjal oli väga suur tähtsus kogu Vahemere rannikule. Oli purustatud ja nõrgestatud Rooma peamine võistleja võitluses ülevõimu pärast

Vahemerel. See avas roomlastele võimaluse uuteks vallutusteks Vahemere rannikul.

Roomlased pidasid kolm sõda Makedoonia riigi vastu. Otsustavas lahingus hakkasid Rooma leegionid Makedoonia faalanksi pealetungi tõttu taganema. Kuid rünnaku ajal läks faalanksi rivi segi ja tema ridadesse tungisid Rooma liikuvad sõjaväeüksused. Makedoonlaste pikad odad muutusid kasutuiks ja faalanks purustati.

II sajandi keskpaiku e. m. a. alistasid roomlased varem võimsa Makedoonia.

Kreeka rahvahulgad võitlesid vallutajate vastu mehiselt. Rikad kreeka orjapidajad aga andsid roomlastele abi. Uhtsuse puudumine kreeklaste hulgas hõlbustas Roomal Kreeka vallutamist. Roomlased tegid maatasa Korintose linna, mille elanikud avaldasid vallutajatele eriti visa vastupanu. Kõik linna elanikud müüdi orjusesse. Roomaga ühendati ka Väike-Aasia lääneosa.

Umbes seitseteistkümmend aastat pidasid roomlased vallutussõdu Hispaanias. Ainult suure sõjaväe koondamisega Hispaaniasse ja seal tervete piirkondade laastamisega suutsid roomlased Hispaania hõimude vastupanu ajutiselt maha suruda.

**Kartaago hävitamine.** Võidetud ja nõrgestatud Kartaago ei olnud Roomale ohtlik, kuid Rooma senaatorid ja kaupmehed, kes arvasid, et Kartaago kaubandus takistab roomlaste kaubandust, nõudsid tungivalt Kartaago hävitamist.

II sajandil e. m. a. maabus Rooma sõjavägi uuesti Aafrikas ja algas kolmas Puunia sõda. Ööd ja päevad valmistasid kartaagolased relvi, parandasid kindluse müüre. Naised lõikasid juuksed maha ja andsid need *kiviheitemasinate* ehitamiseks (vt. lk. 148).

Kartaagolased kaitsesid end niivõrd mehiselt, et roomlased, vaatamata oma jõudude tohutule ülekaalule, ei suutnud kolme aasta jooksul linna vallutada. Alles pärast seda, kui ümberpiiratud nõrkesid näljast ja haigustest, läks roomlastel korda Kartaagosse tungida. Kuid linnas kestis lahing veel kuus päeva; roomlased olid sunnitud rünnakuga võtma iga tänava, iga maja.

Senat käskis Kartaago maatasa teha, needis linna asupaiga ära ja keelas selle asustamise.

**Sõjasaagi haaramine.** Vallutanud linna, andis tavaliselt Rooma väejuht selle sõjaväele röövimiseks. Osa kokkuröövitud saagist läks Rooma riigikassasse, ülejäänud osa jagasid omavahel ära väejuhid ja sõjamehed.

Riigikassasse minevat sõjasaaki veeti mööda Rooma tänavaid *triumfi* ajal. Triumfiks nimetati väejuhi pidulikku sissesõitu Rooma pärast võidu saavutamist. Väejuht-triumfaator sõitis linna sisse sõjavankril, mille ette oli rakendatud 4 valget hobust. Ta oli riidetatud punastesse rõivastesse, peas oli tal loorberipärg, käes hoidis ta elevantiluust kotkakujulist sauat. Triumfaatori ees veeti kõige väärtuslikumat sõjasaaki ja nimekaid sõjavange ahelates; sõjavangide hulgas oli sageli ka naisi ja lapsi. Eriti suure sõjasaagi said roomlased Makedoonias ja Kreekas. Pärast Makedoonia üle saavutatud võitu kestis triumf kolm päeva. Esimesel päeval veeti mööda Rooma tänavaid kreeka kujusid ja maale. Järgmistel päevadel veeti rikkalikult kaunistatud relvi, kanti väärtasju ja sadu nõusid hõbe- ning kuld müntidega; iga sellist nõu kandis 4 inimest.

Vallutatud maades võeti Rooma riigi kasuks ära osa põllu- ja karjamaid, metsad, kaevandused, soolatööndused ja laevaehitustöökojad. Peamiseks sõjasaagiks olid orjad. Sõjaväe järel liikusid tavaliselt kaupmehed, kes ostsid sõjavange nende edasimüümiseks turgudel.

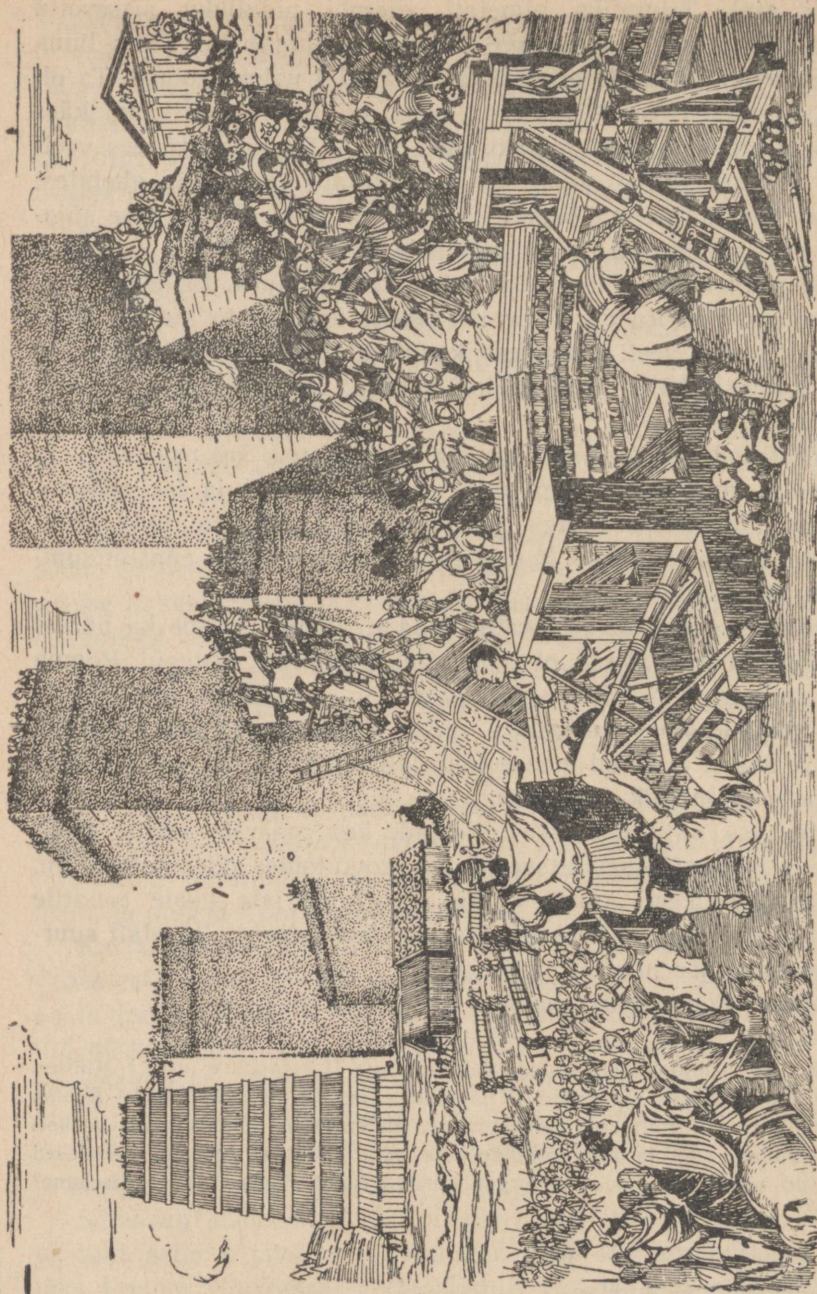
**Rooma provintsid.** Vallutatud maa röövimine jätkus ka pärast sõja lõppemist. Väljaspool Apenniini poolsaart asuvaid Rooma poolt vallutatud maid nimetati *provintsideks*. Provintside elanikkond pidi Roomale määratu suuri makse maksma. Provintsi elaniku, kes ei tasunud makse tähtajaliselt, ja ta perekonna müüs Rooma riigiametnik orjusesse.

Provintse valitsesid asevalitsejad, kes määrati senati poolt nobiilide hulgast. Asevalitsejatel oli provintsidest piiramatu võim, mida nad rohkesti kuritarvitasid. Asevalitsejate peale senatile saadetud kaebused ei toonud kasu, sest senaatorid olid alati suur-suguse roomlase poolt.

*Rooma võim ikestas alistatud rahvad rängalt.*

---

Missugused olid Rooma sõdade peaesmärgid II sajandil e. m. a.? Millised olid Rooma peamised vallutused II sajandil e. m. a.? Näidake kaardil Rooma poolt sel perioodil vallutatud territooriume. Milles seisis põhiline erinevus kolmanda Puunia sõja ja kahe esimese sõja vahel? Kuidas toimusid roomlased vallutatud maadega? Kuidas oli organiseeritud Rooma provintside valitsemine?



Roomlased kindlust piiramas. Esiplaanil on kiviheitemasinad. Need töötasid juustest või loomasooltest punutud köie abil. Moodustanud kilpidest «kilpkonna», lähevad sõjamehed selle all rünnakule. Taraaniga purustavad linnapiirajad torni alust. Kaugemal seisab ründav puutorn ratastel. Veeretanud selle kindlustorni juurde, heitsid sõjamehed vatenlase tornile alla, mille kaudu nad võitsid sisse linnakorda.

§ 63. Rooma vabariigi orjanduslik majandus  
II sajandil e. m. a.

**Rooma nobiilide rikastumine.** Suurem osa rikkustest, mis roomlased vallutatud maades kokku riisusid, läks rooma orjapidajatele.

Väejuht pöördus õnnestunud sõjaretkelt tagasi rikkana. Asevalitsejad, kes röövisid provintside elanikkonda, kogusid kokku tohutu varanduse. Nobiidid omastasid alistatud rahvastelt ära võetud maad. Itaalias endas haarasid nad nii ühispõllud kui ka sagedaste sõdade ajal laostunud talupoegade maa. Nobiididel tekkisid määratu suured mõisad — *latifundiumid*, mis ladina keeles tähendab ulatuslikku valdust.

**Ratsanikud.** Kuna nobiididel oli seadusega keelatud tegelda kaubandusega ning rajada töökodasid ja töõndusi, siis tegelesid sellega rikkad roomlased, kes nobiilide hulka ei kuulunud. Neid nimetati *ratsanikeks*. See nimetus tuleneb sellest, et Rooma riigi eksisteerimise esimestel sajanditel teenisid rikkad inimesed ratsaväes. Kuigi II sajandiks e. m. a. vabanesisid nad üldse kohustuslikust sõjaväeteenistusest, jäi neile siiski alles nimetus «ratsanikud». Ratsanikud ostsid endale suure rahasumma eest maksukogumise õiguse provintsidest; sealjuures võtsid nad elanikkonnalt palju rohkem kui nad ise maksid. Nad haarasid enda kätte kaevandused ja töõndused, samuti Rooma kaubanduse provintsidega.

**Orjuse allikad.** Latifundiumides, kaevandustes, laevadel ja ehitustel töötamiseks oli vaja palju töökäsi. II sajandil e. m. a. suurenes tunduvalt nõudmine orjade järele.

Seda kasvanud nõudmist rahuldasiid kõigepealt sõjad. Pärast üht õnnestunud sõjaretket müüsiid roomlased orjusesse 150 000 sõjavangi. Naisorjade lapsed muutusiid selle omandiks, kellele nende emad kuulusiid. Provintsidest muudeti orjadeks korratud võlgnikud ja nende perekonnad. Vahemerel haarasiid piraadid laevu ja tungisiid isegi mereäärsetele linnadele kallale. Püütud vangid müüdi orjaturgudel maha.

Kuid sõjad andsiid orje hoopis rohkem kui kõik kolm ülejäänud allikat kokku.

**Orjade töö — Rooma majanduse alus.** Odava hinnaga ostsid suurema osa turule sattunud orjadest maavaldajad, laevade, kaevanduste ja töõnduste omanikud.

Hispaania hõbedakaevandustes töötas 40 000 orja. Suurtel lae-

vadel oli 150—200 orja-aerutajat; viis-kuus orja sõudsid tervest puutüvest tehtud tohutu aeruga. Orjad töötasid ka käsitöenduslikes töökodades, teede ja hoonete ehitustöödel.

Erinevalt Vana-Idamaast ja Vana-Kreekast töötas Roomas väga palju orje põllumajanduses. Latifundiumides harisid orjad maad puuatradega, kobestasid seda kõblaste ja labidatega, jahvasid käsikividega vilja, pressisid käsipressidega viinamarju ja oliive.

Pärast maade vallutamist Rooma poolt arenes neis orjandus märksa kiiremini kui varem. Orjapidajate klass provintssides kujunes välja neisse ümberasunud roomlastest ja kohalikust ülemikihist. Orjade klassi moodustasid orjadeks muudetud kohalikud elanikud ja mitmesugustelt vabariigi turgudelt provintsi toodud orjad. Kuid kõige kiiremini arenes orjanduslik kord Itaalias endas. II sajandil e. m. a. oli siin peaaegu kõigis majandusharudes peamine töö pandud orjadele.

**Itaalia talupoegade laostumine.** Rooma sõjad, mis rikastasid nobiile ja ratsanikke, laostasid itaalia talupoegi. Mitmeks aastaks sõjaväkke võetud talupoegade majapidamised läksid allamäge. Jäänud ilma oma peamisest tööjõust, jätsid paljud perekonnad maaharimise hooletusse.

Veel rohkem kui sõjad laostas talupoegi orjade töö laiaulatuslik kasutamine latifundiumides. Maa harimine orjade abil oli odav. Viljahinnad langesid. Talupojad said suurt kahju ja laostusid. Nad laenasid liigkasuvõtjatelt raha ja olid võla tasumiseks sageli sunnitud oma maa rikastele müüma, kes selle oma latifundiumiga ühendasid.

Jäänud maast ilma, läksid talupojad Rooma ja teistesse linnadesse teenistust otsima. Kuid ka seal ei leidnud nad endale teenistust, sest peaaegu kogu töö tegid orjad. Rooma kuhjus kümneid tuhandeid töötuid ja kodutuid inimesi, kes elasid armuandidest ja vargusest.

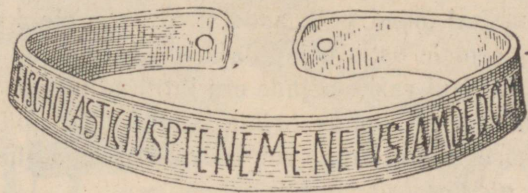
---

Kes sai Rooma röövsõdadest kasu? Missugune see kasu oli? Miks suurenes Roomas II sajandil e. m. a. nõudmine orjade järele? Kust said roomlased orje? Missugustes Rooma majandusharudes kasutati orjade tööd? Miks põhjustasid Rooma vallutused itaalia talupoegade laostumist?

## § 64. Orjade olukord Rooma vabariigis II sajandil e. m. a.

«Ori — rääkiv tööriist». II sajandiks e. m. a. halvenes orjade olukord Rooma vabariigis tunduvalt.

Rooma orjapidajad ütlesid, et on olemas «tummad, ammuvad ja rääkivad» tööriistad. Tummadeks tööriistadeks nimetasid nad vankreid ja atru; ammuvateks — härgi; rääkivateks tööriistadeks nimetati orje. Orjaks muutudes kaotas inimene oma nime. Talle anti mingi hüüdnimi, sageli põlastav, või hüüti teda lihtsalt Pärs-laseks, Sküüdiks, Egiptlaseks. Orjale pandi kaela raudvõru, mille otsad olid tihedalt kinni tinutatud. Kaelaraual oli pealiskiri: «Hoi mind, et ma ära ei jookseks»; orja näole põletati sageli omaniku märk.



Orja kaelaraud pealiskirjaga.

**Koduorjad.** Rikaste roomlaste majades oli mitukümmend, vahel aga ka mitusada orja: kokad, juuksurid, tallimehed ja teised teenrid.

Pärast Kreeka vallutamist toodi Rooma palju orje-kreeklasi, kelle hulgas oli muusikuid, tantsijatäri, kunstnikke ja arste. Kuigi nad hariduselt oma peremeestest suuresti üle olid, jäid nad samasuguseks omandiks nagu ülejäänud orjadki. Õpetlasi ja arste, andekaid muusikuid ja kunstnikke müüdi turul; igauhte neist võis omanik surnuks piinata. Rooma orjapidajad ilmutasid kohutavat leidlikkust orjade piinamisel: peksid piitsaga, põletasid tulega, rüpasid nõõridel üles, väänasid liigeseid välja.

**Orjade elu latifundiumides.** Orjade olukord latifundiumides, kaevandustes, kivimurdudes ja laevadel oli hoopis raskem kui koduorjade olukord.

Latifundiumides töötasid orjad varahommikust hilisõhtuni. Isegi töö puudumisel leidis latifundiumi valitseja orjadele mingi tegevuse, et nad üksteisega rääkida ei saaks. Vilja jahvatavatele

orjadele pandi mõnikord kaela puurattad, et näljane ori ei saaks peotäit jahu suhu pista. Peremees andis orjale aastaks särki, mis selle tähtaja lõpuks räbalaks muutus. Kuid isegi need räbalad ei kuulunud orjale; neist tehti kaltsutekid.

Viinamarjaväljade ja igihaljaste oliivisalude kõrval seisis vanglad, mille väikesed aknad asusid inimese pikkusest kõrgemal. Vanglatesse suleti orjad ööseks. Paljud orjad töötasid ja magasid rasketes raudahelates, mis tekitasid kehale veriseid paiseid. Tihti-peale oli mitu orja üksteisega ühise ketiga aheldatud. Neis tingimustes orje töötama sundida oli võimalik ainult julma piinamisega.

Kuna orjad olid väga odavad, siis ei säästnud orjapidajad neid ja kurnasid nad üle jõu käiva tööga välja. Pärast mitmeaastast tööd latifundiumis jäi noor ja tugev ori sandiks. Jõuetuks jäänud ja tööks kõlbmatud orjad viidi asustamata saarele, kus nad nälga surid. Nende asemele ostis orjapidaja uued, tugevad orjad.

**Gladiaatorid.** Kui raske orjade elu latifundiumides ka ei olnud, veel hirksam aga oli nende orjade saatatus, kes pidid roomlaste lõbuks teineteisega võitlema või röövloomadega heitlema. Neid orje nimetati *gladiaatoriteks*.

Gladiaatorite võitlused toimusid *amfiteatrites*. Amfiteatri keskel asus liivaga kaetud ovaalne väljak — *areen*. Areen oli ümbritsetud kõrge müüriaga, millest metsloomad üle ei jõudnud hüpata. Müüri taga asusid astanguliselt pealtvaatajate istekohad.

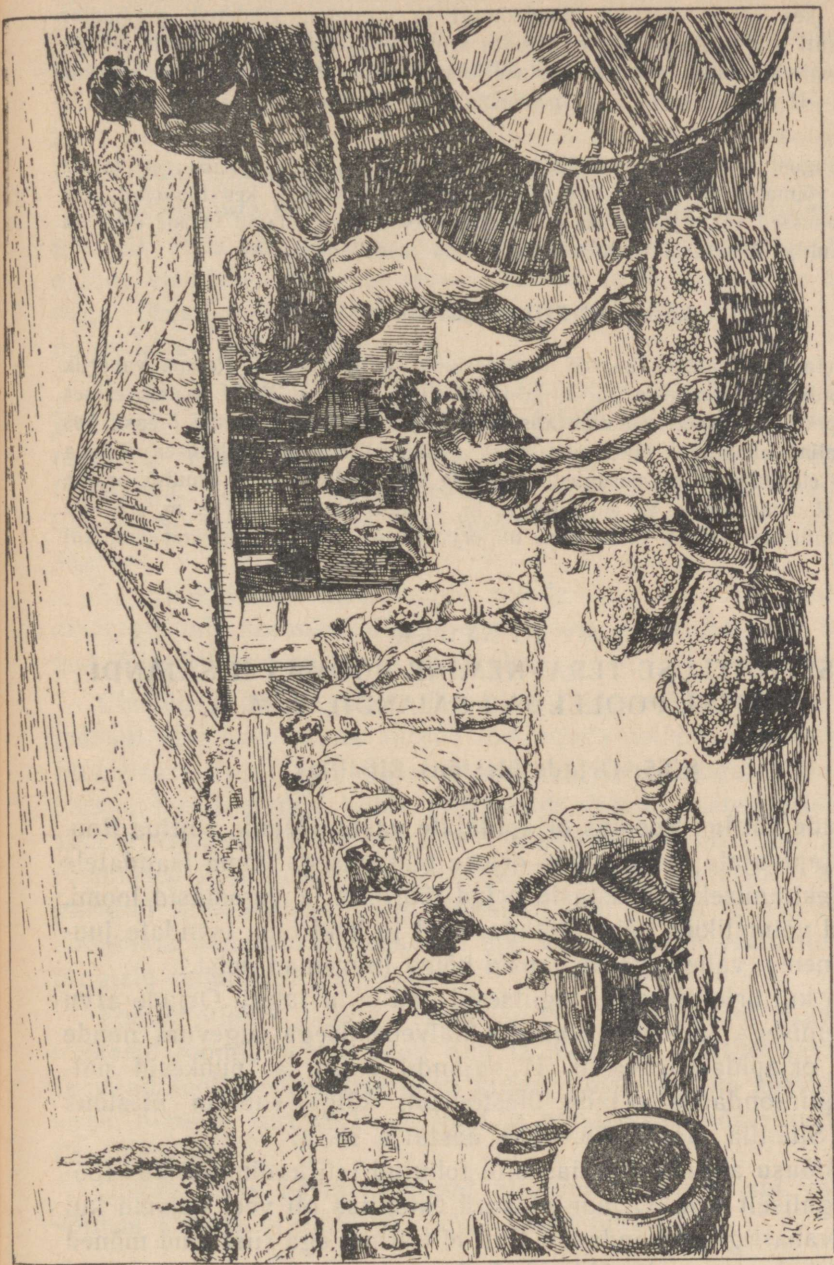
Pidustuste ajal toimusid areenil kümnete tuhandete pealtvaatajate juuresolekul kahevõitlused gladiaatorite vahel, mõnikord aga korraldati tervete väeüksuste lahingud. Liiga aralt võitlevaid gladiaatoreid ergutasid amfiteatri teenrid võitlusse piitsa-  
hoopidega ja teravate odadega.

Võidetud, kuid veel elava gladiaatori saatuse otsustasid pealtvaatajad. Kui nad käe üles tõstsid, jäeti võidetu ellu; kui nad sõrmedega allapoole näitasid, torkas võitja võidetu läbi. Teenrid vedasid laibad konksudega areenilt välja.

Korraldati ka gladiaatorite kahevõitlusi lõvide, tiigrite ja teiste suurte metsloomadega.

Gladiaatoriteks valiti tugevad noored orjad. Gladiaatoreid hoiti vanglates-koolides, kus neile relva käsitlemist õpetati.

Ühelgi vana-aja maal ei koheldud orje nii julmalt kui Roomas ja kuskil polnud nii palju orje kui siin. *Orjanduslik kord oli Roomas kõige kaugemale arenenud.*



Rooma orjapidaja mõisas. Orjad kannavad korve viinamarjadega, mida küünis pressitakse käsipressiga. Keskel otsustab mõisaomanik raugastunud orja saatuse; orja kohta teeb ettekannet valitseja. Orjapidaja on riidetud lühikeste käistega särki (tuunikasse) ja laia mantlisse (toogasse), mis jätab parema öla vabaks. Vasakul tõravad orjad oliiviõli hoidmiseks vajalikke nõusid. Nende taga asub orjade elamu.

(Joonis 12. Gladiaatorite võitlus amfiteatris. Äsja on lõppenud kahevõitlus gladiaatorite vahel. Üks neist, soomusrüüs ja müõgaga, on võitnud teise gladiaatori, kes oli relvastatud kolmikhargi ja võrguga. Võidetud gladiaator sirutab kätt pealtvaatajate poole, paludes armu. Võitja, astunud ta peale jalaga, ootab pealtvaatajatelt võidetu saatuse otsustamist. Pildil kujutatud tegevus kuulub I—II sajandisse m. a. j.; pealoožis istub Rooma valitseja — keiser.)

Missugust vahet tegid muistsed roomlased kolme liiki «tööriistade» vahel? Kas on võimalik lk. 153 toodud pildi järgi kindlaks teha, kes töölavad: kas vabad inimesed või orjad? Miks ei hoolinud rooma orjapidajad erjade elust ja jõust? Kuidas kasutasid roomlased orje oma meelelahutuseks?

#### Küsimused XIII peatüki kordamiseks.

Nimetage ja näidake kaardil territooriume, mille vallutas Rooma vabariik III sajandi teisel poolel e. m. a. ja II sajandil e. m. a. Mille poolest erines Rooma poolt väljaspool Itaaliat alistatud rahvaste olukord nende omast, kes olid Itaalias alistatud? Missugust mõju avaldasid Rooma vallutused Rooma vabariigi elanikkonna mitmesuguste rühmade olukorrale? Kuidas muutus orjade olukord Roomas alates VI sajandist e. m. a. kuni II sajandini e. m. a.? Mis annab tunnistust sellest, et Roomas oli orjanduslik kord rohkem arenenud kui Kreekas?

#### XIV PEATÜKK.

### KLASSIVÕITLUSE TERAVNEMINE ROOMAS II SAJANDI TEISEL POOLEL JA I SAJANDIL E. M. A.

#### § 65. Orjade ülestõus Sitsiilias.

**Orjade võitlus Roomas orjapidajate vastu.** Orjade võitlus Roomas orjapidajate vastu algas orjuse tekkimisega. Oma isandatele kahju tekitamiseks purustasid orjad tööriistu ja vigastasid loomi, püüdsid võimalikult vähe töötada. Nad jooksid oma isandate juurest minema, vahel aga ka tapsid kõige julmemad neist.

Seni kui orje oli vähe, tegutsesid nad killustatult. Orjade arvu suurenemisega ja nende oiukorra halvenemisega tugevnes nende võitlus orjapidajate vastu. II sajandil e. m. a. puhkesid paljudes piirkondades orjade ülestõusud; kõige suurem ülestõus toimus Sitsiilia saarel 138.—132. aastal e. m. a.

**Ülestõusu algus.** Sitsiilias olid tohutud latifundiumid, kus töötas hulgaliselt orje. Orjade olukord Sitsiilias oli veel halvem kui teistes vabariigi piirkondades. Siin ei toitnud ega riietanud mõned orjapidajad oma orje üldse, nõudes, et orjad ise muretseksid endale toitu ja rõivaid röövimise teel.

Saare keskosas asetses kõrgel künkal *Enna* linn. Uhes linna ümbritsevas latifundiumis leppisid orjad salaja kokku oma isandatele kätte maksta. 138. aastal e. m. a. tungisid nelisada orja, eesotsas orja *Eunusega*, öösel linna ja hakkasid vihatud orjapidajaid tapma. Ülestõusnutega ühinesid linnas elanud orjad. Uheskoos vallutasid nad Enna linna. Ülestõusnute rahvakoosolek kuulutas Eunuse kuningaks. Eunus pani endale pidulikult krooni pähe.

**Ülestõusnute edusammud.** Orjad ühinesid ülestõusnutega hulgaliselt. Juba kolme päeva pärast kujunes välja kuuetuhandeline orjade väeüksus, kes olid relvastatud kirveste, sirpide ja hangudega. Orjad rüüstasid latifundiume, tapsid orjapidajaid, kuid ei puudutanud vaeseid talupoegi.

Peaaegu üheaegselt Enna vallutamiseiga orjade poolt puhkes ülestõus Lõuna-Sitsiilias. Ülestõusu juhiks oli ori *Kleon*, kes näitas end väljapaistva väejuhina. Kleon ja ta väeüksus ühinesid Eunusega. Juhuslikult relvastatud orjad purustasid roomlaste kaheksatuhande mehelse sõjaväeüksuse ja vallutasid suurema osa saarest.

Sitsiilias tekkis ülestõusnud orjade riik. Kuninga juures oli nõukogu, mis koosnes kõige kogenumaist ja mehisemaist inimestest. Ülestõusnud müntisid oma raha.

**Ülestõusu lüüasaamine.** Roomlased ei suutnud mitme aasta jooksul ülestõusu maha suruda, hoolimata sellest et nad saatsid Sitsiiliasse suuri sõjavägesid, eesotsas konsulitega. Kuid ülestõusnuid ei toetanud teiste provintside orjad. Saates Sitsiiliasse suured sõjalised jõud Hispaaniast ja teistest provintsidest, surusid roomlased ülestõusnud Ennasse ja piirasid linna ümber. Ümberpiiratud linnas algas nälg. Rünnaku ajal Kleon tapeti. Näljast hoolimata kaitsesid ülestõusnud end edasi. Ainult reeturite abiga tungisid roomlased Ennasse.

Eunus piinati vanglas surnuks. Teisi ülestõusust osavõtnuid tõukasid roomlased kaljudelt alla ja lõid risti. Ristilöödava käed ja jalad seoti põikpuulise posti külge. Posti üks ots kaevati maa sisse; inimene suri seal aeglaselt ja piinarikkalt kõrvetavate päikesekiirte all.

Umbes kuus aastat kestnud ülestõus Sitsiilias sai võitluses võimsa Rooma orjandusliku riigi vastu lüüa.

---

Kuidas võitlesid orjad Roomas orjapidajate vastu? Miks tugevnes see võitlus eriti II sajandi teisel poolel e. m. a.? Millist edu saavutasid Sitsiilias üles-

tõusnud orjad? Missugused olid Sitsiilias toimunud orjade ülestõusu lüüasaamise peamised põhjused? Milliseid orjade ja talupoegade ülestõuse te mäletate Vana-Idamaal ja Vana-Kreekas?

## § 66. Rahvaliikumine maa eest Tiberius Gracchuse juhtimisel.

**Rooma sõjaväe nõrgenemine.** Orjade ülestõus Sitsiilias tekitas orjapidajates hirmu. Ülestõusude mahasurumiseks ning tapeitud ja surnud orjade asemele uute haaramiseks oli vaja tugevat sõjaväge. Rooma sõjavägi aga nõrgenes iga aastaga. Laostunud talupojad ei teeninud sõjaväes, seega vähenes sõjaväkke võetavate inimeste arv; Rooma sõjavägi sai lüüa. Väejuhid olid sunnitud sõjaväge tugevdama palgavägedega.

Kõige ettenägelikumad orjapidajad said aru, et orjade arvu kasv ja talupoegade vaesumine on Roomale ohtlik. Nad tahtsid nii talupoegade laostumist peatada kui ka tagasi anda maa nendele, kes selle juba olid kaotanud. Kehvikutele maa andmist pooldasid kõige energilisemalt kaks venda, *Tibérius* ja *Gáius Gracchus*, kes olid nobiilid nimekast plebeide perekonnast.

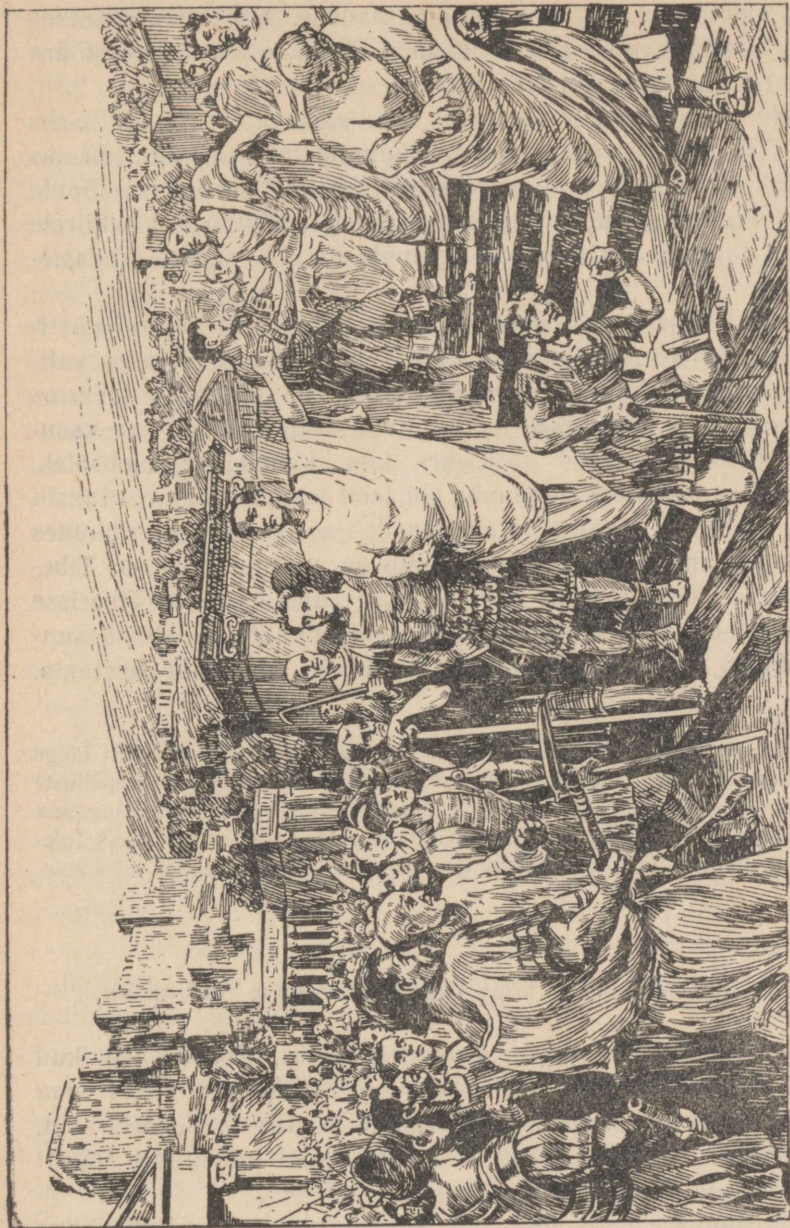
**Tiberius Gracchuse ettepanek.** Vanem vend Tiberius Gracchus valiti rahvatribuuniks 133. aastaks e. m. a. Ta tegi ettepaneku taastada vana seadus, mille järgi ükski Rooma kodanik ei võinud ühispõllul omada maad rohkem kui 125 hektarit. Kõik ülejäägid sellest soovitas Tiberius ära võtta ja anda väikeste maatükkidena kehvikutele ilma edasimüümise õigusega.

Tiberius ütles: «Mööda Itaaliat hulkuvail metsloomadel on koopad ja urkad õõbimiseks, neil inimestel aga, kes võitlevad ja surevad Itaalia eest, pole midagi muud kui õhk ja valgus.» Sealjuures tuletas Tiberius meelde, kuidas orjapidajad Sitsiilias kannatada said ja rõhutas, et seesama oht ähvardab neid kogu vabariigis, kui Rooma sõjaväge ei tugevdata.

**Võitlus maaseaduse eest.** Enamus nobiile ei tahtnud haaratud maast ilma jääda ja suhtus Tiberiuse ettepanekusse vaenulikult. Nobiilid veensid teist rahvatribuuni, *Octáviust*, kellel oli palju maad ühispõllul, seaduseelnõule oma vetot peale panema.

Tiberius ei olnud suuteline üksinda võitlema nobiilide vastu, kuid teda toetasid rahvahulgad. Majade seintel, sammastel, isegi hauakividel tekkisid pealiskirjad, milles kehvikud kutsusid oma tribuuni otsustavale tegevusele.

Kokku kutsunud rahvakoosoleku, pöördus Tiberius rahva poole ettepanekuga võtta Octaviuselt rahvatribuuni nimetus ära; Tibe-



Tiberius Gracchus käsib eemaldada rahvakoosolekult Octaviuse, kellelt võeti rahvatribuuni nimetus. Paremalt seisavad kokkunenud nobiilid. Vasakul seisavad vaesed, kes toetavad Gracchust võitluses maaseaduse eest. Ees ähvardab nobile sõjas vigaseks jäänud ja laostunud talupoeg. Koosolek toimub foorumil; eemal (vasakul) asub muistne kindlus Kapitoolium.

rius ütles, et seda nimetust ei saa kanda inimene, kes toimib rahva vastu. Rohkearvuline rahvakoosolek eemaldas Octaviuse tribuuni ametist ja võttis vastu maaseaduse. Komisjon, eesotsas Tiberius Gracchusega, hakkas ühismaa ülejääke rikaste käest ära võtma ja jaotama neid kehvikute vahel.

**Tiberius Gracchuse hukkumine.** 133. aasta e. m. a., milliseks aastaks Tiberius Gracchus rahvatribuuniks oli valitud, lähenes lõpule, ühismaade jaotamine aga polnud veel kaugeltki lõpule viidud. Tribuunide uued valimised määrati põllutööde kibekiirele ajale, mil talupojad, Gracchuse peamine tugi, ei saanud koosolekule tulla.

Tiberius esitas uuesti oma kandidatuuri rahvatribuuni ametikohale. Rahvakoosolekul tõstsid ta vastased kisa, takistades valimiste läbiviimist. Nobiliidid levitasid laimu, nagu tahaks Tiberius võimu haarata ja kuningaks saada. Seda väljamõeldist ära kasutades jooksid senaatorid väljakule, kus toimus rahvakoosolek. Rahvas andis senaatoritele kombe kohaselt teed. Senaatorid tapsid kaitsetu Tiberiuse katkiste pingijalgade ja -laudadega, rikkudes püha kommet, mille järgi rahvatribuun on puutumatu. Koos Tiberiusega tapeti ka 300 tema poolehoidjat. Tapetud visati Tiberisse (tavaliselt tehti seda ainult kurjategijate laipadega). Varsti sundisid nobiliidid ühismaade jaotamise komisjoni oma tööd lõpetama.

---

Miks tekitas orjuse kasv ja talupoegade laostumine Itaalias rahutust kõige ettenägelikumate rooma nobiliidide hulgas? Kelle käes oli suurem osa ühispõllust? Kuidas õnnestus Tiberius Gracchusel maaseaduse läbiviimine? Missuguseid vahendeid kasutasid senaatorid Tiberius Gracchusega arveteõiendamiseks? Tuletagi meelde, millal ja mispärast seati Roomas sisse rahvatribuunide ametikoht.

## § 67. Rahvalikumise tõus Gaius Gracchuse juhtimisel.

**Gaius Gracchuse valimine rahvatribuuniks.** Rooma kehvikud ei kaotanud pärast Tiberius Gracchuse hukkamist lootust maa saamiseks. Rahva hulgas kasvas rahulolematust nobiliidide vastu, kes ei tahtnud ebaseaduslikult haaratud maad loovutada. Varsti algas kehvikute liikumine uue jõuga.

Rahvatribuuni ametikohale 123. aastaks e. m. a. esitati Gaius Gracchus. Ta oli tuntud kui Tiberiuse mõttekaaslane ja abiline. Kaasageste sõnade järgi paistis Gaius silma suurepärase kõnekunsti

ja suure julguse poolest. Ülemkiht astus Gaiuse vastu välja, kuid valimistele kogunes kogu Itaaliast enneolematu arv inimesi, ja ta valiti rahvatribuuniks.

**Gaius Gracchuse reformid.** Rahvatribuunina tegutses Gracchus väga energiliselt. Kuna tal oli rahvakoosoleku toetus, siis saavutas ta seda, et kehvikutele hakati uuesti maad jagama. Gracchus organiseeris maata kodanike asulaid Itaalias ja Aafrikas; suur asundus loodi Kartaago ümbrusse, sellele maa-alale, mille senat ära oli neednud. Gracchus mõistis, et Rooma vabariiki valitsevad nobiilid on väga võimsad, ja tahtis nende vastu võitlemiseks ühendada kogu Itaalia ülejäänud vaba rahvastiku. Gracchus nõudis, et kehvikutele müüdaks vilja odava hinnaga. Selleks aga, et anda neile ka teenistust, hakati Itaalias teid ehitama. Ratsanike võitmiseks enda poole tegi Gracchus ettepaneku määrata kohtunikud ratsanike, mitte aga nobiilide hulgast, nagu see oli varem. Gracchuse ettepanekud võeti rahvakoosoleku poolt vastu ja muutusid seadusteks.

Gracchus valiti rahvatribuuniks ka 122. aastaks e. m. a. Tema ümber koondusid *demokraadid*, kes pooldasid orjandusliku demokraatia kehtestamist Roomas.

**Arveteõiendamine demokraatidega.** Gracchuse mõju kõigutamiseks lubasid nobiilid rahvale veel rohkem maad kui demokraadid. Preestrid levitasid kuulujutte, et hundid kaevanud Kartaago kohale rajatud asulas kivisambad lahti ja jumalad polevat ohvrit vastu võtnud.

Nobiilidel õnnestus Gracchuse mõju Roomas nõrgendada. Osa kehvikuid läks koos nendega, kes neile rohkem lubas. Ratsanikud, kes Gracchuselt olid saanud seda, mida nad vajasid, läksid üle nobiilide poole. Kolmandaks aastaks Gracchust enam rahvatribuuniks ei valitud. Siis astusid nobiilid avalikult demokraatide vastu välja. Senat andis konsulile piiramatu võimu Gracchusega arveteõiendamiseks ja lubas anda Gracchuse pea eest niipalju kulda, kuipalju see kaalub.

Konsul käskis nobiilidel ja ratsanikel relvastuda ja kaasa tuua relvastatud teenrid, samuti kutsus ta välja kreeka palgalised vibulaskurid. Ka demokraadid relvastusid ja kindlustusid ühel Rooma künkal. Laskurid ja nobiilide pooldajad vallutasid künka rünnakuga, tappes ligi 3000 inimest. Gracchus püüdis põgeneda, kuid väenas sealjuures jala välja. Nähes, et hukkumine on möödapääsmatu, käskis Gracchus orjal ennast läbi torgata.

**Liikumise tähtsus ja selle ebaõnnestumise põhjused.** Rooma rahvas säilitas vendadest Gracchustest tänuväärse mälestuse. Kohti, kus nad tapeti, peeti pühaks; nende kujud püstitas rahvas Rooma väljakule. Gracchuste mõrvamise peasüüdlasi rahvas vihas ja põlgas. Gracchuste juhtimisel toimunud liikumine nõrgendas senatit ja tugevdas rahvakoosolekut Roomas. Tapetud demokraatide asemele kerkisid uued kehvikute juhid, kellel oli Roomas suur mõju. Ligi 80 000 kehvikut said Gracchuse seaduste järgi maad ja senat ei julgenud seda ära võtta.

Kuid varsti pärast nobiilide arветеõiendamist demokraatidega võeti vastu seadus, mis lubas maatükkide müümist ühispõllul. Talupoegade laostumine jätkus, see oli orjandusliku korra tingimustes paratamatu. Gracchused aga polnud mõtelnudki orjanduslikku korda hävitada; nii neile kui ka teistele rooma orjapidajatele olid orjad ainult «rääkivateks tööriistadeks». Maa eest võitlevad talupojad ei kujutlenud samuti mingit muud korda peale orjandusliku korra, mille tingimustes nad elasid.

*Orjandusliku korra säilitamise tingimustes oli rooma talurahva taaselustamise taotlus määratud äpardumisele.*

Miks õnnestus Gaius Gracchusel Roomas reformide läbiviimine, vaatamata nobiilide vahelesegamisele? Missuguseid vahendeid kasutasid nobiilid võitlemiseks demokraatide vastu? Milline tähtsus oli Gracchuste juhtimisel toimunud rahvaliidumisel? Miks lõppes Gracchustel rooma talurahva taaselustamise katse äpardumisega?

## § 68. Sulla diktatuur.

**Uleminek palgalisele armeele.** Gracchuste reformid ei põhjutanud Rooma armee tunduvat suurenemist. Ometi oli orjade üles tõusude vastu võitlemiseks ja Rooma vallutussõdadeks vaja pidevalt täiendada ta leegione.

II sajandi viimastel aastatel e. m. a. hakkas konsuliks valitud väejuht *Marius* palkama sõjaväkke vaeseid, keda varem sinna ei võetud. Kodutute vaeste hulgas oli palju neid, kes olid valmis sõjaväes tasu eest teenima. Rooma sõjavägi muutus palgaliseks.

Palgasõjamehed allusid ainult oma väejuhile, kelle käest nad said tasu ja osa sõjasaagist. Sellepärast võis väejuht kasutada sõjaväge nobiilide võitluses vaeste vastu. See võitlus muutus äärmiselt ägedaks II ja I sajandi piiril e. m. a.

**Võitluse teravnemine nobiilide ja vaeste vahel.** Kogu Itaaliast kogunesid Rooma laostunud talupojad, kes nõudsid leiba ja maad.

Demokraadid toetasid nende noudmisi. Rahvakoosolekutel toimusid tihtipeale käsisivõitlused vaeste ja aristokraatide poolehoidjate vahel.

Demokraadid panid lootused Mariuse peale. Ta pärines talupoegade hulgast ja sai tuntuks oma vapruse ja sõjaväelise ande tõttu. Marius oli auahne inimene, kes püüdis Roomas võimu enda kätte haarata. Sel eesmärgil taotles ta demokraatide toetust, kuigi ta ise demokraat ei olnud.

Väejuhtide-aristokraatide hulgas paistis silma *Sulla*, kes oli energiline, võimuhimuline ja julm. Sõjaväeteenistust alustas ta Mariuse juhtimisel; hiljem algas nende vahel võistlus, mis läks üle avalikuks vaenuks.

**Ülestõus Idamaal ja võimu haaramine demokraatide poolt.** 88. aastal e. m. a., kui Roomas käis võitlus võimu pärast, puhkes ülestõus Väike-Aasias ja Balkani poolsaarel. Väike-Asia elanikud vihkasid Rooma ülevõimu niivõrd, et nad üheainsa päevaga tapsid 80 000 roomlast.

Oma truu sõjaväe eesotsas astus Sulla võitlusse ülestõusnute vastu. Alles pärast kaks ja pool aastat kestnud sõda läks tal korda taastada Rooma ülevõim Balkani poolsaarel ja Väike-Aasias.

Sel ajal kui Sulla sõdis Idamaal, kehtestasid demokraadid Roomas oma võimu. Palju nobiile tapeti, teised põgenesid Roomast. Peatselt suri Marius; konsuliteks valiti demokraatide juhid. Nobiid ei olnud suutelised demokraatide vastu võitlema ja panid kõik lootused Sulla peale.

**Kodusõda.** Sulla pöördus 40-tuhandelise armeega Itaaliasse tagasi. Siin ühinesid temaga nobiid, kes tõid endaga kaasa terved sõjaväeüksused. Demokraadid kogusid samuti suure sõjaväe, mis koosnes talupoegadest, vaestest ja liitlastest. Äge sõda Sulla ja ta vaenlaste vahel kestis umbes poolteist aastat. Ühe riigi kodanike vahelist sõda nimetatakse *kodusõjaks*. Lahingutes karastatud Sulla armee saavutas otsustavas lahingus Rooma väravate juures võidu ja astus linna 82. aastal e. m. a.

Vallutanud Rooma, käskis Sulla sõnamurdlikult tappa mitu tuhat relvata ja seotud inimest, kes andsid alla tingimusel, et nad ellu jäetaks. Tapatalgud korraldati hoone kõrval, kus senat parajasti istungit pidas. Sulla ütles kohkunud senaatoritele, et nad ei pööraks tähelepanu «käputäie lurjuste» kisale, kellele «õppetundi antakse».

**Sulla diktatuur.** Sulla kuulutati *diktaatoriks*, s. o. valitsejaks, kellel on piiramatu võim. Diktaatori käsul riputati Rooma foorumil üles *proskriptsioonid*, s. o. nende inimeste nimekirjad, kes olid võidelnud tema vastu või paistsid talle kahtlastena. Proskriptsiooni kanti sisse mitu tuhat inimest, keda võis ilma kohtuta tappa; mõrvar sai osa tapetu varandusest endale. Tapetute pead pandi foorumil välja. Ükski inimene polnud kindel, et ta hommikul uues nimekirjas ka oma nime ei näe. Kogu Itaalias tapeti demokraate ja Mariuse poolehoidjaid.

Sulla valitses Roomas kolm aastat. Kaasaegne kirjutas tema valitsemisest: «Roomas ei olnud juttugi mingitest seadustest või hääletamistest või valimistest, kõik värisesid hirmust, varjasid end ja vaikisid.» Sulla täiendas senatit oma poolehoidjatega, kärpis rahvatribuunide õigusi, likvideeris vaestele leiva andmise.

*Ainuüksi Sulla verise diktatuuri<sup>1</sup> abil suutsid rooma suursugused orjapidajad säilitada oma võimu Roomas ja ülevõimu provintsid.*

---

Mis sundis roomlasi II sajandi lõpul e. m. a. üle minema palgalisele armeele? Millest oli tingitud demokraatide ja aristokraatide vahelise võitluse teravnemine I sajandi algul e. m. a.? Milles see teravnemine väljendus? Miks toetasid nobiilid Sulla diktatuuri? Kuidas valmistasid Mariuse poolt Rooma sõjaväes tehtud muudatused Sulla diktatuuri ette?

## § 69. Orjade ülestõus Spartacuse juhtimisel.

**Ülestõusu algus.** I sajandil e. m. a. suurenes orjade arv Roomas veelgi; nende olukord jäi väljakannatamatult raskeks. See põhjustas paratamatult uusi orjade ülestõuse.

*Capua* linnas, ühes gladiaatorite koolis organiseerisid orjad vandenõu ja valmistusid ette ülestõusuks. Vandenõu eesotsas seisis gladiaator *Spartacus*, kes sündis Balkani poolsaarel ja kelle roomlased vangis võtsid. Vana-Kreeka ajaloolane kirjutas, et Spartacus oli «...inimene, kes paistis silma nii vapruse kui ka jõu poolest, olles ühtlasi tarkuse ja hea südame poolest oma seisundist üle.»

Vandenõu paljastati, kuid mitukümmend gladiaatorit, nende hulgas ka Spartacus, põgenes ja kindlustas end ligipääsmatul kalljul *Vesuuvi* mäel. Nad tungisid kallale vooridele ja väikestele

---

<sup>1</sup> Diktatuur — jõule tuginev piiramatu võim.

väeüksustele ning relvastusid haaratud relvadega. Ülestõusnute arv kasvas kiiresti.

Tugev roomlaste väeüksus piiras orjade varjupaiga ümber. Orjad punusid viinapuuväätidest pikad kõisredelid ja laskusid öösel järsakust alla seal, kus roomlased ei pidanud laskumist üldse võimalikuks ega pannud seepärast valvetki välja. Orjad tungisid Rooma väeüksusele tagalast kallale ja hävitasid selle.

**Spartacuse retk Põhja-Itaaliasse.** Ülestõusnute juurde põgenesid orjad kogu Itaaliast, tulid ka laostunud talupojad. 73. aasta sügiseks e. m. a. omandas ülestõus hiiglasuure ulatuse. Spartacuse juhtimise alla kogunesid kümned tuhanded inimesed. Spartacus organiseeris sõjaväe Rooma sõjaväe eeskujul, seadis sisse range distsipliini ja keelas elanikkonna röövimise. Spartacuse käsul ei olnud sõjaväes kulda ega hõbedat, vaid ainult rauda ja vaske, millest sepad valmistasid relvi.

Spartacus viis oma sõjaväe Põhja-Itaaliasse. Spartacuse edu sundis senatit saatma tema vastu konsulid tugevate armeedega. Ülestõusnud purustasid mõlema konsuli sõjaväe. Lahingutega läbisid ülestõusnud kogu Itaalia lõunast põhja; orjad ühinesid nendega kõikjal.

Spartacus tahtis orjad Itaaliast välja viia. Kuid paljud orjad, samuti ülestõusuga ühinenud laostunud talupojad ei tahtnud Itaaliast lahkuda ja nõudsid sõjakäiku Rooma vastu. Spartacus, kes oli peaaegu Alpideni jõudnud, pöördus tagasi lõunasse.

**Spartacus Lõuna-Itaalias.** Kui rooma orjapidajad teada said, et orjad liiguvad lõuna poole, valdas neid hirm. Nad kogusid suure armee. Selle juhatajaks määrati rikas orjapidaja *Crassus*, kes oli varem olnud Sulla lähimaid abilisi. Peale selle kutsus



Spartacuse ülestõus.

senat kiiresti Itaaliasse tagasi oma armeed Hispaaniast ja Balkani poolsaarelt.

Crassuse sõjavägi sulges lõunasse liikuvatele orjadele tee. Kuid orjad purustasid nende teel seisvad kaks leegioni. Roomlastel oli Spartacuse ees niivõrd suur hirm, et mõnikord tarvitses ainult ülestõusnutel läheneda, kui juba terved väeüksused jooksmas pistisid. Spartacus oma sõjaväega läks Apenniini poolsaare lõunapoolsele otsale, et minna Sitsiiliasse ja organiseerida seal orjade ülestõus. Piraadid, kes lubasid ülestõusnuid üle väina viia, petsid neid. Orjad ehtasid parved, kuid torm paiskas need laiali, ja Spartacus oli sunnitud üleminekust loobuma.

Ülestõusnuid jälitades võttis Crassuse sõjavägi enda alla maakitsuse, mille kaudu kulges ülestõusnutele ainuke tee põhja poole. Roomlased kaebasid kraavi ja tegid valli maakitsuse kogu laiuse ulatuses. Kitsale neemele suletud orjad nälgisid. Pöördudes oma sõjameeste poole, ütles Spartacus, et parem on surra rauast kui näljast. Tormisel talveööl viis ta sõjaväe rünnakule vaenlase kindlustuste peale. Orjad kuhjasid ühes kohas kraavi hagudega täis, vallutasid valli ja pääsesid lõksust.

**Ülestõusu lüüasaamine.** Orjade hulgas tekkisid uuesti hukutavad lahkkelid: nende sõjavägi jagunes kahte ossa. Crassus tungis ootamatult Spartacusest eraldunud orjadele kallale ja tappis nad kõik.

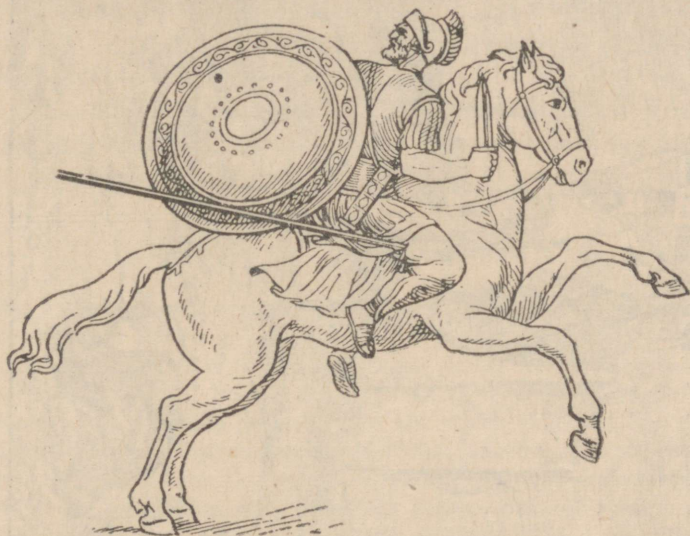
Samal ajal maabusid Itaalias Balkani poolsaarelt ärakutsutud leegionid ja lähenes sõjavägi Hispaaniast väejuht *Pompeiuse* juhtimisel. Rooma armeede ühinemise vältimiseks liikus Spartacus 71. aastal e. m. a. Crassuse sõjaväele vastu.

Lahingus püüdis Spartacus Crassuse juurde läbi murda, et teda tappa ja Rooma sõjavägi juhita jätta. Seljatagant juurdehiilinud roomlase poolt reide haavatuna jätkas Spartacus võitlemist, laskudes ühele põlvele. Rooma sõjamehed raiusid Spartacuse tükkideks, isegi ta laipa ei õnnestunud üles leida. Vaatamata mehisele vastupanule purustati orjade sõjavägi; ta riismed paisati segi. Kohalejõudnud Pompeiuse leegionid hävitasid orje, kes lahingus ellu olid jäänud. Vangivõetud orjad löödi roomlaste poolt risti. Kuus tuhat posti surevate orjadega seisis suure tee ääres.

V. I. Lenin ütles: «*Spartacus oli ühe kõige suurema orjade ülestõusu üheks kõige silmapaistvamaks kangelaseks.*» Kuid orjadel ei olnud selget võitlusemärke, see aga põhjustas hukutavaid lahkkelisid nende hulgas. Rooma orjandusliku riigi käsutuses olid

veel tohutud jõud; ta täitis ka seekord oma põhilise ülesande — surus orjade ülestõusu, kuigi suure vaevaga, maha.

Missugused olid orjade ülestõusude põhjused? Näidake kaardil Spartacuse retki. Milles avaldusid Spartacuse kui ülestõusu juhi väljapaistvad võimed ja ülestõusnud orjade mehisus? Kuidas iseloomustas Spartacust V. I. Lenin? Miks nurjus Spartacuse juhtimisel toimunud ülestõus?

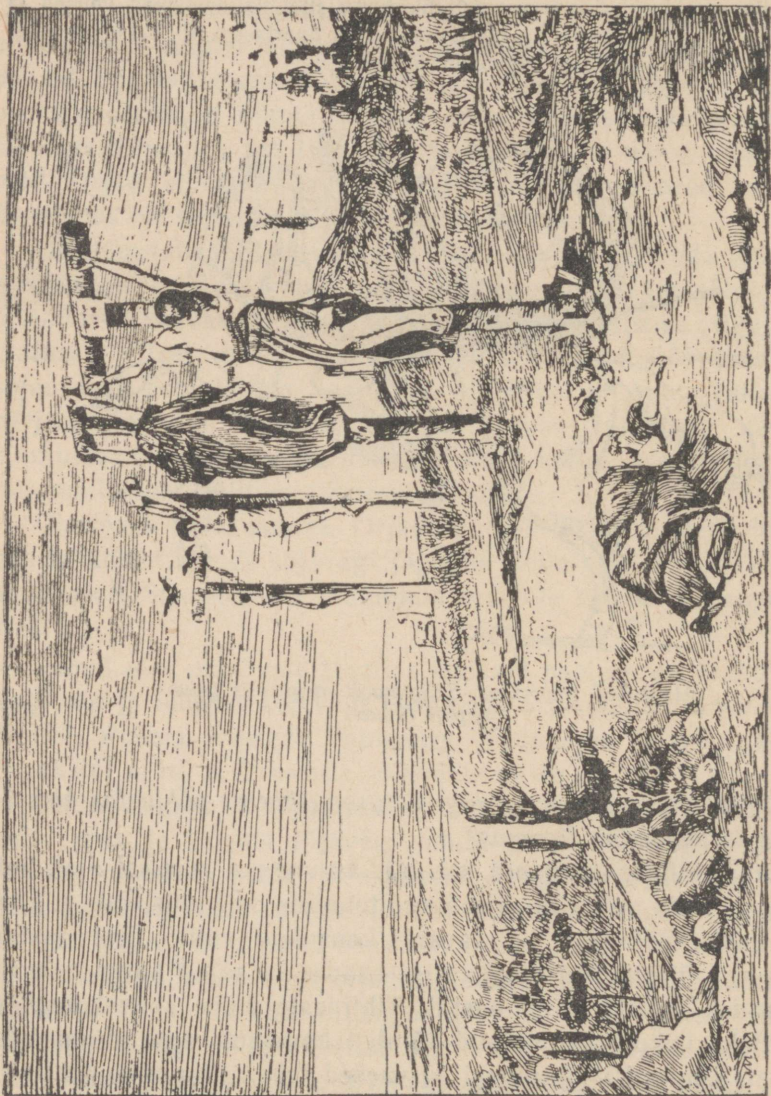


Haavatud Spartacus. Seinamaali järgi, mis asub Pompeji linnas.

*Milliseid muutusi Rooma riigi valitsemiskorras põhjustas klassi-võitluse teravnemine Roomas?*

Rooma valitsemisorganid, mis olid kujunenud juba sel ajal, kui Rooma oli väike vabariik, ei sobinud tohutule orjanduslikule riigile enam hästi. Sõjaväge juhatavaid konsuleid valiti igal aastal uuesti, aga ülestõusud kõigis riigi osades ja sõjad kaugelasu-  
vates maades kestsid mitu aastat. Tihtipeale valis rahvakoosolek konsuliteks isikud, kel polnud sõjalisi kogemusi ega sõjameeste usaldust. Esines ka juhtumeid, et vaesed rahvatribuunide juhtimisel võtsid rahvakoosolekul vastu otsuseid, mis olid orjapidajatele ebasoovitavad.

Puudus ühtsus orjapidajate endi hulgas. Ratsanikud, samuti orjapidajad provintsidest ei olnud rahul sellega, et võim Rooma



Ülestõusnud orjade hukkamine.

vabariigis oli väikese käputäie suursuguste rooma perekondade käes, kes hoolitsesid rohkem oma huvide kui kogu orjapidajate klassi huvide eest.

Orjade ja Rooma poolt alistatud rahvaste grandioossed ülestõusud ning vaeste liikumised Roomas endas ähvardasid orjapidajate võimu. Rooma aristokraatlik vabariik surus rõhutute vastu panu maha üha vaevarikamalt.

Oma võimu säilitamiseks olid orjapidajad sunnitud ikka sagedamini vabariigi seadusi ja kombeid rikkuma. Sulla diktatuur näitas, et sõjaväele tugineva väejuhi ainuisikuline võim võis vabariigist edukamalt kindlustada orjapidajate valitsemist Rooma riigis. I sajandi keskpaiku e. m. a. tekkis Roomas vajadus üle minna vabariigilt ainuisikulisele võimule.

#### Küsimused XIV peatüki kordamiseks.

Millal kujunes Rooma vabariik? Võrrelge Rooma vabariigi territooriumi ta tekkimise momendil Rooma vabariigi territooriumiga I sajandi keskpaiku e. m. a. Kellele kuulus tegelik võim Rooma vabariigis? Milles väljendus orjade klassivõitlus orjapidajate vastu Rooma vabariigis II sajandi lõpul — I sajandi esimesel poolel e. m. a.? Mille poolest erines see orjade võitlusest Roomas eelnevatel aastatel? Milles väljendus vaeste ja rikaste vahelise võitluse teravnemine II sajandi lõpul — I sajandi algul e. m. a.? Mis oli selle teravnemise põhjuseks? Millal oli see võitlus kõige teravam? Kuidas rikkusid nobiilid vabariigi seadusi ja kombeid oma võimu säilitamiseks Roomas? Miks I sajandil e. m. a. Rooma vabariiklik riigikord ei rahuldanud enam orjapidajaid?

### XV PEATÜKK.

## VABARIIGI LANGEMINE ROOMAS. ROOMA IMPEERIUM OMA ÕITSENGU PERIOODIL.

### § 70. Rooma väejuhtide võitlus võimu pärast.

**Triumviraat.** Pärast orjade ülestõusu Itaalias olid paljud orjapidajad valmis toetama selle väejuhi diktatuuri, kes tugevdaks nende võimu Rooma riigis. Osa orjapidajaid oli arvamisel, et diktaatori osa sobib Pompeiusele; ta oli Sulla abiline, hiljem õiendas ta julmalt arveid ülestõusnud orjadega, vallutas Süüria ja Palestiina. Võimu taotles ka teine ülestõusnud orjade timukas — rikas Crassus. Oma tohutu varanduse sai ta nende inimeste vara autu omandamisega, kes olid kantud Sulla proskriptsioonidesse.



Julius Caesar. Marmorist rinnakuju.

I sajandi 60-ndatel aastatel e. m. a. hakkas võimu taotlema *Julius Cæsar*, kes pärines vaesunud patriitside perekonnast. Püüdes võita Rooma elanikkonna armastust, esines ta demokraadina, nõudis vaestele leiva andmist ja korraldas roomlastele gladiaatorite võitlusi.

Ent Caesar, Pompeius ja Crassus ei olnud küllalt tugevad, et igaüks neist oleks iseseisvalt suutnud võimu haarata. Nad sõlmisid omavahel salaliidu, mida nimetati «*triumviraadiks*», s. o. «kolme isiku liiduks». Nad saavutasid Caesari nimetamise *Gallia* asevalitsejaks, Pompeius ja Crassus aga said samuti rikkad provintsid valitsemiseks.

**Sõda Gallias.** Gallia asus Põhja-Itaalia ja kaasaegse Prantsusmaa territooriumil. Caesari nimetamise ajal Gallia asevalitsejaks oli Rooma vallutanud ainult Gallia lõunaosa. Caesar alustas sõda gallialaste vastu kogu nende maa alistamiseks.

Roomlastel tuli sõdida rohkearvulise sõjaka rahvastikuga metsarikkal maal, kus polnud sobivaid teid. Rooma sõjaväes oli kindlaks reegliks korraldada *kindlustatud laager* igaks ööpühkuseks. Kui väsinud sõjamehed pärast lahingut või päevateekonda ka polnud, kaevasid nad laagri ümber kraavi, tegid valli ja seadsid vallile üles okstest ja teivastest tõkked. Lõõnud vallil gallialaste rünnaku tagasi, väljusid roomlased sobival momendil laagrist ja ründasid vaenlast. Roomlased liikusid kiiresti edasi, ilmudes sinna, kus neid ei oodatud. Gallialaste vapper, kuid korratu sõjavägi polnud suuteline väljaõpetatud ja distsiplineeritud Rooma leegionidele vastu panema.

Gallia vallutamist hõlbustas osa gallialaste reetlikkus. Gallialastel toimus parajasti sugukondade lagunemine. Sugukondlaste põhilise osa ja ülemkihi vahel, kes taotles võimu nende üle, oli suur vaen. Caesar meelitas paljud suursugused gallialased enda poole. Nad olid roomlastele luurajateks ja teejuhtideks, ka varustasid nad Rooma sõjaväge toiduainetega.





**Gallia paljaksriisumine.** Sõda Gallias kestis 8 aastat. Selle aja jooksul alistasid roomlased kogu maa, võtsid ligi miljon sõjavangi ja muutsid nad orjaks. Roomlased riisusid paljaks gallialaste pühakojad, kus hoiti jumalatele ohvriks toodud kulda. Caesar suurendas oma sõjameeste tasu kahekordseks, kinkis neile orje, töötas igapäevale maatükki.

Pärast Gallia vallutamist olid Caesari käsutuses jõud ja vahendid võitluseks oma ainuisikulise võimu kehtestamise eest Rooma riigis: tal oli tugev ja truu sõjavägi, väejuhi kuulsus ja tohutu rikkus.

**Võimu haaramine Caesari poolt Roomas. 49. aastal e. m. a.** liikus Caesar oma sõjaväega Rooma peale. Rahvapärimeste järgi kõhkles Caesar kaua aega, enne kui ta ületas *Rúbico* jõe — Gallia piiri; piiri ületamine sõjaväega oli avalikuks mässuks vabariigi vastu ja kodusõja alguseks. Lõpuks andis Caesar sõjaväele käsu jõe ületamiseks ja hüüdis: «Liisk on langenud!» Väljendus «ületada Rúbico» tähendab sõandada ette võtta ohtlikku sammu, millest ei saa enam taganeda.

Caesari sõjaväe retk Rooma peale tabas senatit ootamatult. Senat tegi sõjaväe juhatamise ülesandeks Pompeiusele; Crassus oli juba surnud. Pompeiuse käsutuses oli rohkem leegione kui Caesaril, kuid Pompeiuse sõjavägi oli eri provintsidel laiali pillatud. Ratsanikud ja ka Rooma vaesed, kes lootsid, et Caesar muudab nende olukorra kergemaks, asusid Caesari poole. Pompeius siirdus kiiresti Roomast Balkani poolsaarele. Kahe kuuga vallutas Caesar peaaegu ilma vastupanuta kogu Itaalia.

**Caesari võit oma vaenlaste üle.** Caesar viis oma sõjaväe Balkani poolsaarele, kus Pompeius oli jõudnud koguda tugeva armee. Caesari leegionid purustasid Pompeiuse sõjaväe. Varsti pärast seda tapeti ka Pompeius.

Kuigi Caesari peamine võistleja hukkus, kestsid sõjad Caesari ja ta teiste vaenlaste vahel veel kolm aastat. Ühtedes sõdades saavutas Caesar võidu hõlpsasti; nii saatis ta ühe Aasias saavutatud võidu kohta senatile oma kuulsa teate: «*Tulin, nägin, võitsin*». Teised sõjad olid väga rasked. Hispaanias Pompeiuse poolehoidjate vastu peetud lahingu kohta ütles Caesar, et ta ei võidelnud mitte ainult võidu, vaid ka elu pärast.

Caesari lahingutes karastatud sõjavägi, rooma ja provintside orjapidajate enamiku toetus, samuti Caesari kui väejuhi anded tõid talle kodusõjas võidu.

Missugused olid triumviraadi loomise eesmärgid ja põhjused? Millised olid roomlaste võidu põhjused Gallias? Kuidas valmistas Caesari edu Gallias ette võimu haaramist Roomas? Miks saavutas Caesar võidu kodusõjas?

## § 71. Vabariigi langemine Roomas.

**Caesari diktatuur.** Pärast võitu kodusõjas oli Caesaril Roomas piiramatu võim. Ta oli eluaegne diktaator, rahvatribuun, konsul ja imperaator. Sõna *imperaator* tähendab käskijat; nii nimetati Roomas võidukaid väejuhte. Caesar ei kandnud seda nime ajutiselt, vaid alaliselt. Kõikvõimsale imperaatorile avaldati austust nagu keisrile: ta istus kullast ja elevantiluust toolil nagu keisritroonil, müntidel oli tema portree, ta raidkuju asetati kõrvuti jumalakujudega. Ta tahtis ennast keisriks kuuiutada, kuid ainult kartus rahva rahulolematuse ees hoidis teda sellest tagasi.

Heldelt tasus Caesar oma sõjameestele, kelle abil ta võimu oli haaranud. Kuid vaeste lootused, et Caesar nende olukorda parandab, ei läinud täide: Caesar isegi vähendas leiva tasuta andmist, mis varem tema enda ettepanekul sisse seati, poole võrra.

**Nobiilide vandenõu.** Paljud nobiilid ei olnud rahul sellega, et nad Caesari diktatuuri ajal ilma jäid neist õigustest Rooma vabariigi valitsemisel, mis neil olid olnud varem. Nobiiilide hulgas kujunes välja vandenõu Caesari vastu. Vandenõu eesotsas seisis *Brú-tus*, kes oli rikas orjapidaja ja liigkasuvõtja. 44. aastal e. m. a. tapsid vandenõulased Caesari senatis pistodadega.

Vandenõulaste vastu astusid välja Caesari *leegionärid* ja osa Rooma elanikkonnast, kes veel uskus, et Caesar hoolitses rahva eest. Vandenõulaste juhid olid sunnitud Roomast lahkuma. Nad hakkasid koguma sõjaväge idaprovintsidest. Seejärel koondasid nad oma sõjaväe Makedooniasse ja valmistusid sõjaretkeks Rooma peale.

Itaalias endas juhtis võitlust vabariigi eest kuulus kõnemees, endine konsul *Cicero*. Oma kõnesid, milles ta kutsus üles võitlema vabariigi eest, võrdles Cicero ise Demosthenese kõnedega Filippose vastu.

**Vabariiklaste lüüasaamine.** Rahvas ja enamik orjapidajaid nii Roomas kui ka provintsidest ei tahtnud kaitsta aristokraatlikku vabariiki, mida valitses käputäis nobiile.

Caesari leegionidel kerkisid esile uued juhid: Caesari endine abiline, kogenud väejuht *Antónius*, ja Caesari noor sugulane, kaval

ja ettevaatlik *Octaviánus*. Veidi enne surma lapsendas Caesar Octavianuse ja määras ta oma pärijaks. Antonius ja Octavianus olid omavahel vaenujalal, kuid ühinesid võitluseks vabariiklaste vastu ja haarasid Roomas võimu.

Oma vaenlastega arveteõien-damiseks ja vahendite hankimi-seks kodusõja pidamiseks seadsid Antonius ja Octavianus sisse proskriptsioonid. Neisse kanti kõr-vuti vabariigi pooldajatega ka palju rikkaid inimesi, kes polnudki vabariiklased. Tapeti mitu tuhat inimest, nende hulgas ka Cicero. Cicero tabati mererannikul, kui ta püüdis Itaaliast põgeneda.

Octavianus ja Antonius viisid sõjaväe Balkani poolsaarele. 42. aastal e. m. a. toimus Makedoonias lahing, milles vabariiklaste sõjavägi purustati. Sõjaväe riismed läksid üle vaenlase poole. Brutus tappis enda mõõgaga.

Aristokraatliku vabariigi kaitsjate vastupanu Roomas oli murtud.

**Octavianuse ainuisikulise võimu kehtestamine.** Antonius ja Octavianus jagasid omavahel Rooma riigi valitsemise. Antonius valitses Rooma riigi idaosa. Ta elas Egiptuse Aleksandrias ja pidas ennast kuningaks-despoodiks, kinkides oma lastele terveid provintse.

Octavianus valitses riigi lääneosa, elades Roomas. Ta taotles oma võimu laiendamist kogu riigile. Kokkupõrge Antoniuse ja Octavianuse vahel oli vältimatu.

31. aastal e. m. a. algas uus kodusõda. Antonius koondas oma armee ja laevastiku *Aktioni* neeme juurde Balkani poolsaare lääne-rannikul. Octavianuse sõjavägi maabus üsna selle lähedal. Anto-niuse armee oli rohkearvulisem kui vaenlase sõjavägi, kuid selle koosseisus oli palju provintsidest värvatud väeüksusi. Octavianuse sõjavägi aga koosnes Rooma eliitleegionidest. Aktioni juures toi-munud merelahingu ajal lahkus Antonius ootamatult oma laevas-tikust ja sõitis laeval Aleksandriasse. Ilma juhita jäänud laevas-



Cicero. Marmorist rinnakuju.

tik purustati, seejärel andis alla ka armee. Octavianuse sõjavägi vallutas Aleksandria peaaegu ilma vastupanuta; Antonius lõpetas oma elu enesetapmisega. Egiptus muudeti Rooma provintsi.

30. aastal e. m. a. kehtestas Octavianus, kellel ei olnud enam võistlejaid, oma võimu kogu Rooma riigis.

---

Mille poolest sarnanes Caesari poolt Roomas kehtestatud valitsemiskord monarhiaga? Kes võtsid osa vandenõust Caesari diktatuuri vastu? Miks ei leidnud nad toetust Rooma elanikkonna hulgas? Mitu aastat möödus Rooma vabariigi kujunemisest kuni võimu haaramiseni Octavianuse poolt?

## § 72. Rooma impeerium Augustuse valitsemisajal.

**Vabariiklike kommete säilitamine Octavianuse poolt.** Octavianus valitses Rooma riiki 30. aastast e. m. a. kuni oma surmani 14. aastal m. a. j. Kartes, et kuningavõimu kehtestamine Roomas võib roomlaste hulgas esile kutsuda rahulolematust, säilitas Octavianus kõik Rooma vabariigis olnud kombed ja valitavad ametikohad; senat pidas istungeid ja võttis vastu otsuseid, rahvakoosolekud valisid konsuleid ja rahvatribuune. Octavianus ise oli palju aastaid konsuliks ning eluaegseks rahvatribuuniks ja senaatoriks.

**Octavianuse ainuvalitsus.** Octavianuse käsutuses oli rohkearvuline armee, peale selle organiseeris ta veel kaardiväe eliitsõjameestest, keda nimetati *pretoriaanlasteks*. Sõjalisele jõule tuginedes oli Octavianus Rooma täielikuks valitsejaks. Senatist kihutas Octavianus palju senaatoreid välja. Kui üks roomlane tahtis saada konsuliks Octavianuse tahte vastaselt, heideti ta vanglasse, kus ta ka suri. Pärast seda ei julgenud keegi enam Octavianusele vastu rääkida.

Rahvakoosolek valis kõrgeimatele ametikohtadele kas Octavianuse enda või tema poolt määratud isikud. Konsulid ja rahvatribuunid täitsid ta käske vastuvaidlematult. Senatis võttis ta esimesena sõna, ja kõik senaatorid võtsid alandlikult talle meelepärased otsused vastu. Octavianusel oli keisri tiitel. Senat andis talle nimeks *Augustus*, mis tähendas püha.

Kuigi Augustuse ajal vabariiklikud institutsioonid (asutused) säilisid, oli vabariik tegelikult hävitatud, selle asemele tuli monarhia. Rooma monarhiat nimetatakse *impeeriumiks*, sest ta valitsejaid nimetati keisriteks (imperaatoriteks).

**Orjapidajate võimu tugevmine.** Augustus tugevdas Roomas ja provintssides orjapidajate võimu, mis kodusõdade ajal oli kõikuma löönud. Augustuse sõjavägi surus halastamatult maha orjade rahutused, samuti provintssides elavate vaeste ülestõusud, püüdis kinni ja andis omanikele tagasi orjad, kes olid kodusõdade ajal ära jooksnud. Keiser kinnitas seaduse, mis nägi ette kõikide majas elavate orjade hukkamise juhul, kui ori oma isanda tapab; kord hukati Roomas selle seaduse järgi üheaegselt 400 orja.

Keiser püüdis kaitsta nii Rooma kui ka provintsside orjapidajate huve. Rooma asevalitsejate omavoli, kes varem laostasid terveid linnu ja provintse, piirati ja nende tegevust kontrolliti rangevalt.

**«Leiba ja vaatemänge».** Augustuse ajal jätkus kogu Itaaliast laostunud talupoegade ja käsitöölise juurdevool Rooma. Vaesed viresid linna serval asetsevate viie-kuuekorruseliste majade kitsastes ruumides ja urgastes; tänavad olid siin niivõrd kitsad, et päikesekiired sinna peaaegu ei tunginudki. Halvasti ehitatud majad varisesid sageli kokku, mattes elanikud rusude alla. Paljudel vaestel polnud mingit elamut, nad ööbisid tänavatel ja väljakutel.

Orjapidajad püüdsid linnas elavate vaeste rahutusi ära hoida. Käsutades impeeriumi riigikassat ja omades kodusõdade ning proskriptsioonide ajal kokkuriisunud tohutuid rikkusi, jagas Augustus vaestele välja leiba ja raha ning korraldas neile vaatemänge amfiteatrites ja *tsirkustes*. Tasuta sai riigilt leiba üle 200 000 inimese. Määratu suurtes tsirkustes, kuhu mahtus kümneid tuhandeid inimesi, korraldati hobuste võidusõite, kusjuures neli hobust ühe sõjavankri ette rakendati. Augustuse käsul kaevati Rooma



Augustus äikesejumal Jupiterina.  
Rooma raidkuju.

lähedusse järv, kuhu toodi kolmkümmend suurt ja palju väikesi merelaevu. Järvel korraldati tõeline merelahing, millest võttis osa ligi 3000 inimest.

Rooma vaesed, keda sunnitud jõudeolek ning keisri ja teiste orjapidajate armuannid demoraliseerisid, ei olnud orjapidajatele enam ohtlikud. Rooma vaesed ei tahtnud töötada, pidades tööd orja saatuseks ja vabale inimesele alandavaks; nad ei nõudnud keisrilt maad ja demokraatiat, vaid «*leiba ja vaatemänge*».

**Sõjad Doonau ja Reini jõe ääres.** Orjapidajate huvides pidas impeerium sagedasti sõdu hõimude vastu, kes elasid *Doonau* ja *Reini* jõe ääres. Roomlased haarasid ulatuslikud maa-alad Doonau parempoolsel kaldal Galliast Musta mereni. Kümned tuhanded orjad täiendasid impeeriumi orjaturgu.

Rooma leegionid tungisid *Saksamaale*, mis asus Reinist ida pool. Seal asusid keset tihedaid metsi ja mädasoid hõredad sugukondlikud germaanlaste asulad, mille onnid olid kaetud õlgedega. Asulate juures olid odra- ja rukkipõllud ning sõid kariloomad. Viinamarjakasvatust ja aiandust germaanlased ei tundnud.

Germaanlaste hõimud meelitasid kolm Rooma leegioni metsapadrikusse, piirasid nad ümber ja hävitasid peaaegu täielikult. Pärast seda roomlaste lüüasaamist kulgesid impeeriumi piirid Euroopas põhiliselt piki Reini ja Doonaud.

*Tugev keisrivõim tugevdas mitte ainult Rooma, vaid ka provintside orjapidajate olukorda.* Kodusõdade lõpetamine aitas kaasa sellele, et impeeriumis mõningal määral elavnes käsitöö, kaubandus ja meresõit, mis senini sõjategevuse all olid kannatanud.

---

Kuidas koondas Augustus enda kätte kogu võimu Roomas? Mida nimetatakse impeeriumiks? Missugune tähendus oli algselt sõnal «imperaator» ja kuidas muutus selle mõte I sajandi lõpul e. m. a.? Kuidas püüdsid orjapidajad vältida vaeste ülestõuse Roomas? Millise klassi huve Augustus kaitses ja kuidas? Mida aastat valitses Augustus Roomat ainuisikuliselt? Leidke «aja joonel» koht, mis vastab Augustuse valitsemise aastatele.

### § 73. Rooma impeeriumi üleminek vallutustelt kaitsele.

**Impeerium I sajandil.** Augustuse poolt kehtestatud valitsemiskord säilis põhiliselt ka pärast tema surma. Roomat valitsesid üksteise järel keisrid, kes said võimu pärimise teel või siis haarasid selle sõjaväe abil.

I sajandil laienes impeeriumi territoorium veelgi: vallutati *Britannia*, *Loode-Aafrika* ja mõned teised piirkonnad. Rooma impee-

rium oli vana-aja suurim riik. Nii provintside kui ka Rooma orjapidajad toetasid keisrite võimu. Nad nägid, et võimas impeerium tagab nende võimu orjade ja vaeste üle paremini kui seda oleksid võinud teha iseseisvad väikeriigid. Paljud provintside orjapidajad olid keisri teenistuses väejuhtide ja riigiametnikena. Keisrid määrasid neid senaatoreiks ja ratsanikeks.

**Traianuse sõjad daakide vastu.** I sajandi lõpul lapsendas keiser Augustus *Traianuse* ja määras ta oma pärijaks. Traianus oli Rooma armee väejuht, kes pärines Hispaania suursugustest orjapidajatest. Traianus sai keisriks ja valitses Roomas aastail 98—117.

Traianus tungis sõjaväega kaks korda *daakide* maa-alale. Daakid elasid Doonau vasakpoolse kalda alamjooksul. Saanud lüüasaamise osaliseks, sulgusid nad kindlustatud linna. Mõned suursugused daakid aga reetsid oma rahva ja avasid roomlastele väravad. Linna kaitsjad, kes ei tahtnud vaenlaste kätte sattuda, tõid väljakule katla mürgiga, jõid seda ja surid sealsamas.

Daakidelt haaratud tohutud rikkused võimaldasid Traianusel pühitseda võitu äärmise toredusega. Pidustused kestsid 123 päeva. Gladiaatorite võitlusest võttis osa 10 000 inimest, areenile lasti 11 000 metslooma.

(Joonis 13. Rooma keisri triumf. Ees liiguvad nimekad sõjavangid, kes on kettidega aheldatud üksteise külge. Nende järel sammub Rooma ametiisikute auvalve: liktorid fašiinidega. Keiser sõidab võiduväravast läbi. Selle taga (eemal) on amfiteater *Colosséum*. Paremalt asub templi portikus. Vasakul (esiplaanil) seisab elatanud roomlane senaatori riietuses — punase äärisega valges toogas.)

**Roomlaste sõjaretk Mesopotaamiasse.** Oma valitsemisaja lõpul pidas Traianus sõda Aasias. Selleks sõjaks kogus ta sõjaväe peaaegu kõigist impeeriumi piirkondadest. Vallutanud Mesopotaamia, jõudsid roomlased Pärsia laheni. Traianus valmistus sõjaretkeks Indiasse. Kuid sel ajal puhkesid ta armee tagalas alistatud rahvaste ülestõusud. Rooma sõjavägi sai lüüa. Traianus oli sunnitud edasised vallutused lõpetama. Tagasiteel Itaaliasse ta suri. Pärast Traianust valitsenud keiser pidi peaaegu kõigist Traianuse vallutustest Aasias loobuma, sest nende säilitamiseks polnud sõjaväge.

Traianuse sõjaväe retke nurjumine Aasias tegi lõpu Rooma vallutustele, näidates, et impeeriumile ei ole suured vallutussõjad enam jõukohased; sõjaväge jätkus vaevalt ülestõusude mahasurumiseks ja piiride kaitsmiseks.

«Barbarite» pealetung impeeriumile. II sajandi teisel poolel tugevnes germaanlaste pealetung impeeriumile.

Seoses põlluharimise, karjakasvatuse ja metallitöötlemise arenemisega toimus germaanlastel sugukondade lagunemine ja eraldus ülemkiht — juhid ning nende sõjamehed. Sõjamehed tungisid impeeriumi linnadele ja küladele kallale. Kuid palju ohtlikumad olid impeeriumile germaanlaste massilised rändamised.

Olles oma põllud pideva külviga välja kurnanud, siirdusid germaanlased uute maade otsinguile; neid ahvatlesid impeeriumi viljarikkad tasandikud.

Germaanlaste hõimud ühinesid liitudesse. Germaanlaste sõjaväed, mis koosnesid kümnetest ja sadadest tuhandetest sõjameestest, kes olid riietatud okstega kinnitatavatesse loomanahkadesse ja kandsid peas härjasarvedega või loomalõustaga kiivrit, ründasid impeeriumi piire.

Roomlased nimetasid germaanlasi nagu teisigi võõramaalasi *barbariteks*.

Kaitseks «barbarite» vastu ehtasid roomlased piki piiri kindlused. Ühest kindlusest teise kaevati kraavid ja tehti vallid, mis ulatusid tuhandettesse kilomeetritesse. Piiril asusid leegionid, kes «barbarite» kallale tunges tagasi tõrjusid.

II sajandil läks impeerium vallutustelt lõplikult üle kaitsele. Orjapidajad taotlesid impeeriumi tohutute valduste säilitamist, et sõltuvaid rahvaid endiselt rõhuda.

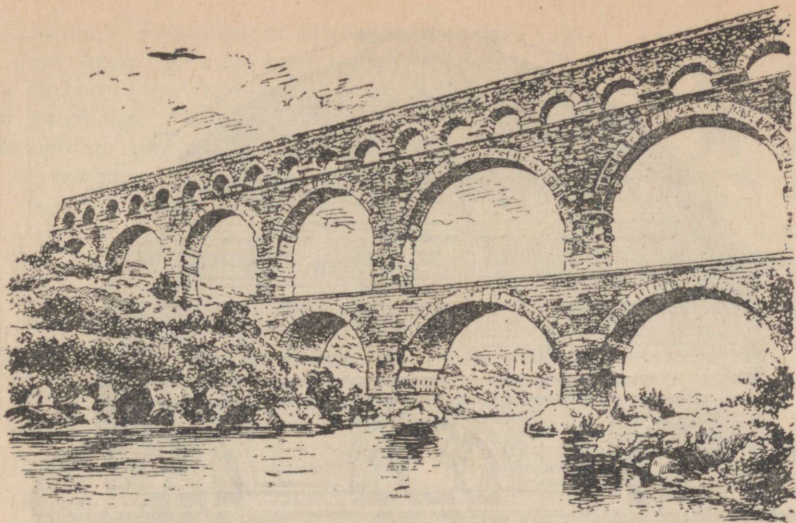
---

Millal saavutas Rooma impeerium kõige suurema ulatuse? Leidke kaardil impeeriumi piirid ta territooriumi kõige suurema laienemise ajal. Nimetage ja näidake kaardil teile teada olevad iseseisvad riigid, mis Rooma vallutas. Miks toetasid provintside orjapidajad keisrivõimu? Missugused põhjused sundisid II sajandil Roomat üle minema vallutustelt kaitsele?

## § 74. Rooma kunst vabariigi lõpul ja impeeriumi algul.

**Rooma kultuuri seos kreeka kultuuriga.** Rooma kultuur arenes kreeka kultuuri suure mõju all. Itaalia lõunaosas asunud Kreeka kolooniate kaudu tutvusid roomlased kreeka keele, hariduse ja kunstiga. Kreeka tähestiku alusel koostati ladina tähestik. Kreeka mõju Roomas tugevnes pärast Kreeka vallutamist Rooma poolt II sajandil e. m. a.

Roomlased vedasid Kreekast välja raidkujusid, maale ja muid kunstiteoseid. Kreeka arhitektid, skulptorid ja kunstnikud töötasid



Rooma võlysild praeguse Prantsusmaa lõunaosas. Silda läbis veevärk.  
Silla kõrgus jõe veepinnast oli ligi 50 meetrit.

rikaste roomlaste tellimuste peäle, rooma skulptorid kopeerisid kreeka kujusid. Roomas ehitati Kreeka eeskujul teatrid. Roomlased lugesid kreeka kirjanike teoseid, tõlkisid neid ladina keelde. Haritud kreeklased olid rikaste roomlaste laste õpetajateks.

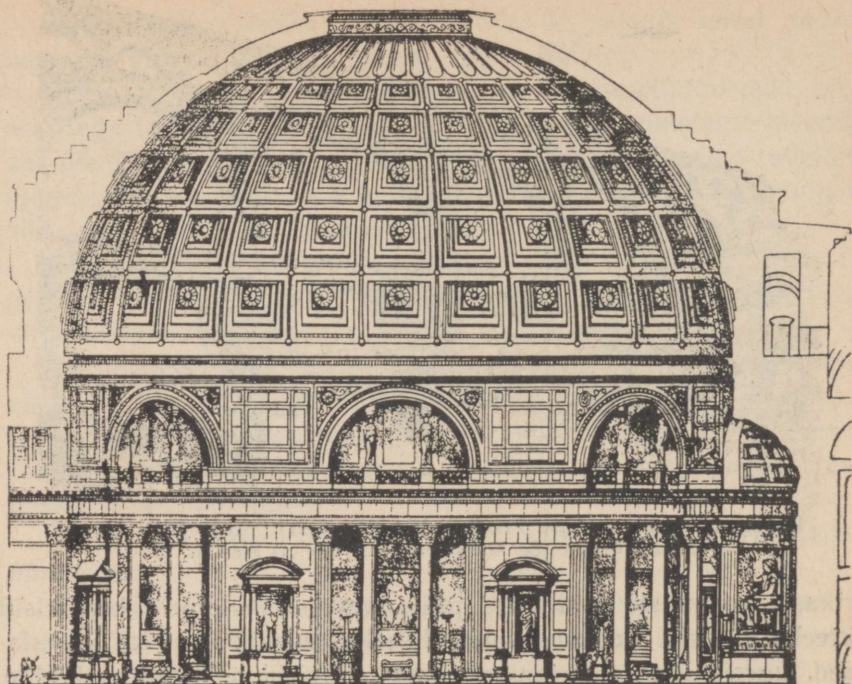
Kuid võttes kreeklastelt palju üle, andsid roomlased ka ise suure panuse maailma kultuuri arengusse.

**Ehitustegevus Roomas.** Omades tohutuid rikkusi, mis olid loodud orjade ja provintside elanike tööga, ehitasid roomlased määratu suuri hooneid. Eriti grandioosseks muutus ehitustegevus Roomas pärast impeeriumi kujunemist. Keisrid ja teised rikkad orjapidajad ehitasid kuulsakssaamise eesmärgil endale paleesid, templeid, amfiteatreid, tsirkusi, veevärke, terme — saunu. Triumfi pühitsev keiser püstitas *võiduväravad* — paraadväravad, milledest ta linnas toimunud piduliku rongkäigu ajal läbi sõitis.

Rooma ehitajad kasutasid ehitustel laialdaselt sambaid, portikusi ja frontoone, ladusid oskuslikult kividest ja tellistest *võlve* ning *kupleid*.

I sajandi teisel poolel ehitati Roomas amfiteater *Colosseum*, mille nimetus tuleneb sõnast «kolossaalne» — suur. Colosseumi seinad olid peaaegu 50 meetri pikkused; ta mahutas kuni 50 000 pealtvaatajat. Seinte ja istekohtade kogu tohutu raskus lasus alumise korruse võlvidel.

(Joonisel 14 on näidatud Colosseumi tänapäeva seisukorras.)



Panteon Roomas — kuppelehituse suurepärase näidis. Valgus langeb hoonesse kuplis oleva avause kaudu. Viimaste sajandite jooksul on Panteon olnud Itaalia väljapaistvate inimeste matmispaigaks. Hoone läbilõige.

Völve kasutati ka sildade ehitamisel. Völvsildade kaudu läbisid veevärgi torud jõgesid ja kuristikke.

Kuppelehituse suurepäraseks näidiseks on *Panteon*, s. o. «kõigi jumalate tempel», mis ehitati II sajandi algul.

Peaaegu samal ajal püstitati marmorist sammas Traianuse poolt daakide üle saavutatud võidu auks; see ehitati daakidelt röövitud rikkuste arvel. Sammas on seitsmekorruselise maja kõrgune, samba sees asub keerdtrepp.

**Rooma skulptuur.** Rooma ehitused olid kujude ja reljeefidega rikkalikult kaunistatud. Colosseumi völvidel seisid kujud. Traianuse sambal looklesid paelakujuliselt alt üles marmorreljeefid, mis kujutasid daakide vastu peetud sõda ja ülistasid Traianust. Samba otsas seisis Traianuse kuju. Templites, foorumitel ja linnatänavatel olid üles pandud keisrite kujud. Skulptorid kujutasid keisreid pidulikult asendis, sageli aga ka jumalatena. (Vt. joonis lk. 173.)

(Joonis 15. Rooma foorum imperiumi perioodil. Vasakul asub Augustuse ajal ehitatud templi portikus. Selle taga on hoone, mis on ümbritsetud võlvidel asuvate lahtiste galeriidega. Taamal asuvad templid portikuste ja frontoonidega ning võiduvärvad. Paremal portikuse juures on emahundi kuju. Väljakul on üles pandud keisrite ja väejuhtide kujud. Väljasirutatud tiibadega kuju kujutab võidujumalannat. Eemal (paremal) asub Kapiitolium. Muistse foorumi vaade on taastatud väljakaevamiste alusel.)

Suursuguste roomlaste majades olid terved saalid tulvil esivanemate kujusid; mida rohkem esivanemaid inimene teadis, seda suursugusem ta oli. Rooma raid- ja rinnakujud olid tõelised portreed. Skulptorid kajastasid kujutatavate inimeste näojooni ja hingelaadi loomtruult ning ilmekalt.

**Pompeji linna väljakaevamised.** Vana-Itaalia kultuuri tundmaõppimisel on suur tähtsus *Pompeji* linna väljakaevamistel. I sajandil mattis Vesuuvi vulkaani purskamise ajal kuum tuhk Pompeji linna. Suurem osa elanikkonnast jõudis põgeneda; linna jäänud inimesed, sealhulgas keldritesse suletud orjad, hukkusid.

XVIII sajandil alustati Pompeji väljakaevamistöid. Praegu on suurem osa linnast läbi uuritud; on välja kaevatud elumajad ja ühiskondlikud hooned: teater, termid, tsirkus. Majades on säilinud majatarbed. Liigkasuvõtja majas on leitud üle saja võlakohustuse, mis olid kirjutatud vahaga kaetud tahvlikestele. Toiduained ning inim- ja loomakehad kõdunesid, kuid nende kohale tekkisid tuhas tühikud. Valades tühikud kipsiga täis, said arheoloogid kõdunenud kehade ja esemete täpsed jäljendid.

(Joonis 16. Pompeji tänav. Mööda kitsast tänavat kannavad orjad kandraami, millel pooleldi lamades istub rikas linnaelanik. Vasakul — ristteel — asub purskaev, mis saab vett veevärgitorude kaudu. Veidi eemal arutab rühm mehi maja seinale kirjutatud teadaannet gladiaatorite võitluse kohta. Sellised pealiskirjad on säilinud majade seintel Pompejis. Paremal antakse leiba vaestele, kes elavad orjapidajate armuandidest.)



Traianuse sammas. Traianuse kuju sambal asendati hiljem kristlasest pühaku kujuga.

Palju materjali Rooma kultuuri tundmaõppimiseks annavad ka arheoloogilised leiud Roomas ja teistes piirkondades. Hispaania ja Mesopotaamia vahelisel määratu suurel territooriumil leivad arheoloogid Rooma ehituste jäänuseid, Rooma münte, relvi ja muid esemeid.

Leidke Rooma ja Kreeka arhitektuuris ühiseid jooni. Mida uut löid roomlased arhitektuuris ja skulptuuris? Kuidas kasutasid rooma orjapidajad kunsti oma võimu tugevdamiseks?

## § 75. Kirjandus ja haridus Roomas vabariigi lõpul ja impeeriumi algul.

**Kõnekunst Roomas.** Rooma vabariigis arenes hiilgavalt kõnekunst. Veenev, hea kõne võis veenda nii senaatoreid kui ka rahva-koosolekut asuma oraatori poole; väejuht pidi oskama kõnega sisendada sõjameestesse mehisust. Cicero ütles: «On olemas kaks kunsti, mis võivad tõsta inimese kõige kõrgemale austusastmele: üks on väejuhtimise kunst ja teine — hea kõnekunst.» Noored nobiilid pidid omandama kõnekunsti, et rajada endale teed vabariigi kõrgeimatele ametikohtadele. Seepärast pöörati suursugustele inimestele määratud koolides erilist tähelepanu kõnekunsti õpetamisele. Paljud aristokraadid sõitsid kõnekunsti õppima Kreeka kuulsatesse koolidesse.

Roomas algas vabariigi langemisega kõnekunsti langus. Pärast Augustust valitsenud keisrid ei kutsunud enam rahvakoosolekuid kokku, senaatorid aga tundsid rohkem huvi selle vastu, milline on keisri arvamus arutatavas küsimuses, kui kõnede vastu.

**Kirjandus Augustuse ja tema järeltulijate ajal.** Augustus püüdis luuletajaid ja kirjanikke enda poole võita. Augustuse sõbra, rikka orjapidaja *Maecénase* majas tuli kokku ring, kuhu kuulusid tolle aja kõige väljapaistvamad rooma luuletajad *Horátius* ja *Vergílius*. Maecenas kinkis kummalegi mõisa ja tegi neile muid kingitusi. Sõna «metseen» hakkas tähendama «kunstisoosijat».

Vergilius kirjutas poemi «*Aeneis*». See on kirjutatud nendesamades pidulikes ja kõlavates värssides nagu «*Ilias*» ja «*Odüsseia*». Poemis jutustati, kuidas üks Trooja legendaarseid kaitsjaid, jumalanna poeg *Aenéas*, pääses Trooja hukkumise ajal ja jõudis pärast pikki rännakuid Itaaliasse. Aeneasest olevatki tekkinud Caesari ja Augustuse suguvõsa, kes olid seega jumalanna järeltulijad.

Oma poemis kirjutas Vergilius, et Rooma peab olema kogu



Rikastest perekondadest pärinevate Rooma noormeeste õpetamine. Keskel on õpetaja, temast kummalgi pool istuvad õpilased, kes hoiavad käes rulle. Paremalt seisab ori, kes kannab õpilaste kirjutustarbeid.

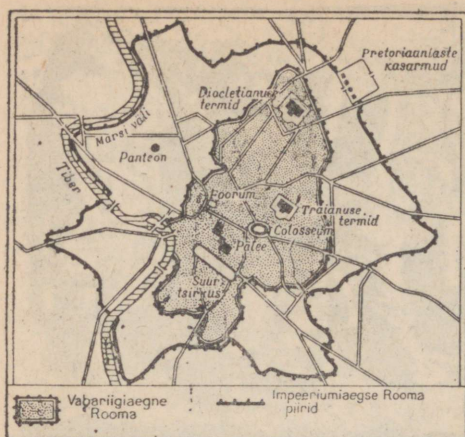
maailma isand: «... Roomlane, pea meeles, et sa pead valitsema rahvaid... jalule seadma rahu, armu heitma alistatuile ja ülbeid alistama sõjaga.» Vergilius ülistas Augustust, öeldes, et too lõi õnneliku ajastu maa peal.

Ka Horatius ülistas oma värssides Augustust. Vergiliuse ja Horatiuse teosed aitasid kaasa keisrivõimu tugevdamisele.

**Raamat Roomas.** Rooma riigis tekkisid esmakordselt kirjastused; orjad-kirjutajad kirjutasid papüüruserullidele kümnetes ja sadades eksemplarides ümber ilukirjanduslikke ja teaduslikke teoseid. I sajandil õppisid roomlased Idamaa elanikelt tiheda ja tugeva paberiga sarnaneva *pärgamendi* valmistamise. Roomlased tegid raamatuid, millel oli tänapäeva raamatute kuju, köidetud aga olid need puutahvlitesse.

Roomas ja teistes linnades olid olemas raamatukauplused. Neis võis osta ladina- ja kreekakeelseid luuletuskogusid, samuti rooma ja kreeka ajaloolaste teoseid ning muid teaduslikke töid. Laialt tuntud olid Caesari «Märkmed Gallia sõjast» ja «Märkmed kodusõjast» ning Plinius Vanema «Looduslugu», mis koosnes 37 raamatust ja peegeldas teaduse arenemistaset I sajandil. Pliniuse teos oli kirjutatud kahe tuhande rooma, kreeka ja idamaa teadusliku töö uurimise alusel.

**Rooma kultuuri tähtsus.** Rooma kultuuril oli määratu suur tähtsus maailma kultuuri arenemisele. Ladina tähestikku kasutavad tänapäevani Lääne-Euroopa ja Ameerika rahvad, NSV Liidus aga



Rooma linn vana-ajal. *Plaan.*

Balti vabariikide rahvad. Väga palju ladinakeelseid sõnu on läinud kaasaegsete rahvaste keelde. Nii näiteks on ladinakeelse päritoluga järgmised sõnad: kool, klass, direktor, doktor.

Me kasutame rooma kalendrit, mis on vaid mõnevõrra parandatud; roomlased aga olid võtnud selle aluseks egiptuse kalendri. On säilinud ka ladinakeelsed kuude nimetused; nimetus «juuli» anti kuule Julius Caesari auks, järgmine kuu

aga nimetati augustiks Augustuse auks.

Vergiliuse ja Horatiuse luuletusi, Caesari ja Cicero proosat, teiste rooma luuletajate ja kirjanike teoseid kirjastatakse praegugi. Roomlased saavutasid suure meisterlikkuse arhitektuuri ja portreekunsti alal. Ka säilitasid nad tänapäevale kaotsi läinud kreeka skulptuuri paremate tööde koopiad.

*Kuid Rooma kultuur loodi orjade ja alistatud rahvaste julma rõhumisega.*

Miks saavutas kõnekunst Roomas suure õitsengu? Millal ja mispärast algas kõnekunsti langus? Missuguse klassi huve kaitsesid Maecenase ringi kuulunud luuletajad? Nimetage teile teada olevaid rooma kultuuritegelasi. Milles seisab roomlaste panus maailma kultuurisse?

#### Küsimused XV peatüki kordamiseks.

Milline klass Roomas oli huvitatud üleminekust vabariigilt impeeriumile? Miks oli ta sellest huvitatud? Miks etendas Rooma armee otsustavat osa impeeriumi kujunemisel Roomas? Milles seisab põhiline erinevus vabariigi ja monarhia vahel? Millised vabariiklikud kombed ja ametikohad säilisid impeeriumi eksisteerimise esimestel sajanditel? Missuguseid vahendeid kasutasid Rooma keisrid oma võimu tugevdamiseks? Missugused territooriumid ühendati Rooma impeeriumi ajal? Näidake neid kaardil. Miks läks Rooma impeerium üle vallutustelt kaitsel?

**XVI PEATOKK.**  
**ROOMA IMPEERIUMI LANGUS JA HUKKUMINE.**

**§ 76. Rooma impeeriumi orjandusliku majanduse languse algus  
II—III sajandil.**

**Orjade töö madal kvaliteet.** Orjuse arenemine kogu impeeriumi territooriumil põhjustas impeeriumi majanduse languse. Orjadel oli ükskõik, kas maa andis head või halba saaki. Ükskõik missugust saaki nad ka poleks koristanud, ikkagi andis omanik neile lõunaks vesist suppi ja rõivaste asemel räbalad. Sellepärast püüdsid orjad töötada võimalikult vähe ja halvasti. Kergesti purunevaid tööriistu ei saanud orjadele usaldada.

Rooma orjapidaja I sajandist kirjeldas orjade tööd järgmiselt: «Orjad tekitavad põldudele suurt kahju. Nad karjatavad härgi ja muid loomi halvasti. Nad harivad halvasti maad; nad ei hoolitse selle eest, et maasse visatud seeme tärkaks, nad varastavad ka ise seemet ja kaitsevad seda halvasti teiste varaste eest.»

**Orjus — majanduse arenemise pidurdaja.** Orjandusliku korra tingimustes ei olnud võimalik maaharimist parandada ega uusi leiutusi rakendada. Roomas leiutati keerukas ader, mille rakendamisel pinnase harimine tunduvalt paranes. Kuid seda kasutati peamiselt neis provintsidest, kus oli rohkem vabu talupoegi, orjadele aga anti töötamiseks vanad rasked adrad. Leiutati vesiratas; Rooma impeeriumi jõgedel tekkisid vesiveskid, kuid enamikus latifundiumides jahvatasid orjad vilja endiselt käsikividega. Halb harimine kurnas maa, iga aastaga muutusid saagid Itaalias halvemaks. Kaasaegne kirjutab, et maa, mis oli viljakas sel ajal, kui seda harisid vabad talupojad, muutus viljatuks, kui seda harisid orjad.

Käsitöenduslikes töökodades töötasid samuti peamiselt orjad; töö toimus siingi kõige lihtsamate tööriistade abil. Põllumajanduse ja käsitöö langusega vähenes ka kaubandus.

*Orjus pidurdas tehnika edasiarenemist ja põhjustas Rooma majanduse sügavat langust. Itaalias, kus orjandus oli kõige rohkem arenenud, avaldus majanduse langus eriti tugevalt.*

**Koloonid.** Orjade töö muutus orjapidajatele kahjulikuks. Paljude orjade omamine oli ka ohtlik; orjapidajad ütlesid: «Kuipalju orje, niipalju vaenlasi.»

Paljud orjapidajad hakkasid mõisaid väikesteks maatükkideks

tükeldama ja neid vabadele kehvikutele kasutamiseks andma. *Rentnik*<sup>1</sup> pidi osa saagist maaomanikule andma ja riigile maksu maksma. Ülejäänud saak jäi aga tema enda käsutusse. Sellepärast oli rentnik huvitatud võimalikult suure saagi saamisest ja püüdis paremini maad harida. Väikesi maarentnikke nimetati Roomas *koloonideks*.

Koloonidel ei olnud tavaliselt vahendeid majapidamise sisseseadmiseks. Seemet ja tööriistu võtsid nad maaomanikult võlgu. Koloonid polnud suutelised seda võlga tagastama, sest saagist jätkus vaevalt maaomanikule andmiseks, maksu maksmiseks ja hädapäraseks elatumiseks. Võlgadesse sattunud koloon ei tohtinud mõisast lahkuda ja oli täielikus sõltuvuses mõisaomanikust.

Mõned mõisaomanikud andsid oma orjadele maatükid, tööriistad, seemne ja lubasid neil oma majapidamise sisse seada ning perekonna soetada. Nad lootsid, et need orjad hakkavad paremini töötama, ei jookse ära ega maksa oma isandaile kätte. Nii-suguseid orje nimetati «*orjadeks onnidega*». Ka osa sõjavange paigutati suurimatesse latifundiumidesse koloonidena.

Kuigi koloonide ja maaga varustatud orjade olukord oli väga raske, oli see siiski kergem kui latifundiumides töötavate orjade olukord. *Sajanditepikkuse visa võitlusega saavutasid orjad oma olukorra mõningase paranemise.*

---

Kuidas pidurdas orjus tehnika arenemist ja põhjustas Rooma majanduse langust? Mis sundis mõisaomanikke kasutama maaharimiseks orjade asemel koloone? Mille poolest erines kolooni olukord orja olukorrast? Mille poolest erines kolooni olukord talupoja olukorrast?

## § 77. Rooma impeeriumi nõrgenemine III sajandil ja ta uus tugevnemine Diocletianuse ajal.

**Ülestõusud impeeriumis.** II ja III sajandil ülestõusud paljudes impeeriumi osades sugugi ei lõppenud. Eriti grandiooseks kujunesid ülestõusud III sajandi keskpaiku.

Gallias puhkes orjade ja koloonide ülestõus. Ülestõusnud nimetasid end *bagaudideks* — võitlejateks. Bagaudid organiseerisid tugeva sõjaväe; jalavägi koosnes neil põlluharijatest ja ratsavägi — karjustest. Bagaudid haarasid rikaste mõisaid, jagasid omavahel nende loomi ja muud vara.

---

<sup>1</sup> *Rentnik* — inimene, kes on võtnud kasutamiseks maad või muud vara.





Suur ülestõus puhkes Põhja-Aafrikas; ülestõusnud vallutasid mitu linna, rüüstasid palju mõisaid.

Daagid, kes ei tahtnud Rooma ülevõimule alistuda, võitlesid ta vastu lakkamatult.

Roomas tõusid üles orjad ja käsitöölised. Nad kindlustusid Rooma linnaserval asunud künkal. Sõjavägi vallutas künka rünnakuga, kuid kaotas lahingus 7000 inimest.

**Impeeriumi nõrkus.** Sõjaväes puhkesid pidevalt mässud, mis keisrivõimu veelgi nõrgendasid. III sajandil käsutas sõjavägi trooni: pretoriaanlased seadsid keisriks selle, kes neile rohkem maksis, leegionid kuulutasid keisriteks oma väejuhte. Keisrid vahetusid iga kahe-kolme aasta, mõnikord aga ka ühe-kahe kuu tagant. Tihtipeale oli impeeriumis korraga mitu omavahel võitlevat keisrit.

III sajandi keskpaiku eraldusid Roomast Gallia, Hispaania, Egiptus ja peaaegu kõik Aasia provintsid. Keisrid olid sunnitud oma sõjaväed Daakiast välja viima.

Nõrgenenud impeerium ei saanud edukalt oma piire kaitsta. Germaanlaste ja teiste «barbarite» sõjavägi murdis piiräärsetest kindlustustest läbi ja jõudis isegi Itaaliani, laastates kõik oma teel. «Barbarite» kallaletungide ärahoidmiseks olid keisrid sunnitud nende juhtidele suuri rahasummasid maksma. Tihtipeale palkasid keisrid enda teenistusse ühed «barbarite» hõimud, et nende abiga kaitsta end teiste vastu.

Mässud sõjaväes, keisritevahelised sõjad, «barbarite» kallaletungid ja ülestõusud viisid impeeriumi majanduse veelgi suuremale langusele.

**Keisrivõim Diocletianuse ajal.** Itaalia ja provintside orjapidajad, kes olid huvitatud impeeriumi säilitamisest, toetasid energiliselt keisreid. See võimaldas keiser *Diocletianusel* alustada otsustavat võitlust keisrivõimu tugevdamise eest.

Diocletianus alustas sõjaväeteenistust lihtsa sõjamehena, kerkis kiiresti esile ja asus keisri vahtkonnaülema ametikohale. **284. aastal** valis sõjavägi Diocletianuse keisriks.

Diocletianus suurendas armeed tunduvalt. Ta tõstis armees distsipliini, hukates halastamatult mässulisi sõdureid. Armeed üllalpidamiseks suurendas Diocletianus makse. Iga viie aasta tagant toimus impeeriumi elanike ja nende vara loendus, et keegi ei saaks maksude maksmisest kõrvale põigelda.

Diocletianus kaotas impeeriumis veel säilinud vabariiklikud ametikohad ja valitses riiki tema poolt määratud ametnike abil.

Arvukad nuhid, keda nimetati «uudishimulikeks», jälitasid rahulolematuid. Diocletianuse võim oli piiramatult, tema sõna oli seaduseks. Diocletianus kuulutas ennast jumalaks ja võttis endale *Jupiteri* — äikesejumala nime. Templitesse püstitati tema kujud. Isegi suurnikud pidid tema ees nagu Idamaa despoodi ees kummuli langema. Soosimisavalduseks oli luba suudelda keisri rõivaste kullaga palistatud äärt.

**Ülestõusude mahasurumine.** Diocletianuse sõjavägi tungis Galliasse, põletades maha asulad ja tappes elanikud. Lahingus said bagaudid lüüa, nende riismed varjasid end ligipääsmatus kindluses. Ainult nälg sundis bagaude alla andma; osalt nad tapeti, osalt orjastati koos naiste ja lastega. Gallia orjapidajad ülistasid keisrit kui jumalat. Põhja-Aafrikas puhkenud ülestõusu õnnestus Rooma sõjaväel maha suruda kohalike orjapidajate abil.

Keisril, kellel oli tugev armee, arvukad riigiametnikud ja orjapidajate toetus, läks korda maha suruda ka teised ülestõusud ning ajutiselt uuesti ühendada ja tugevdada impeeriumi. Ainult daigid säilitasid iseseisvuse, mille nad võitsid kätte mehise võitlusega vallutajate vastu.

---

Missugused põhjused kutsusid esile Rooma impeeriumi nõrgenemise ja lagunemise? Miks õnnestus Diocletianusel uuesti tugevdada impeeriumi? Mille poolest erines keisrivõim Diocletianuse ajal võimust Augustuse ajal? Mitu aastat möödus Augustuse valitsemisaja lõpust kuni Diocletianuse valitsemisaja alguseni?

## § 78. Kristluse tekkimine.

**Kristluse tekkimise põhjused.** Orjade ja vaeste ülestõusud Rooma impeeriumis nurjusid, impeerium näis võitmatuna. Orja ja kolooni võis ainult surm vabastada üle jõu käivast tööst, näljast, alandusest ja peksust. Orjad ja koloonid olid suures meeleheites, nad kaotasid lootuse saavutada oma elu kergenemist võitlusega rõhujate vastu. Sellepärast hakkas Rooma impeeriumi rõhutute hulgas, keda rusus omaenda jõuetus, levima usk võimsasse jumalasse, kes ainsana võib nad vabastada ikkest ja karistada nende piinajaid kas siin maa peal või pärast surma hauataguses riigis. Rõhutud ootasid kannatamatusega selle «hea jumala» kiiret ilmumist.

**Müüt Jeesusest.** I sajandi lõpul tekkisid Ees-Aasias muistendid, nagu oleks jumal Palestiinas elanud inimesena *Jeesuse* nime all;

ta oli tulnud maa peale, et orje ja vaeseid abistada. Rooma asevalitseja aga oli ta risti löönud. Sealjuures oli Jeesus ilmutanud alandlikkuse ja kannatlikkuse eeskuju. Pärast surma olevat ta surnust üles tõusnud ja üles taeva läinud, et peatselt tagasi tulla ja inimhingede üle kohut mõista. Neile, kes maa peal kannatasid ja Jeesust jumalaks tunnistasid, töötanud ta tasuna anda igavest õndsust, ülejäänud aga määrata igavestele kannatustele.

*Muistendeis Jeesuse kohta polnud ainsatki sõna tõtt. Ajalooteadus on tõestanud, et teda pole iialgi olnud. Neis muistendeis korrati muistseid müüte elluürganud jumalast, kes hakkab inimhingede üle kohut mõistma; muutus vaid jumala nimi ja tekkisid uued üksik- asjad ta näilisest elust maa peal.*

**Kristluse levimise algus.** Inimesed, kes uskusid muistendeid Jeesuse kohta, nimetasid teda *Kristuseks*, ennast aga *kristlasteks*. Rõhutud uskusid meeleldi neile lohutavatesse juttudesse tasust, mida nad saavad oma kannatuste eest, ja karistusest, mis nende piinajaid ootab. Usk Kristusesse — *kristlus* — hakkas levima Väike-Aasia, Egiptuse, hiljem aga ka Kreeka ja Itaalia vaeste ning orjade hulgas. Kristlaste hulgas oli juute, kreeklasi, roomlasi, egiptlasi, gallialasi ja teistest rahvustest inimesi. Kuna nad tunnistasid ainult üht jumalat ja keeldusid keisreid kui jumalaid kummardamast, siis kiusasid keisri ametnikud neid taga. Sellepärast tulid kristlased kokku salaja, enamasti maa-alustes käikudes ja mahajäetud kivimurdudes. Seal nad palvetasid ja kuulasid muistendeid Jeesuse kohta.

**Kristlik kirik.** Kristlaste hulka astusid ka rikkad inimesed. «Barbarite» kallaletungide, elanikkonda röövivade sõjameeste omavoli ja keisritevaheliste sõdade tõttu ei olnud rikkadki homses päevas kindlad — keegi ei teadnud, kas ta säilitab järgmiseks päevaks oma vara ja elu. Pidev ärevus sundis inimesi otsima lohutust lootuses «igavesele õndsusele» pärast surma. Pealegi nägid rikkad inimesed, et kristlus, mis jutlustas kannatlikkust ja alandlikkust, juhtis orjade ja vaeste tähelepanu kõrvale võitlusest orjapidajate vastu.

Rikastel oli suur mõju kristlaste hulgas. Nende hulgast valiti tavaliselt *vaimulikud*, kes juhtisid kristlaste ühispalvusi, ja *piiskopid*, kes juhtisid terve linna või piirkonna kristlaste asju.

Eri linnade kristlased pidasid omavahel sidet. Tekkis salajane kristlaste organisatsioon. Sellesse kuulusid kümned piiskopid, sa-

jad vaimulikud ja tuhanded usklikud. Seda organisatsiooni nimetati *kristlikuks kirikuks*.

**Kristlus — valitsev religioon.** Keiser *Constantinus*, kes valit- ses aastail 306—337, mõistis, et kristlus aitab orje ja vaeseid sõna- kuulmises hoida. Ta hakkas kristlikku kirikut soosima. Sellest ajast alates tulid kristlased avalikult kokku ja ehtasid endile templid.

Kristlik kirik, keda keisrid soosisid, hakkas taga kiusama teisi religioone, samuti ka teadust. Kristlased hävitasid muistseid temp- leid, purustasid jumalate, kangelaste ja õpetlaste kujusid, põleta- sid Aleksandrias ära kuulsa raamatukogu. Kristlaste hulgas tap- sid väljapaistva naisõpetlase — *Hypatia*, keda kirik vihkas ta usku- matuse pärast jumalasse.

Piiskopid ja vaimulikud õpetasid: «igauks peab võimudele alis- tuma», «võim on jumalast», «Kristus kannatas ja käskis ka meil kannatada». Kristlik kirik oli rikkaste ja keisrite abiliseks nende võitluses rõhutute vastu. Keisrid ja rikkad kinkisid kirikule maad ja raha. Kirik muutus kiiresti suureks maaomanikuks ja liig- kasuvõtjaks.

*Tekkinud vaeste ja orjade religioonina, muutus kirik seejärel vahendiks, mille abil orjapidajad neid rõhusid.*

---

Mis põhjustel tekkis usk võimsa jumala ilmumisse? Missugustest surnud ja elluärrganud jumalatest jutustati egiptuse ja kreeka muistendeis? Mis on neis muistendeis ühist muistendiga Kristusest? Milline oli kristlaste esialgne koos- seis? Kuidas ja mis pärast see edaspidi muutus? Mida nimetati kristlikuks kirikuks? Miks hakkasid Rooma keisrid kristlust toetama? Kuidas suhtus kristlik kirik teadusse ja vana-aja kunstiteostesse?

## § 79. Impeeriumi olukorra edasine halvenemine IV sajandil.

**Constantinuse katse tugevdada impeeriumi.** Keisrivõimu tugev- nemine, mis saavutati III sajandi lõpul, oli väga ebakindel. Keiser Constantinus pidi oma võimu säilitamiseks impeeriumis tarvitusele võtma veelgi julmemad abinõud kui Diocletianus.

Constantinuse valitsemisajal suurenes armee arvuline koosseis, kasvas ametnike ja spioonide arv. Selleks et koloonid ei saaks kõr- vale põigelda maksude maksmisest, mõisaomanikud aga oleksid kindlustatud töökätega, keelas Constantinus koloonidel mõisatest lahkumise. Ärajooksnud koloon toodi mõisasse tagasi aheldatuna.

Kaupmeestel ja käsitöolistel oli keelatud ühest linnast teise ümberasumine ja oma tegevusalade vahetamine. Isegi nende lapsed olid kohustatud tegelema sellesamaga, millega olid tegelnud nende vanemad. Keisri töökodades rakendatud töötajaid märgiti nagu orje. Keisri poolt kehtestatud eeskirjade rikkumises süüdi olevaid ja makse tasumata jätnud inimesi piinati ning peksti.

Kristlik kirik toetas Constantinuse julmi abinõusid, jutlustades, et inimesed peavad olema keisri vastu alandlikud.

**Elanikkonna laostumine. Klassivõitluse tugevnemine.** Mitte mingisugused abinõud ei saanud hukkuvat impeeriumi päästa; ta olukord muutus ikka halvemaks. Palgalise armee ja arvukate ametnike ülalpidamine neelas peaaegu kõik keisrikassa summad. Maksud ei laostanud mitte ainult koloone, vaid ka väike- ja keskmisi orjapidajaid; paljud linnad ja terved provintsid jäid inimtühjaks. Üldise vaesumise taustal paistsid eriti silma suurimate orjapidajate ja kristliku kiriku tohutul rikkused.



Keiser Constantinus.  
*Kolossaalse raidkuju pea.*

Töötajate julm rõhumine põhjustas klassivõitluse tugevnemist. Orjad, koloonid ja laostunud linnaelanikud põgenesid metsa, moodustasid väeüksusi, kes tungisid kallale keisri ametnikele, mõisatele ja isegi linnadele. Ehkki kristlik kirik takistas rõhutute võitlust rõhujate vastu, ei suutnud ta seda siiski täiesti maha suruda. Üks piiskop kirjutas äärmise pahameelega: «... Suureneb külaelanike ülbus oma peremeeste vastu, ja põgenevad orjad, kristlikust õpetusest hoolimata, mitte ainult et lahkuvad oma isandate juurest, vaid ka röövivad neid, pannes toime julmi kallaletunge.»

Põhja-Aafrikas tekkisid terved ülestõusnud orjade ja koloonide armeed; IV sajandi keskpaiku taaselustus bagaudide liikumine Gallias. Äge klassivõitlus nõrgendas impeeriumi veelgi.

**Impeeriumi pealinna üleviimine.** Kõige suurem oli majanduse langus Itaalias. Rooma linn jäi samuti hooletusse ja kaotas oma endise tähtsuse. III sajandi lõpust alates ei elanud keisrid enam Roomas, vaid impeeriumi rikkamates idaprovintsid. Constantinus

ehitas linna *Bosporuse* väina rannikule, sinna kohta, kus asus Kreeka koloonia *Bütsantion*. Ta nimetas linna *Konstantinoopoliks* — Constantinuse linnaks. Linn asus kogu impeeriumi idaosa mere- ja maanteede ristumiskohal. Vaatamata riigikassa vähenemisele püstitati Konstantinoopolis suurepäraseid paleesid ja templeid. 330. aastal viidi sinna üle impeeriumi pealinn.

**Gootide, orjade ja koloonide ülestõus.** IV sajandi teisel poolel said germaanlaste hõimud *goodid* keisrilt loa Balkani poolsaarele asumiseks ja ületasid impeeriumi piiri. Keisri ametnikud omasid ümberasunuile määratud toiduained. Nad nõudsid, et goodid annaksid tüki leiva eest oma poja, tütre või iseenda orjusse.

Nälga kannatavad goodid tõusid üles. Nendega ühinesid tuhanded koloonid ja orjad. Esmakordselt ühinesid impeeriumi vastu jõud, kes varem olid võidelnud ta vastu üksikult: «barbarid» ja rõhutatud inimesed impeeriumis.

Gootide vastu astusid välja impeeriumi paremad sõjaväeüksused, eesotsas keisriga. Lahingus *Adrianoopoli* linna juures 378. aastal purustasid ülestõusnud keisri armee; ka keiser ise hukkus. Uuel keisril ei olnud jõudu sõja pidamiseks gootide vastu. Et päästa Konstantinoopol ja keelitada goote sõda lõpetama, oli keiser sunnitud nende juhte ära ostma.

Impeeriumi ajutine tugevnemine Diocletianuse ja Constanti-nuse ajal asendus veelgi raskema langusega.

---

Milliste vahenditega püüdis Constantinus impeeriumi tugevdada? Miks ebaõnnestus Constantinusel impeeriumi tugevdamine? Miks kujutas gootide ülestõus endast ähvardavat ohtu impeeriumile? Mitu aastat möödus Rooma vabariigi kujunemisest kuni pealinna üleviimiseni Konstantinoopolisse?

## § 80. Lääne-Rooma impeeriumi langemine.

**Impeeriumi jagunemine Lääne-Rooma impeeriumiks ja Ida-Rooma impeeriumiks.** 395. aastal jagunes nõrgenenud, kuid veel määratu suur Rooma impeerium kaheks — *Lääne-Rooma impeeriumiks* ja *Ida-Rooma impeeriumiks*.

Ida-Rooma impeeriumi pealinnaks oli Konstantinoopol. Ida-Rooma impeeriumisse kuulusid Balkani poolsaar, Egiptus ja Aasia provintsid.

Lääne-Rooma impeeriumi moodustasid Lääne-Euroopa ja Loode-Aafrika valdused. Lääne-Rooma impeeriumi pealinnaks oli Rooma.

Lääne-Rooma impeeriumi olukord oli eriti raske. Ta majandus oli täiesti laokil, seal toimusid ülestõusud, suuri vaevu lõi ta sõjavägi piiridel «barbarite» kallaletunge tagasi. Hävitava hoobi Lääne-Rooma impeeriumile andis gootide uus sissetung.

**Rooma vallutamine gootide poolt.** Valinud oma juhiks sõjaka *Alarichi*, tungisid goodid Itaaliasse. Ei olnud kedagi, kes oleks Rooma impeeriumi kaitsnud: keiser varjas end tugevas kindluses, orjapidajad olid täielikus nõutuses, impeeriumi vihkavad orjad ja koloonid ühinesid hulgaliselt gootidega. Palgalised sõjaväed, kes põhiliselt koosnesid neistsamadest «barbaritest», ei olnud usaldatavad.

Goodid piirasid korduvalt Roomat. Alarich ei sõandanud rünnata linna, mis oli ümbritsetud kõrgete kivimüüride ja võimsate tornidega. Kuid 410. aastal avasid linnas elavad orjad öösel linnaväravad ja goodid tungisid Rooma. Kolm päeva riisusid goodid ja orjad linna. Pärast seda lahkusid nad tühjaksjäänud linnast.

Kogu Itaalias rüüstasid orjad ja koloonid orjapidajate mõisaid ning tapsid oma peremehi. Ellujäänud orjapidajad põgenesid kaugeleprovintsesse.

**Germaanlaste sissetung Lääne-Rooma impeeriumisse.** Gootide järel tungisid teised germaanlaste hõimud suure voolusena Rooma impeeriumisse. Kohtamata tõsist vastupanu, vallutasid germaanlased Gallia ja Hispaania, Hispaaniast aga tungisid nad edasi Põhja-Aafrikasse.

Laastava lainena liikusid germaanlased mööda impeeriumi. Asunud elama viljakandvatele maadele, kündsid nad viinamarjaväljad üles rukki ja odra külviks, muutsid oliivisalud karjamaadeks. Linnu germaanlased ei vajanud. Kui nad vajasid kive kindluse ehitamiseks, lammutasid nad paleesid ja templeid. Paljud linnad jäid täiesti inimtühjaks ja olid pooleldi purustatud; seal kasvas vaid rohi ja võsa. Keset varemeid seisis germaanlaste õlgkatustega onnid.

V sajandi keskpaiku tungisid germaanlaste hõimud *vandaalid*, kes olid asunud elama Aafrikasse, Itaaliale kallale ja vallutasid Rooma. Rooma hävitamine ja röövimine kestis kaks nädalat. Vandaalid mitte ainult ei röövinud linna, vaid purustasid kõik, mida nad ei saanud endaga kaasa viia või mida nad ei vajanud. Nad purustasid kujud, rebisid katki raamatud, süütasid põlema majad.

Pärast vandaalide<sup>1</sup> kallaletungi jäi Roomas alles kõigest 7000 elanikku.

476. aastal kukutas üks germaanlaste juhte Rooma viimase keisri; Lääne-Rooma impeerium lakkas olemast.

Lääne-Rooma orjandusliku impeeriumi, vana-aja suurima riigi langemist peetakse ühtlasi vana-aja ajaloo lõpuks.

Ida-Rooma impeeriumis ei olnud majanduse langus nii suur kui Lääne-Rooma impeeriumis. Mõnes ta piirkonnas säilisid vabad talupojad, kes sõjaväe ridu täiendasid. Ida-Rooma impeerium jäi püsima, hoolimata «barbarite» kallaletungist ja impeeriumis toimunud ülestõusudest; ta eksisteeris veel peaaegu tuhat aastat.

**Ülestõusude ja «barbarite» kallaletungide tähtsus.** *Rooma impeeriumis puhkenud ülestõusud ja «barbarite» kallaletung Rooma impeeriumile hävitasid Lääne-Euroopas orjandusliku korra, mis takistas majanduse ja kultuuri edasiarenemist.* Need ülestõusud tõid endaga kaasa orjade ja koloonide elu kergenemise, kes Rooma orjapidajate väljakannatamatu ikke all olid jõuetuks muutunud.

Kes võitles V sajandi algul Rooma orjandusliku impeeriumi vastu? Miks vallutas Alarich hõlpsasti Rooma, kuna see väljapaistval väejuhil Hannibalil ebaõnnestus? Missugused olid Lääne-Rooma impeeriumi langemise põhjused? Mitu aastat eksisteeris impeerium Roomas, arvates võimu haaramisest Octavianuse poolt? Mitu aastat möödus Diocletianuse valitsemisaja algusest kuni Rooma vallutamiseni gootide poolt?

\*

### *Millised arenguastmed läbis orjanduslik kord vana-ajal?*

Orjanduslik kord tekkis IV aastatuhandel e. m. a. Vana-Idamaal. Siin pandi orjadele peamiselt tammide, kanalite ja teiste ehitiste rajamisega seotud tööd. Põllutööd tegid tavaliselt talupojad, käsitöoga tegelesid aga peamiselt vabad käsitöölised.

Kreekas oli orjanduslik kord rohkem arenenud kui Idamaal. Kreekas oli palju orje; kreeklased panid nende peale kõige raske-  
mad tööd; orjad töötasid kaevandustes, töökodades ja laevadel, kuid alates IV sajandist e. m. a. hakati orjade tööd võrdlemisi ulatuslikult kasutama ka põllunduses.

Kõige suurema arengu saavutas orjanduslik kord Roomas. Rooma vallutused tagasid orjade tohutu juurdevoolu Rooma. Orjade töö tõrjus vabade inimeste töö välja maaharimisest, käsitööst

<sup>1</sup> Sõna «vandalism», mis tekkis sellest, et vandaalid hävitasid Rooma, tähendab kunstiteoste ja teiste kultuurimälestusmärkide toorest ning halastamatut hävitamist.

ja ehitustegevusest. Orje oli niivõrd palju, et rooma orjapidajad kasutasid neid oma veristeks lõbustusteks amfiteatrites. Orjanduslik kord arenes kiiresti Rooma poolt vallutatud maades. Rooma impeerium muutus kogu Vahemere ranniku orjapidajate riigiks.

*Missugustel põhjustel varises orjanduslik kord Lääne-Euroopas?*

Orjandusliku korra arenemine ise põhjustas selle korra paratamatu hävinemise. Orjade töö puhul oli peaaegu võimatu tehnika arenemine, orjanduslik kord muutus selle takistajaks. Pealiskaudne maaharimine orjade poolt kurnas pinnasä ära. Rooma impeeriumi majandus elas üle suure languse. Rooma riiki vihkavate orjade tohtu kuhjumine sellesse kujutas endast suurt ohtu riigile. Seni kui Rooma riik oli tugev, surus ta, kuigi suure vaevaga, orjade lakkamatud ülestõusud maha. Kuid orjandusliku korra tingimustes toimunud talupoegade laostumine õõnestas Rooma riigi võimsust. Rõhutute ülestõusud, mis langesid kokku «barbarite» kallaletungidega, hävitasid Lääne-Rooma impeeriumi ja tema poolt toetatava orjandusliku korra.

Hävitatud orjandusliku korra, mis takistas edasiliikumist, avasid rahvahulgald tee majanduse ja kultuuri edasiarenemiseks Lääne-Euroopas.

#### KÜSIMUSED OSA «VANA-ROOMA» KORDAMISEKS.

Korrake Vana-Rooma ajalugu tema kolme perioodi järgi:

VI sajand e. m. a. — III sajandi keskpaik e. m. a.

Näidake kaardil Rooma impeeriumi kasvu kuni III sajandi keskpaigani e. m. a. Mille pärast toimus võitlus plebeide ja patriitside vahel? Missugused olid selle tagajärjed? Millised muutused toimusid Rooma riigi valitsemises? Millest olid need tingitud? Missugune oli Rooma poolt alistatud Itaalia rahvaste olukord? Kes sai vallutustest kasu ja nimelt millist?

III sajandi keskpaik e. m. a. — II sajandi keskpaik m. a. j.

Näidake kaardil Rooma riigi kasvu. Kuidas kohtles Rooma riik tema poolt alistatud rahvaid ja hõime? Kes sai kasu vallutustest ja nimelt millist? Milline oli orjade olukord Roomas? Milline oli talupoegade olukord Roomas? Missuguste klasside vahel toimus põhiline võitlus Roomas? Milles see väljendus? Missugused muutused toimusid Rooma riigi valitsemises? Millest olid need tingitud?

II sajand — V sajand.

Kelle tööga asendati järk-järgult orjade töö Rooma impeeriumis? Millest oli see tingitud? Millised muutused toimusid Rooma riigi valitsemises? Millest olid need tingitud? Missugust võitlust pidasid rõhutatud inimesed impeeriumis? Kes tungis impeeriumi piiridesse? Seletage ära, kuidas põhjustas orjanduslik kord varem võimsa Rooma impeeriumi languse ja hukkumise.

# KRONOLOOGILINE TABEL.

## VANA-IDAMAA.

### Vana-Egiptus.

	Aastad e. m. a.
Uhtse Egiptuse riigi tekkimine . . . . .	umbes 3200
Talupoegade ja orjade ülestõus Egiptuses . . . . .	umbes 1750
Thutmosis III vallutused . . . . .	umbes 1500
Egiptuse iseseisva riigi langemine . . . . .	525

### Aasia maad vana-ajal.

Kuningas Hammurapi valitsemine Babülonis	1792—1750
Assüüria riigi langemine . . . . .	605
Babüloni vallutamine pärslaste poolt . . . . .	538
Hiina ühendamine Tsini vürstiriigi poolt . . . . .	221
	Aastad m. a. j.
«Punakulmude» ülestõusu algus Hiinas . . . . .	18

### Vana-Kreeka.

	Aastad e. m. a.
Soloni reformid Ateenas . . . . .	594
Maratoni lahing . . . . .	490
Salamise lahing . . . . .	480
Periklese valitsemise algus Ateenas . . . . .	444
Peloponnesose sõda . . . . .	431—404
Chaironeia lahing . . . . .	338
Makedoonia Aleksandri sõjaretk Aasiasse . . . . .	334—325

### Vana-Rooma.

	Aastad e. m. a.
Rooma vabariigi kujunemine . . . . .	umbes 510
Teine Puunia sõda . . . . .	218—201
Tiberius Gracchuse maaseadus . . . . .	133
Orjade ülestõus Spartacuse juhtimisel . . . . .	73—71
Julius Caesari võimu kehtestamine Roomas . . . . .	49
Augustuse valitsemine Roomas . . . . .	30. aasta
	e. m. a.—14. aasta
	m. a. j.

	Aastad m. a. j.
Traianuse valitsemisaeg . . . . .	98—117
Diocletianuse valitsemisaja algus . . . . .	284
Rooma impeeriumi jagunemine Lääne- ja Ida- Rooma impeeriumiks . . . . .	395
Rooma vallutamine gootide poolt . . . . .	410
Lääne-Rooma impeeriumi langemine . . . . .	476

## SISUKORD

Sissejuhatus . . . . .	3
§ 1. Vana-aja ajalugu . . . . .	3
§ 2. Ajaarvamine ajaloos . . . . .	4

### URGINIMESTE ELU.

#### I peatükk. *Orgkogukondlik kord.*

§ 3. Muistsete inimeste tegevus ja eluviis . . . . .	7
§ 4. Muistsed kütid . . . . .	8
§ 5. Sugukonna tekkimine . . . . .	11
§ 6. Karjakasvatuse ja põlluharimise algus . . . . .	13

### VANA-IDAMAA.

#### II peatükk. *Vana-Egiptus.*

§ 7. Egiptuse loodus ja muistne rahvastik . . . . .	16
§ 8. Põlluharimise arenemine ja käsitöö tekkimine Vana-Egiptuses . . . . .	18
§ 9. Orjandusliku korra kujunemine Egiptuses . . . . .	19
§ 10. Riigi tekkimine Egiptuses . . . . .	22
§ 11. Religioon Vana-Egiptuses . . . . .	24
§ 12. Püramiidide ehitamine. Rõhutute võitlus rõhujate vastu Vana-Egiptuses . . . . .	26
§ 13. Egiptuse riigi võimsus II aastatuhandel e. m. a. . . . .	28
§ 14. Teadusalased teadmised ja kiri Vana-Egiptuses . . . . .	31
§ 15. Vana-Egiptuse kirjandus ja kunst . . . . .	34
§ 16. Vana-Egiptuse riigi langemine . . . . .	36

#### III peatükk. *Ees-Aasia ja Iraani tähtsamad riigid vana-ajal (kaasa arvatud VI sajand e. m. a.)*

§ 17. Lõuna-Mesopotaamia loodus ja muistne rahvastik . . . . .	39
§ 18. Mesopotaamia vanimad riigid . . . . .	41
§ 19. Assüüria I aastatuhande algul e. m. a. . . . .	43
§ 20. Assüüria riigi võimsus ja ta hukkumine . . . . .	45
§ 21. Kunst ja teadus Vana-Mesopotaamias . . . . .	48
§ 22. Urartu — esimene riik meie maa territooriumil . . . . .	50
§ 23. Pärsia riik VI sajandil e. m. a. . . . .	53

#### IV peatükk. *Vana-India.*

§ 24. India loodus ja muistne rahvastik . . . . .	56
§ 25. Orjanduslik kord ja kultuur Vana-Indias . . . . .	58

## V peatükk. *Vana-Hiina.*

§ 26. Vana-Hiina loodus ja rahvastik. Hiina esimesed riigid . . .	60
§ 27. Hiina ühendamine Tsini riigi poolt . . . . .	62
§ 28. Rahva ülestõusud Vana-Hiinas . . . . .	64
§ 29. Vana-Hiina kultuur . . . . .	67

## VANA-KREEKA.

### VI peatükk. *Kreeka ajaloo Homerose periood.*

§ 30. Vana-Kreeka loodus ja rahvastik . . . . .	72
§ 31. Vana-Kreeka müüdid . . . . .	73
§ 32. Muistend Trooja sõjast . . . . .	76
§ 33. «Odüsseia» . . . . .	78
§ 34. Klasside kujunemine Vana-Kreekas . . . . .	80
§ 35. Muistsete kreeklaste religioon . . . . .	83

### VII peatükk. *Orjandusliku korra kujunemine ja riikide tekkimine Kreekas VIII—VI sajandil e. m. a.*

§ 36. Atika rahvastik ja majandus VIII—VII sajandil e. m. a. . . . .	86
§ 37. Deemose ja aristokraatide vaheline võitlus Atikas VII—VI sajandil e. m. a. . . . .	89
§ 38. Sparta riigi tekkimine . . . . .	91
§ 39. Spartalaste kasvatus. Sparta sõjavägi . . . . .	93
§ 40. Kreeka kolooniate tekkimine Vahemere ja Musta mere rannikul . . . . .	95
§ 41. Sküüdid Musta mere ääres . . . . .	97

### VIII peatükk. *Kreeka-Pärsia sõjad ja orjuse arenemine Kreekas.*

§ 42. Kreeka-Pärsia sõdade algus . . . . .	99
§ 43. Xerxese sõjaväe sissetung Kreekasse . . . . .	101
§ 44. Orjus Kreekas V sajandil e. m. a. . . . .	104
§ 45. Ateena tõus . . . . .	107
§ 46. Ateena orjanduslik demokraatia . . . . .	110

### IX peatükk. *Kreeka kultuuri õitseng V sajandil e. m. a.*

§ 47. Kreeka kultuuri õitsengu peamised põhjused . . . . .	113
§ 48. Teater Kreekas . . . . .	114
§ 49. Vana-Kreeka arhitektuur ja skulptuur . . . . .	117
§ 50. Teadus ja haridus Vana-Kreekas . . . . .	120

### X peatükk. *Peloponnesose sõda ja Kreeka langus.*

§ 51. Peloponnesose sõda . . . . .	122
§ 52. Kreeka langus IV sajandil e. m. a. . . . .	124

### XI peatükk. *Makedoonia Aleksandri riigi tekkimine ja selle lagunemine.*

§ 53. Kreeka allutamine Makedoonia poolt . . . . .	126
§ 54. Kreeka-Makedoonia sõjaretk Pärsiasse . . . . .	128
§ 55. Vahemere idarannikul asunud maade majandus ja kultuur IV sajandi lõpul — III sajandil e. m. a. . . . .	130

## VANA-ROOMA.

### XII peatükk. *Rooma orjandusliku riigi tekkimine ja Itaalia vallutamine.*

§ 56. Apenniini poolsaare loodus ja muistne rahvastik . . . . .	134
§ 57. Rooma vabariigi tekkimine . . . . .	136
§ 58. Plebeide võitlus patriitside vastu . . . . .	137
§ 59. Rooma võimu kehtestamine Itaalia üle . . . . .	139

XIII peatükk <i>Rooma vabariigi muutumine Vahemere ranniku</i>	
<i>tugevaimaks riigiks. Orjuse edasiarenemine Roomas.</i>	
§ 60.	Rooma ja Kartaago vahelise võitluse algus . . . . . 141
§ 61.	Teine Puunia sõda . . . . . 143
§ 62.	Rooma vallutused II sajandil e. m. a. ja võidetud maade rõövimine . . . . . 145
§ 63.	Rooma vabariigi orjanduslik majandus II sajandil e. m. a. . . . . 149
§ 64.	Orjade olukord Rooma vabariigis II sajandil e. m. a. . . . . 151
XIV peatükk <i>Klassivõitluse teravnemine Roomas II sajandi teisel pool</i>	
<i>el ja I sajandil e. m. a.</i>	
§ 65.	Orjade ülestõus Sitsiilias . . . . . 154
§ 66.	Rahvaliikumine maa eest Tiberius Gracchuse juhtimisel . . . . . 156
§ 67.	Rahvaliikumise tõus Gaius Gracchuse juhtimisel . . . . . 158
§ 68.	Sulla diktatuur . . . . . 160
§ 69.	Orjade ülestõus Spartacuse juhtimisel . . . . . 162
XV peatükk <i>Vabariigi langemine Roomas. Rooma impeerium ta</i>	
<i>võimsuse perioodil.</i>	
§ 70.	Rooma väejuhtide võitlus võimu pärast . . . . . 167
§ 71.	Vabariigi langemine Roomas . . . . . 170
§ 72.	Rooma impeerium Augustuse valitsemisajal . . . . . 172
§ 73.	Rooma impeeriumi üleminek vallutuselt kaitsele . . . . . 174
§ 74.	Rooma kunst vabariigi lõpul ja impeeriumi algul . . . . . 176
§ 75.	Kirjandus ja haridus Roomas vabariigi lõpul ja impeeriumi algul . . . . . 180
XVI peatükk <i>Rooma impeeriumi langus ja hukkumine.</i>	
§ 76.	Rooma impeeriumi orjandusliku majanduse languse algus II—III sajandil . . . . . 183
§ 77.	Rooma impeeriumi nõrgenemine III sajandil ja selle uus tugevnemine Diocletianuse ajal . . . . . 184
§ 78.	Kristluse tekkimine . . . . . 186
§ 79.	Impeeriumi olukorra edasine halvenemine IV sajandil . . . . . 188
§ 80.	Lääne-Rooma impeeriumi langemine . . . . . 190
	Kronoloogiline tabel . . . . . 194

Федор Петрович Коровкин.  
ИСТОРИЯ ДРЕВНЕГО МИРА.

На эстонском языке.

Эстонское Государственное  
Издательство.

Таллин, Пярнуское шоссе. 10.

\*

Toimetaja E. Kaarde  
Tehniline toimetaja T. Veber  
Korrektor A. Kalberg

Ladumisele antud 31. III 1959. Trükkimisele antud 12. V 1959. Paber 60:92,  $\frac{1}{16}$ . Trükipoognaid 12.5 + 8 kleebist ja kaardid. Arvutuspoognaid 15.3. Trükiarv 11 500. Tellimise nr. 1247.  
Trükikoda «Ühiselu», Tallinn,  
Pikk t. 40/42.

Hind rbl. 4.60









Rbl. 4.60

A-2.2.589



TÜ RAAMATUKOGU



1 0300 00380064 8